Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ाध्याची
7·5

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ओ३म् ॥

अष्टाध्यायी

(मूलमात्रम्)

सं० १९६८ भाद्रपद कृ० ९।

द्वितीयवारम्
१०००

मूल्यम् ।)

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

श्री० महात्मा मुन्शीराम जी मुख्याधिष्ठाता
गुरुकुल कांगड़ी द्वारा प्रकाशित
और
अनन्तराम शर्म्मा के प्रबन्ध से
सद्धर्म्म-प्रचारक यन्त्रालय गुरुकुल कांगड़ी में
मुद्रित।

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

1172

॥ ओ३म् ॥

अथ पाणिनीयाष्टकम् ।

(अथ संज्ञाप्रकरणम्)

अथ शब्दानुशासनम् १ (अधिकार आग्रन्थसमाप्तेः) (संज्ञा २–१७) अ इ उ ण् ॥२॥ ऋ ऌ क् ॥३॥ ए ओ ङ् ॥४॥ ऐ औ च् ॥५॥ ह य व र ट् ॥६॥ ल ण् ॥७॥ ञ म ङ ण न म् ॥८॥ झ भञ् ॥९॥ घ ढ ध ष् ॥१०॥ ज ब ग ड द श् ॥११॥ ख फ छ ठ थ च ट त व् ॥१२॥ क प य् ॥ १३ ॥ श ष स र् ॥१४॥ ह ल् ॥१५॥ (इत्यक्षरसमाम्नायः)

'वृद्धि' रादैच् ॥ १६ ॥ अदेङ् 'गुणः' ॥ १७ ॥ (परिभाषा १८–२१) इको 'गुणवृद्धी' ॥ १८ ॥ 'न' धातुलोप आर्द्धधातुके ॥१९॥ क्ङिति च ॥ २० ॥ दीधीवेवीटाम् ॥ २१ ॥ (सं० २२–३४) हलोऽनन्तराः संयोगः ॥ २२ ॥ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः ॥२३॥ तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् ॥ २४ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

नाज्झलौ ॥२५॥ 'ईदूदेद्' द्विवचनं 'प्रगृह्यम्' ॥२६॥ अदसो मात् ॥२७॥ शे ॥२८॥ 'निपात' एकाजनाङ् ॥२९॥ 'ओत्' ॥३०॥ सम्बुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे ॥३१॥ उञ ऊँ ॥३२॥ ईदूतौ च सप्तम्यर्थे ॥ ३३ ॥ दाधा घ्वदाप् ॥ ३४ ॥ (अतिदेशः) षाद्यन्तवदेकस्मिन् ॥ ३५ ॥ (सं० ३६–५९) तरप्तमपौ घः ॥ ३६ ॥ 'बहुगणवतुडति 'संख्या' ॥३७॥ ष्णान्ता षट् ॥३८॥ डति च ॥३९॥ क्तक्तवतू निष्ठा ॥४०॥ (सर्वनामसंज्ञाप्रकरणम् ४१–५०) सर्वादीनि सर्वनामानि ॥ ४१ ॥ विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ ॥४२॥ न बहुव्रीहौ ॥४३॥ तृतीयासमासे ॥ ४४ ॥ द्वन्द्वे च ॥४५॥ विभाषा जसि' ॥४६॥ प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमाश्च ॥ ४७ ॥ पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् ॥४८॥ स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् ॥ ४९ ॥ अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः ॥५०॥ (अव्ययसंज्ञाप्र० ५१–५५) स्वरादिनिपातमव्ययम् ॥५१॥ तद्धितश्चासर्वविभक्तिः ॥५२॥ कृन्मेजन्तः ॥ ५३ ॥ क्त्वातोसुन्कसुनः ॥५४॥ अव्ययीभावश्च ॥५५॥ हि सर्वनामस्थानम् ॥ ५६ ॥ सुडनपुंसकस्य ॥ ५७ ॥ नपुंसकाच्च

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

विभाषा ॥ ५८ ॥ इग्यणः सम्प्रसारणम् ॥ ५९ ॥ (प० ६०–७३) आद्यन्तौ टकितौ ॥ ६० ॥ मिद्चोऽन्त्यात्परः ॥ ६१ ॥ एच इग्घ्रस्वादेशे ॥ ६२ ॥ षष्ठी स्थानेयोगा ॥६३॥ स्थानेऽन्तरतमः ॥ ६४ ॥ उरण् रपरः ॥६५॥ 'अलोऽन्त्यस्य' ॥ ६६॥ ङिच्च ॥६७॥ आदेः परस्य ॥६८॥ अनेकाल् शित्सर्वस्य ॥ ६९ ॥ स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ॥७०॥ अचः परस्मिन्पूर्वविधौ ॥ ७१ ॥ न पदान्ताद्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चर्विधिषु ॥ ७२ ॥ द्विर्वचनेऽचि ॥ ७३ ॥ (सं० ७४–७५) अदर्शनं लोपः ॥७४॥ प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः ॥७५॥ (प० ७६–७७) प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् ॥ ७६ ॥ न लुमताऽङ्गस्य ॥७७॥ (सं० ७८–७९) अचोऽन्त्यादि टि ॥ ७८ ॥ अलोऽन्त्यात्पूर्व उपधा ॥ ७९ ॥ (प० ८०–८४) तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य ॥८०॥ तस्मादित्युत्तरस्य ॥८१॥ स्वं रूपं शब्दस्याशब्दसंज्ञा ॥८२॥ अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः ॥ ८३ ॥ तपरस्तत्कालस्य ॥ ८४ ॥ (सं०) आदिरन्त्येन सहेता ॥८५॥ (प०) येन विधिस्तदन्तस्य ॥८६॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(सं० ८७–८९) वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद् वृद्धम् ॥८७॥ त्यदादीनि च ॥८८॥ एङ् प्राचान्देशे ॥८९॥

(अथ, दीधी, सर्वादीनि, मि, तस्मान्नव)

इति प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

——:०:——

अथातिदेशप्रकरणम् १—२६॥

(ङिदतिदेशः १–४) गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित् ॥१॥ विज इट् ॥२॥ विभाषोर्णोः ॥ ३ ॥ सार्वधातुकमपित् ॥ ४ ॥ (किदतिदेशः ५–१७) असंयोगाल्लिट् कित् ॥ ५ ॥ इन्धिभवतिभ्याञ्च ॥६॥ मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसःक्त्वा ॥७॥ रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छःसंश्च ॥८॥ इको झल् ॥९॥ हलन्ताच्च ॥१०॥ लिङ्सिचावात्मनेपदेषु ॥११॥ उश्च ॥१२॥ वा गमः ॥१३॥ हनःसिच् ॥१४॥ यमो गन्धने ॥१५॥ विभाषोपयमने ॥१६॥ स्थाध्वोरिच्च ॥१७॥ न क्त्वा सेट् ॥१८॥ निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः ॥ १९॥ मृषस्तितिक्षायाम् ॥ २० ॥ उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् ॥२१॥ पूङः क्त्वा च ॥२२॥ नोपधात्थफान्ताद्वा ॥२३॥ वञ्चि

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

लुङ्च्यृतश्च ॥२४॥ तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य ॥२५॥ रलो व्युपधाद्धलादेः सँश्च ॥ २६ ॥ (वर्णधर्मभेदप्र० । २७।४०। सं २७) ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः)॥२७॥ (प०) अचश्च० ॥ २८ ॥ संज्ञाप्र०) २९–३१) उच्चैरुदात्तः२९। नीचैरनुदात्तः ॥ ३०॥ समाहारःस्वरितः ॥३१॥ (प०) तस्यादित उदात्तमर्द्धह्रस्वम् ॥३२॥ (विधिः–३३–४०)(एकश्रुति दूरात्सम्बुद्धौ ॥३३॥ (यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु ॥ ३४ ॥उच्चैस्तरां वा वषट्कारः ॥३५॥ विभाषाच्छन्दसि ॥३६॥ न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य तूदात्तः ३७॥ देवब्रह्मणोरनुदात्तः ॥३८॥ स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् ॥३९॥ उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः ॥४०॥ (सं० ४१–४६) अपृक्त एकाल्प्रत्ययः ॥४१॥ तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः ॥४२॥ प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम् ॥४३॥ एकविभक्ति चापूर्वनिपाते ॥४४॥ अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् ॥४५॥ कृत्तद्धितसमासाश्च ॥४६॥ (वि० ४७–७३) (ह्रस्वप्र० ४७–५०) 'ह्रस्वो' नपुंसके प्रातिपदिकस्य ॥ ४७ ॥ गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य ॥४८॥ लुक्तद्धितलुकि॥४९॥ इद्गोण्याः ॥५०॥(युक्तवत्प्र०५१-५२)

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने ॥५१॥ विशेषणानां चाजातेः ॥५२॥ (खण्डन प्र०५३–७७) तद्धितार्थ संज्ञाप्रमाणत्वात् ॥५३॥ लुब्योगाप्रख्यानात् ॥५४॥ योगप्रमाणे च तदभावेऽदर्शनं स्यात् ॥५५॥ प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमाणत्वात् ॥५६॥ कालोपसर्जने च तुल्यम् ॥५७॥ (वचनान्तरविधि प्र० ५८–६३) जात्याख्यायामेकस्मिन् बहुवचनमन्यतरस्याम् ॥५८॥ अस्मदो द्वयोश्च ॥५९॥ फल्गुनीप्रोष्ठपदानां च 'नक्षत्रे' ॥६०॥ छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् ॥६१॥ विशाखयोश्च ॥६२॥ तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचनस्य द्विवचनं नित्यम् ॥६३॥ (एकशेषप्र० ६४–७३) सरूपाणामेकशेष 'एकविभक्तौ' ॥६४॥ वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदेव विशेषः' ॥६५॥ स्त्री पुंवच्च ॥६६॥ पुमान्स्त्रिया ॥६७॥ भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम् ॥६८॥ नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्याम् ॥६९॥ पिता मात्रा ॥७०॥ श्वशुरः श्वश्र्वा ॥७१॥ त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम् ॥७२॥ ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषु स्त्री ॥७३॥

(गाङ्कुट, क्षुदुपधा, दृपृक्त, इच्छन्दसि त्रयोदश)

इति प्रथमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(सं० १–९) भूवादयो धातवः ॥१॥ 'उपदेशे' ऽजनुनासिक 'इत्' ॥ २ ॥ हलन्त्यम् ॥३॥ न विभक्तौ तुस्माः ॥४॥ 'आदिर्ञिटुडवः ॥५॥ षः 'प्रत्ययस्य' ॥६॥ चुटू ॥७॥ लशक्वतद्धिते ॥८॥ तस्य लोपः ॥९॥ (प० १०–११) यथासंख्यमनुदेशः समानाम् ॥१०॥ स्वरितेनाधिकारः ॥ ११ ॥ (आत्मनेपदविधिप्र० १२–७१) अनुदात्तङित 'आत्मनेपदम्' ॥१२ भावकर्मणोः ॥ १३ ॥ कर्तरि 'कर्मव्यतिहारे' ॥ १४ ॥ 'न गतिहिंसार्थेभ्यः' ॥ १५ ॥ इतरेतरान्योन्योपपदाच्च ॥१६॥ नेर्विशः ॥१७॥ परिव्यवेभ्यः क्रियः ॥१८॥ विपराभ्यां जेः ॥१९॥ आङो दोऽनास्यविहरणे ॥२०॥ क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च ॥ २१ ॥ समवप्रविभ्यः 'स्थः' ॥२२॥ प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च ॥२३॥ उदोऽनूर्ध्वकर्मणि ॥ २४ ॥ उपाच्छन्दःकरणे ॥ २५ ॥ 'अकर्मकाच्च' ॥ २६ ॥ उद्विभ्यां तपः ॥ २७ ॥ आङो यमहनः ॥ २८ ॥ समो गम्यृच्छिभ्याम् ॥ २९ ॥ निसमुपविभ्यो ह्वः ॥३०॥ स्पर्धायामाङः ॥ ३१ ॥ गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु 'कृञः' ॥ ३२ ॥ अधेः प्रसहने ॥ ३३ ॥ वेः शब्दकर्मणः ॥ ३४ ॥ अकर्मकाच्च ॥ ३५ ॥ समान-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

नियतिनम

नोत्सञ्जनाचार्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नि-
यः ॥ ३६ ॥ कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि ॥ ३७ ॥ वृ-
त्तिसर्गतायनेषु 'क्रमः' ॥३८॥ उपपराभ्याम् ॥३९॥
आङ उद्गमने ॥ ४० ॥ बेः पादविहरणे ॥ ४१ ॥
प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् ॥ ४२ ॥ अनुपसर्गाद्वा
॥ ४३ ॥ अपह्नवे 'ज्ञः' ॥ ४४ ॥ अकर्मकाच्च ॥ ४५ ॥
संप्रतिभ्यामनाध्याने ॥ ४६ ॥ भासनोपसंभाषा-
ज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु 'वदः' ॥४७॥ व्यक्तवाचां
समुच्चारणे ॥ ४८ ॥ अनोरकर्मकात् ॥ ४९ ॥ वि-
भाषा विप्रलापे ॥ ५० ॥ अवाद् 'ग्रः' ॥५१॥ समः
प्रतिज्ञाने ॥ ५२ ॥ उदश्चरः सकर्मकात् ॥५३॥ सम-
स्तृतीययुक्तात् ॥ ५४ ॥ दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे
॥ ५५ ॥ उपाद्यमः स्वकरणे ॥५६ ॥ ज्ञाश्रुस्मृदृशां
सनः ॥ ५७ ॥ नानोर्ज्ञः ॥ ५८ ॥ प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः
॥ ५९ ॥ शदेः शितः ॥ ६० ॥ म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च
॥ ६१ ॥ पूर्ववत्सनः ॥ ६२ ॥ आम्प्रत्ययवत्कृञो-
ऽनुप्रयोगस्य ॥ ६३ ॥ प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु
॥ ६४ ॥ समः क्ष्णुवः ॥ ६५ ॥ भुजोऽनवने ॥६६॥
गेरणौ यत्कर्मणौ चेत्स कर्त्ताणाध्याने ॥ ६७ ॥
भीस्म्योर्हेतुभये ॥ ६८ ॥ गृधिवञ्चयोः प्रलम्भने

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥६९॥ लियः संमाननशालीनीकरणयोश्च ॥७०॥ मिथ्योपपदात्कृञोऽभ्यासे ॥ ७१ ॥ (उभयपदविधिप्र० ७२–७७) स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले ॥ ७२ ॥ अपाद्वदः ॥ ७३ ॥ णिचश्च ॥७४॥ समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे ॥ ७५ ॥ अनुपसर्गाज्ज्ञः ॥ ७६ ॥ विभाषोपपदेन प्रतीयमाने ॥ ७७ ॥ (परस्मैपदविधिप्र० ७८–९३) शेषात्कर्त्तरि 'परस्मैपदम्' ॥७८॥ अनुपराभ्याङ् कृञः ॥७९॥ अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः ॥ ८० ॥ प्राद्वहः ॥ ८१ ॥ परेर्मृषः ॥ ८२ ॥ व्याङ्परिभ्यो रमः ॥८३॥ उपाच्च ॥ ८४ ॥ विभाषाऽकर्मकात् ॥ ८५ ॥ बुधयुधनशजनङ्पुङ्स्रुभ्यो 'णेः' ॥ ८६ ॥ निगरणचलनार्थेभ्यश्च ॥ ८७ ॥ अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् ॥ ८८ ॥ न पादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः ॥ ८९ ॥ 'वा' क्यषः ॥ ९० ॥ क्षुद्भ्यो लुङि ॥ ९१ ॥ वृद्भ्यः 'स्यसनोः' ॥ ९२ ॥ लुटि च कॢपः ॥ ९३ ॥

(भूवादयः, क्रीडोऽनु, वेः पाद, ञ्चियतेः, प्राद्वहस्त्रयोदश)

इति प्रथमाध्यायस्य तृतीयः पादः ।

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(अथैकसंज्ञाधिकारः पादत्रये) (अ०) आ-कडारादेका संज्ञा ॥ १ ॥ (प०) विप्रतिषेधे परं कार्यम् ॥ २ ॥ (सं० ३–२०) 'यूस्त्र्याख्यौ नदी' ॥३॥ 'नेयङुवङ्स्थानावस्त्री' ॥४॥ वाऽऽमि ॥५॥ ङिति 'ह्रस्वश्च' ॥६॥ शेषो घ्यसखि ॥७॥ 'पतिः' समास एव ॥ ८ ॥ षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा ॥९॥ 'ह्रस्वं' लघु ॥ १० ॥ संयोगे 'गुरु' ॥ ११ ॥ दीर्घं च ॥ १२ ॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्ययेऽङ्गम् ॥ १३ ॥ सुप्तिङन्तं पदम् ॥ १४ ॥ नः क्ये ॥१५॥ सिति च ॥ १६ ॥ 'स्वादिष्वसर्वनामस्थाने' ॥१७॥ यचि 'भम्' ॥ १८ ॥ तभौ मत्वर्थे ॥ १९ ॥ अय-स्मयादीनि छन्दसि ॥ २० ॥ (विधिः २१—२२) बहुषु बहुवचनम् ॥ २१ ॥ द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ॥ २२ ॥ (अ०) 'कारके' ॥ २३ ॥ ('कारकसंज्ञा' प्र० २४—५५) ध्रुवमपायेऽपादानम्' ॥ २४ ॥ ('अपादानसंज्ञा' २४—३१) भीत्रार्थानां भय-हेतुः ॥ २५ ॥ पराजेरसोढः ॥ २६ ॥ वारणार्था-नामीप्सितः ॥२७॥ अन्तर्द्धौ येनादर्शनमिच्छति ॥ २८ ॥ आख्यातोपयोगे ॥ २९ ॥ जनिकर्तुः प्रकृतिः ॥३०॥ भुवः प्रभवः ॥३१॥ ('सम्प्रदान-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

सं०' ३२–४१.) कर्मणा यमभिप्रैति स 'सम्प्रदानम्' ॥३२॥ रुच्यर्थानां प्रीयमाणः ॥३३॥ श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यमानः ॥ ३४ ॥ धारेरुत्तमर्णः ॥३५॥ स्पृहेरीप्सितः ॥३६॥ क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां 'यं प्रति कोपः' ॥३७॥ क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म॥३८॥ राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्नः ॥ ३९ ॥ प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः 'पूर्वस्य कर्त्ता' ॥ ४० ॥ अनुप्रतिगृणश्च ॥ ४१ ॥ ('करणसं०' ४२—४४) 'साधकतमङ्करणम्' ॥ ४२ ॥ दिवः कर्म च ॥ ४३ ॥ परिक्रयणे संप्रदानमन्यतरस्याम् ॥ ४४ ॥ ('अधिकरणसं० ४५—४८) 'आधारोऽधिकरणम् ॥ ४५ ॥ अधिशीङ्स्थासाङ्कर्म ॥ ४६ ॥ अभिनिविशश्च ॥ ४७ ॥ उपान्वध्याङ्वसः ॥ ४८ ॥ ('कर्मसं०' ४९—५३) कर्तुरीप्सिततमङ्कर्म ॥ ४९ ॥ तथायुक्तं चानीप्सितम् ॥ ५० ॥ अकथितञ्च ॥ ५१ ॥ गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता सणौ' ॥ ५२ ॥ हृक्रोरन्यतरस्याम् ॥ ५३ ॥ ('कर्तृसं०' ५४—५५) 'स्वतन्त्रः कर्त्ता' ॥ ५४ ॥ तत्प्रयोजको हेतुश्च ॥ ५५ ॥ ('निपातसं०' प्र० ५६—९७) प्राग्रीश्वरान्निपाताः' ॥ ५६ ॥ चाद-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

योऽसत्ये ॥ ५७ ॥ प्रादयः ॥ ५८ ॥ उपसर्गाः 'क्रियायोगे' (गतिसं० ५९–८१) 'गतिश्च' ॥५९॥ ऊर्यादिच्विडाचश्च ॥ ६० ॥ अनुकरणञ्चानितिपरम् ॥ ६१ ॥ आदरानादरयोस्सदसती ॥ ६२ ॥ भूषणेऽलम् ॥ ६३ ॥ अन्तरपरिग्रहे ॥ ६४ ॥ कर्णेमनसी अद्धाप्रतिघाते ॥ ६५ ॥ पुरोऽव्ययम्' ॥ ६६ ॥ अस्तञ्च ॥ ६७ ॥ अच्छ गत्यर्थवदेषु ॥ ६८ ॥ अदोऽनुपदेशे ॥ ६९ ॥ 'तिरोऽन्तर्धौ' ॥ ७० ॥ 'विभाषा कृञि' ॥ ७१ ॥ उपाजेऽन्वाजे ॥ ७२ ॥ साक्षात्प्रभृतीनि च ॥ ७३ ॥ 'अनत्याधान' उरसिमनसी ॥ ७४ ॥ मध्ये पदं निवचने च ॥ ७५ ॥ 'नित्यं' हस्तेपाणावुपयमने ॥ ७६ ॥ प्राध्वं बन्धने ॥ ७७ ॥ जीविकोपनिषदावौपम्ये ॥ ७८ ॥ ते प्राग्धातोः ॥ ७९ ॥ 'छन्दसि' परेपि ॥ ८० ॥ व्यवहिताश्च ॥ ८१ ॥ ('कर्मप्रवचनीय सं०' ८२—९७) 'कर्मप्रवचनीयाः' ॥ ८२ ॥ अनुर्लक्षणे ॥ ८३ ॥ तृतीयार्थे ॥ ८४ ॥ 'हीने' ॥ ८५ ॥ उपोधिके च ॥ ८६ ॥ अपपरी वर्जने ॥ ८७ ॥ आङ् मर्यादावचने ॥८८॥ 'लक्षणेत्थम्भूताख्यानभागवीप्सासु' प्रतिपर्यनवः ॥ ८९ ॥ अभिरभागे

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ९० ॥ प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः ॥ ९१ ॥ अधिपरी अनर्थकौ ॥ ९२ ॥ सुः 'पूजायाम्' ॥ ९३ ॥ अतिरतिक्रमणे च ॥ ९४ ॥ अपिः पदार्थसम्भावनाऽन्वयसमुच्चयेषु ॥ ९५ ॥ 'अधिरी'श्वरे ॥ ९६ ॥ विभाषा कृञि ॥ ९७ ॥ (सं० ९८—१०३) 'लः' परस्मैपदम् ॥ ९८ ॥ तङानावात्मनेपदम् ॥ ९९ ॥ 'तिङस्त्रीणि त्रीणि' प्रथममध्यमोत्तमाः ॥ १०० ॥ तान्येकवचन-द्विवचनबहुवचनान्येकशः' ॥ १०१ ॥ 'सुपः' ॥ १०२ ॥ विभक्तिश्च ॥ १०३ (वि० १०४—१०७) युष्मदुपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः' ॥ १०४ ॥ प्रह्वासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च ॥ १०५ ॥ अस्मद्युत्तमः ॥ १०६ ॥ शेषे प्रथमः ॥ १०७ ॥ (सं० ८—९) परस्सन्निकर्षः संहिता ॥ १०८ ॥ विरामोऽवसानम् ॥ १०९ ॥

(आकडारा बहुष्व, नुप्रतिगृणोऽ,नुकरणं, व्यवहिताश्च, तानि-नव)

इति प्रथमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

प्रथमाध्यायः समाप्तः ॥ १ ॥

———:o:———

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

(प० १–२) समर्थः पदविधिः ॥ १ ॥ 'सुबा' मन्त्रित पराङ्गवत्स्वरे ॥ २ ॥ (इतः पादद्वयावधिसमासाधिकारः) प्राक्कडारात्समासः ॥ ३ ॥ सह सुपा ॥ ४ ॥ ('अव्ययीभावसमासः' ५–२०) अव्ययीभावः ॥ ५ ॥ अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासम्प्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसम्पत्तिसाकल्यान्तवचनेषु ॥ ६ ॥ यथासादृश्ये ॥ ७ ॥ यावदवधारणे ॥ ८ ॥ सुप् प्रतिना मात्रार्थे ॥ ९ ॥ अक्षशलाकासंख्याः परिणा ॥ १० ॥ 'विभाषा' ऽपपरिबहिरञ्चवः 'पञ्चम्या' ॥ ११ ॥ आङ्मर्यादाऽभिविध्योः ॥ १२ ॥ 'लक्षणेना' भिप्रती आभिमुख्ये ॥ १३ ॥ 'अनु'र्यत्समया ॥ १४ ॥ यस्य चायामः ॥ १५ ॥ तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च ॥ १६ ॥ पारेमध्ये षष्ठ्या वा ॥ १७ ॥ 'संख्या' वंशेन ॥ १८ ॥ 'नदीभिश्च' ॥ १९ ॥ अन्यपदार्थे च सञ्ज्ञायाम् ॥ २० ॥ (तत्पुरुषस० २१–पा० २ सू० २२) 'तत्पुरुषः' ॥ २१ ॥ द्विगुश्च ॥ २२ ॥ (द्वितीयातत्पुरुषस० २३–२८) 'द्वितीया' श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः ॥ २३ ॥ स्वयं

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'क्तेन' ॥२४॥ खट्वा क्षेपे ॥ २५ ॥ सामि ॥ २६ ॥ 'कालाः' ॥२७॥ अत्यन्तसंयोगे च ॥ २८ ॥ (तृतीयातत्पु०२९–३४) 'तृतीया' तत्कृतार्थेन गुणवचनेन ॥२९॥ पूर्वसदृशसमानार्थकलहनिपुणमिश्रश्लक्ष्णैः ॥३०॥ 'कर्तृकरणे' कृता बहुलम् ॥३१॥ कृत्यैरधिकार्थवचने॥३२॥अन्नेन व्यञ्जनम्॥३३॥भक्ष्येणमिश्रीकरणम् ॥३४॥(चतुर्थी तत्पु०)चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः॥ ३५॥ पञ्चमीतत्पु० ३६-३८)'पञ्चमी' भयेन ॥३६॥ अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्पशः ॥३७॥ स्तोकान्तिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन ॥ ३८ ॥ (सप्तमीतत्पु० ३९–४७) 'सप्तमी' शौण्डैः ॥ ३९ ॥ सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च ॥ ४० ॥ धर्मात्क्षेण क्षेपे ॥४१॥ कृत्यैर्ऋणे ॥४२॥ सञ्ज्ञायाम् ॥४३॥ 'क्तेना' होराव्यवयवाः ॥४४॥ तत्र ॥४५॥ 'क्षेपे' ॥ ४६ ॥ पात्रे समितादयश्च ॥४७॥ (कर्मधारयतत्पु० ४८–७१) पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः 'समानाधिकरणेन' ॥ ४८ ॥ 'दिक्संख्ये' सञ्ज्ञायाम् ॥ ४९ ॥ तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च ॥ ५० ॥ संख्यापूर्वो द्विगुः ॥ ५१ ॥ कुत्सितानि कुत्सनैः ॥ ५२ ॥ पापाणके कुत्सितैः ॥ ५३ ॥ उपमानानि सामान्य-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

वचनैः ॥ ५४ ॥ उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे ॥५५॥ विशेषणं विशेष्येण बहुलम् ॥५६॥ पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीराश्च ॥ ५७ ॥ श्रेण्यादयः कृतादिभिः ॥ ५८ ॥ क्तेन नञ्युक्तविशिष्टेनानञ् ॥५९॥ सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः ॥ ६० ॥ वृन्दारकनागकुञ्जरैः पूज्यमानम् ॥ ६१ ॥ कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने ॥ ६२ ॥ किं क्षेपे ॥ ६३ ॥ पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्रष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्त्तजातिः ॥ ६४ ॥ प्रशंसावचनैश्च ॥ ६५ ॥ युवाखलतिपलितवलिनजरतीभिः ॥ ६६ ॥ कृत्तद्धितसमासाश्च ॥ ६७ ॥ वर्णो वर्णेन ॥ ६८ ॥ कुमारः श्रमणादिभिः ॥६९॥ चतुष्पादो गर्भिण्या ॥७०॥ मयूरव्यंसकादयश्च ॥७१॥

(समर्थ,स्तुत्पुरुषो,ध्वाङ्क्षेण,वृन्दारकैकादश)

इति द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

(एकदेशितत्पु० १–३) पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे ॥ १ ॥ अर्द्धनपुंसकम् ॥२॥ द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम् ॥ ३ ॥ प्राप्ता-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पन्ने च द्वितीयया ॥ ४ ॥ कालाः परिमाणिना ॥ ५ ॥ नञ् ॥ ६ ॥ ईषदकृता ॥ ७ ॥ (षष्ठीतत्पु० ८-१६) 'षष्ठी' ॥ ८ ॥ याजकादिभिश्च ॥ ९ ॥ न' निर्द्धारणे ॥ १० ॥ पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन ॥ ११ ॥ 'क्तेन' च पूजायाम् ॥ १२ ॥ अधिकरणवाचिना च ॥ १३ ॥ कर्मणि च ॥ १४ ॥ 'तृजकाभ्यां' कर्त्तरि ॥ १५ ॥ कर्त्तरि च ॥ १६ ॥ (नित्यतत्पु० १७-२२) 'नित्यं' क्रीडाजीविकयोः ॥ १७ ॥ कुगतिप्रादयः ॥ १८ ॥ 'उपपद' मतिङ् ॥ १९ ॥ 'अमैवाव्ययेन ॥ २० ॥ 'तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम्' ॥ २१ ॥ क्त्वा च ॥ २२ ॥ (बहुव्रीहिस० २३-२८) 'शेषो बहुव्रीहिः' ॥ २३ ॥ 'अनेक' मन्यपदार्थे ॥ २४) संख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसंख्याः संख्येये ॥ २५ ॥ दिङ्नामान्यन्तराले ॥ २६ ॥ तत्र तेनेदमिति सरूपे ॥ २७ ॥ तेन सहेति तुल्ययोगे ॥२८॥ चार्थे द्वन्द्वः ॥ २९ ॥ पूर्वप्रयोगप्र० ३०-३८) उपसर्जनं 'पूर्वम्' ॥ ३० ॥ राजदन्तादिषु 'परम् ॥ ३१ ॥ 'द्वन्द्वे' घि ॥३२॥ अजाद्यदन्तम् ॥३३॥ अल्पाच्तरम् ॥३४॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

सप्तमीविशेषणे 'बहुव्रीहौ' ॥३५॥ निष्ठा ॥ ३६ ॥ वाहिताग्न्यादिषु ॥३७॥ कडाराः कर्मधारये ॥३८॥

(पूर्वापराधरोत्तरं, तृतीयाप्रभृतीन्यष्टादश)

इति द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः

———०———

(अथ विभक्तिविधानप्र० १—७३) 'अनभिहिते' ॥ १ ॥ (द्वितीयाविधिः २—१२) कर्मणि 'द्वितीया' ॥ २ ॥ 'तृतीया' च होश्छन्दसि ॥ ३ ॥ अन्तरान्तरेण युक्ते ॥४॥ 'कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे' ॥५॥ अपवर्गे तृतीया ॥ ६ ॥ सप्तमीपञ्चम्यौ कारकमध्ये ॥ ७ ॥ 'कर्मप्रवचनीययुक्ते' द्वितीया ॥८॥ यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनन्तत्र सप्तमी ॥ ९ ॥ 'पञ्चम्य' पाङ्परिभिः ॥ १० ॥ प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् ॥११॥ गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्वनि ॥ १२ ॥ (चतुर्थीवि० १३—१७) 'चतुर्थी' सम्प्रदाने ॥ १३ ॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः ॥ १४ ॥ तुमर्थाच्च भाववचनात् ॥ १५ ॥ नमः स्वस्तिस्वाहास्वधाऽलंवषड्योगाच्च ॥१६॥ अन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु ॥१७॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(तृतीयावि० १८–२७) कर्तृकरणयो'स्तृतीया' ॥१८॥ सहयुक्तऽप्रधाने ॥ १९ ॥ येनाङ्गविकारः ॥ २० ॥ इत्थम्भूतलक्षणे ॥ २१ ॥ संज्ञोऽन्यतरस्याङ्कर्मणि ॥ २२ ॥ हेतौ ॥ २३ ॥ अकर्तर्यृणे 'पञ्चमी' ॥ ४॥ विभाषा गुणेऽस्त्रियाम् ॥२५॥ 'षष्ठी हेतुप्रयोगे' ॥ २६ ॥ सर्वनाम्नस्तृतीया च ॥ २७ ॥ (पञ्चमीवि० २८—३५) अपादाने पञ्चमी ॥ २८ ॥ अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते ॥ २९ ॥ षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन ॥३०॥ एनपा 'द्वितीया' ॥३१॥ पृथग्विनानानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम् ॥ ३२ ॥ करणं च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्त्ववचनस्य ॥ ३३ ॥ दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् ॥ ३४ ॥ दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च ॥ ३५ ॥ (सप्तमीवि० ३६—४५) 'सप्तम्य' धिकरणे च ॥ ३६ ॥ यस्य च भावेन 'भावलक्षणम्' ॥ ३७ ॥ 'षष्ठी' चानादरे ॥ ३८ ॥ स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च ॥ ३९ ॥ आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायाम् ॥ ४० ॥ 'यतश्च निर्द्धारणम्' ॥ ४१ ॥ पञ्चमी विभक्ते ॥ ४२ ॥ साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः ॥ ४३ ॥ प्रसितोत्सुकाभ्यां 'तृतीया' च ॥ ४४ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

नक्षत्रे च लुपि ॥ ४५ ॥ (प्रथमवि० ४६–४९) प्राति-
पदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ॥ ४६ ॥
सम्बोधने च ॥ ४७ ॥ सं० ४८–४९ ॥ सामन्त्रितम्
॥४८॥ एकवचनं संबुद्धिः ॥४९॥ (षष्ठीवि० ५०–७३)
'षष्ठी शेषे' ॥ ५० ॥ ज्ञोऽविदर्थस्य करणे॥ ५१ ॥
अधीगर्थदयेशां 'कर्मणि' ॥ ५२ ॥ कृञः प्रतियत्ने
॥५३॥रुजार्थानां भाववचनानामज्वरेः॥५४॥ आ-
शिषि नाथः ॥५५ ॥ जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां
हिंसायाम् ॥५६॥ 'व्यवहृपणोः समर्थयोः' ॥५७॥
'दिवस्तदर्थस्य' ॥ ५८ ॥ विभाषोपसर्गे ॥ ५९ ॥
द्वितीया ब्राह्मणे ॥६०॥ प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देवता-
संप्रदाने ॥ ६१ ॥ चतुर्थ्यर्थे 'बहुलं छन्दसि' ॥६२॥
यजेश्च करणे ॥ ६३ ॥ कृत्वोऽर्थप्रयोगे कालेऽधि-
करणे ॥ ६४ ॥ 'कर्तृकर्मणोः कृति' ॥ ६५ ॥ उभ-
यप्राप्तौ कर्मणि ॥६६॥ 'रुस्य च वर्त्तमाने' ॥६७॥
अधिकरणवाचिनश्च ॥ ६८॥ न लोकाव्ययनिष्ठा-
खलर्थतृनाम् ॥ ६९ ॥ अनोक्तेर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः
॥ ७० ॥ कृत्यानां कर्तरि वा ॥ ७१ ॥ तुल्यार्थैरतु-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

लोपमाभ्यां तृतीया'ऽन्यतरस्याम्' ॥७२॥ चतुर्थी चाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः ॥७३॥

(अनभिहित, इत्थं भूत, यतश्च, प्रेष्यब्रुवोस्त्रयोदश)

इति द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

———:o:———

(एकवचनविधिः १—१६) द्विगुरेकवचनम् ॥१॥ 'द्वन्द्वश्च' प्राणितूर्यसेनाङ्गानाम् ॥२॥ अनुवादे चरणानाम् ॥३॥ अध्वर्युक्रतुरनपुंसकम् ॥४॥ अध्ययनतोऽविप्रकृष्टाख्यानाम् ॥५॥ जातिरप्राणिनाम् ॥६॥ विशिष्टलिङ्गो नदीदेशोऽग्रामाः ॥ ७ ॥ क्षुद्रजन्तवः॥८॥ येषाञ्च विरोधः शाश्वतिकः ॥ ९ ॥ शूद्राणामनिरवसितानाम् ॥१०॥ गवाश्वप्रभृतीनि च ॥११॥ 'विभाषा' वृक्षमृगतृणधान्यव्यञ्जनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराणाम् ॥ १२ ॥ विप्रतिषिद्धञ्चानधिकरणवाचि ॥ १३ ॥ 'न' दधिपयआदीनि ॥१४॥ 'अधिकरणैतावत्त्वे'च ॥ १५ ॥ विभाषा समीपे ॥१६॥ (नपुंसकविधिः १७—२५) स 'नपुंसकम्' ॥ १७ ॥ अव्ययीभावश्च ॥ १८ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारयः ॥ १९ ॥ सञ्ज्ञायाङ्कन्थो-शीनरेषु ॥ २० ॥ उपज्ञोपक्रमन्तदाद्याचिख्या-सायाम् ॥ २१ ॥ छाया बाहुल्ये ॥ २२ 'सभा' राजामनुष्यपूर्वा ॥ २३ ॥ अशाला च ॥ २४ ॥ विभाषा सेनासुराच्छायाशालानिशानाम् ॥२५॥ (परवल्लिङ्गवि० २६–३१) परवल्लिङ्गन्द्वन्द्वतत्पु-रुषयोः ॥ २६ ॥ 'पूर्ववद'द्वयवडवौ ॥ २७ ॥ हेमन्त शिशिरावहोरात्रे च छन्दसि ॥ २८ ॥ राज्राह्नाहाः पुंसि ॥ २९ ॥ अपथ'न्नपुंसकम्' ॥ ३० ॥ अर्द्धर्चाः पुंसि च ॥ ३१ ॥ (प्रकृत्यादेशवि० ३२–५७) 'इदमो-ऽन्वादेशेऽशनुदात्त'स्तृतीयादौ ॥ ३२ ॥ एतदस्त्र-तसोस्त्रतसौ चानुदात्तौ ॥ ३३ ॥ द्वितीयाटौ-स्वेनः ॥ ३४ ॥ (अ०) 'आर्द्धधातुके' ॥ ३५ ॥ (धात्वादेशवि० ३६–५७०) 'अदः' जग्धिर्ल्यप्ति किति ॥ ३६ ॥ लुङ्सनोः 'घस्लृ' ॥ ३७ ॥ घञपोश्च ॥ ३८ ॥ बहुलम् छन्दसि ॥ ३९ ॥ 'लिट्यन्यतर-स्याम्' ॥ ४० ॥ वेञो वयिः ॥ ४१ ॥ 'हनो वध' लिङि ॥ ४२ ॥ 'लुङि' च ॥ ४३ ॥ आत्मनेपदेष्व-न्यतरस्याम् ॥ ४४ ॥ 'इणो' गा लुङि ॥ ४५ ॥ णौ 'गमिरबोधने' ॥ ४६ ॥ 'सनि' च ॥ ४७ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'इङ'श्च ॥ ४८ ॥ 'गाङ्' लिटि ॥ ४९ ॥ 'विभाषा' लुङ्लृङोः ॥ ५० ॥ णौ च संश्चङोः ॥ ५१ ॥ अस्तेर्भूः ॥ ५२ ॥ ब्रुवो वचिः' ॥ ५३ ॥ 'चक्षिङः ख्याञ्' ॥ ५४ ॥ वा लिटि ॥ ५५ ॥ 'अज'व्यघञपोः ॥ ५६ ॥ वा यौ ॥ ५७ ॥ (लुक्प्र०-५८-८४) ण्यक्षत्रियार्षञितो 'यूनि लुग' णिञोः ॥ ५८ ॥ (गोत्रापत्यप्रत्ययलुक्प्र०५८-७०) पैलादिभ्यश्च ॥५९॥ इञः प्राचाम् ॥ ६० ॥ न तौल्वलिभ्यः ॥ ६१ ॥ तद्राजस्य 'बहुषु तेनैवास्त्रियाम्' ॥ ६२ ॥ यस्कादिभ्यो 'गोत्रे' ॥ ६३ ॥ यञञोश्च ॥ ६४ ॥ अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्च ॥ ६५ ॥ बह्वच इञः प्राच्यभरतेषु ॥ ६६ ॥ न गोपवनादिभ्यः ॥ ६७ ॥ तिककितवादिभ्यो 'द्वन्द्वे' ॥ ६८ ॥ उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे ॥ ६९ ॥ आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच् ॥ ७० ॥ सुपो धातुप्रातिपदिकयोः ॥ ७१ ॥ (धातुजप्रत्यय विशेषलुक्प्र० ७२-८१) अदिप्रभृतिभ्यः 'शपः' ॥ ७२ ॥ 'बहुल' छन्दसि ॥ ७३ ॥ यङोऽचि च ॥ ७४ ॥ जुहोत्यादिभ्यः श्लुः ॥ ७५ ॥ बहुलं छन्दसि ॥ ७६ ॥ गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु ॥ ७७ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

विभाषा ग्राहेदृशाच्छासः ॥ ७८ ॥ तनादिभ्यस्तथासोः ॥ ७९ ॥ मन्त्रे घसह्वरणशवृदहाद्वृक्षकृगमिजनिभ्यो 'लेः' ॥ ८० ॥ आमः ॥ ८१ ॥ अव्ययादा' प्सुपः ' ॥ ८२ ॥ 'नाव्ययीभावादतोऽत्वपञ्चम्याः' ॥ ८३ ॥ तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् ॥ ८४ ॥ लुटः प्रथमस्य डारौरसः ॥ ८५ ॥

(क्रिगु, रुपज्ञोपक्रमं, वेञोवयि, नतौल्वलिभ्य, आमः पञ्च) इति द्वितीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः ।

द्वितीयाध्यायः समाप्तः ।

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ अथ तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ प्रकृतितः प्रत्ययविधिरापञ्चमाध्याय समाप्तेः ॥

(धातुतःप्रत्ययविधिरातृतीयाध्यायसमाप्तेः)

'प्रत्ययः' ॥ १ ॥ (अ० १–४) 'परश्च' ॥ २॥ आद्युदात्तश्च ॥ ३ । अनुदात्तौ सुप्पितौ' ॥ ४ ॥ सुप्तिङ्कृद्भ्यः 'सन्' ॥५॥ मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य ॥ ६ ॥ धातोः 'कर्मणः' समानकर्तृकादिच्छायां वा॥७॥ (नामधातुप्र० ६–३२) 'सुप आत्मनः क्यच्' ॥ ८ ॥ काम्यच्च ॥ ९ ॥ 'उपमानादाचारे' ॥ १० ॥ कर्त्तुः ' क्यङ् ' सलोपश्च ॥ ११ ॥ भृशादिभ्यो ' भुव्यच्वे ' र्लोपश्च हलः ॥१२॥ लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् ॥१३॥ कष्टाय क्रमणे ॥१४॥ 'कर्मणो' रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचराः ॥१५॥ वाष्पोष्मभ्यामुद्वमने ॥१६ ॥ शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे' ॥१७ ॥ सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् ॥१८॥ नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् ॥१९॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् ॥ २० ॥ मुण्डमिश्र-
श्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच्
॥२१॥ धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ्
॥२२॥ नित्यं कौटिल्ये गतौ॥२३॥ लुपसदचरजपजभ
दहदशगृभ्यो भावगर्हायाम् ॥२४ ॥ सत्यापपाश-
रूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचु-
रादिभ्यो 'णिच्' ॥२५॥ हेतुमति च ॥ २६ ॥ कण्ड्-
वादिभ्यो यक् ॥ २७ ॥ गुपूधूपविच्छपणिपनिभ्य
आयः ॥२८॥ ऋतेरीयङ् ॥ २९ ॥ कमेर्णिङ् ॥ ३० ॥
आयादय आर्द्धधातुके वा ॥३१ ॥ सनाद्यन्ताधा-
तवः ॥३२॥ (विकरणप्रत्ययवि० ३३—८६) स्यतासी
लृलुटोः ॥३३॥ सिब्बहुलं लेटि ॥३४॥ क्रास्मत्यया-
दामन्त्रे लिटि ॥३५॥ इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः
॥ ३६ ॥ दयायासश्च ॥ ३७ ॥ उषविदजागृभ्योऽ-
'न्यतरस्याम्' ॥३८॥ भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च ॥३९॥
कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि ॥ ४० ॥ विदाङ्कुर्वन्त्वित्य-
'न्यतरस्याम्' ॥४१॥ अभ्युत्सादयाम्प्रजनयाञ्चि-
कयारमयामकः पावयां क्रियाद्विदामक्रन्निति छन्द-
सि ॥४२॥ च्लि 'लुङि' ॥४३॥ 'च्लेः' सिच् ॥४४॥
शल इगुपधादनिटः क्सः' ॥ ४५ ॥ श्लिष आलि-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

क्नसे ॥४६॥ न दृशः ॥४७॥ णिश्रिद्रुस्रुभ्यः 'कर्तरि चङ्' ॥४८॥ 'विभाषा' घेट्ख्योः ॥४९॥ गुपेश्छन्दसि ॥५०॥ नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः ॥५१॥ अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ्' ॥५२॥ 'लिपिसिचिह्वश्च' ॥ ५३ ॥ आत्मनेपदेष्व'न्यतरस्याम् ॥५४॥ पुषादिद्युताद्यर्लृदितः 'परस्मैपदेषु' ॥५५॥ सर्त्तिशास्त्यर्त्तिभ्यश्च ॥५६॥ इरितो 'वा' ॥ ५७ ॥ जॄस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च ॥५८॥ कॄगॄदृढिभ्यश्छन्दसि ॥५९॥'चिण्' ते पदः॥६०॥ दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम्॥६१॥ अचः "कर्मकर्तरि' ॥ ६२ ॥ दुहश्च ॥ ६३ ॥ 'न' रुधः ॥६४॥ तपोऽनुतापे च ॥६५॥ चिण् 'भावकर्मणोः' ॥६६॥ 'सार्वधातुके' यक् ॥ ६७ ॥ 'कर्तरि' शप् ॥६८॥ दिवादिभ्यः 'श्यन्' ॥६९॥ 'वा' भ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः ॥७०॥ यसोऽनुपसर्गात् ॥७१॥संयसश्च ॥ ७२ ॥ स्वादिभ्यः 'श्नुः' ॥७३॥ श्रुवः शृ च ॥ ७४ ॥ अचोऽन्यतरस्याम्' ॥७५॥ तनूकरणे तक्षः ॥७६॥ तुदादिभ्यः शः ॥७७॥ रुधादिभ्यः श्नम् ॥ ७८ ॥ तनादिकृञ्भ्य 'उः' ॥७९॥ धिन्विकृण्व्योर च ॥८०॥ क्र्यादिभ्यः 'श्ना' ॥८१॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुम्भ्यः 'श्नु'श्च ॥ ८२ ॥ हलः 'श्नः' शानज्झौ ॥ ८३ ॥ छन्दसि शायजपि ८४॥ व्यत्ययोबहुलम् ॥ ८५ ॥ लिङ्याशिष्यङ् ॥ ८६ ॥ (अति० ८७—९) कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः ॥ ८७ ॥ तपस्तपःकर्मकस्यैव ॥८८॥ न दुहस्नुनमां यक्चिणौ ॥ ८९ ॥ कुधिरुज्जोः प्राचां श्यन् परस्मैपदञ्च ॥९०॥ (अ०) 'धातोः' ॥९१॥ (सं० ९२–९३) तत्रोपपदं सप्तमीस्थम्॥९२॥कृदतिङ् ॥९३॥ (प०) वाऽसरूपोऽस्त्रियाम् ॥ ९४ ॥ (अ०) 'कृत्याः ॥ ९५ ॥ (कृत्यप्रत्ययवि० ९६—१३२) 'तव्यत्तव्यानीयरः' ॥ ९६ ॥ अचो 'यत्' ॥ ९७ ॥ पोरदुपधात् ॥ ९८ ॥ शकिसहोश्च ॥९९॥ गदमदचरयमश्चाऽनुपसर्गे' ॥ १०० ॥ अवद्यपण्यवर्य्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु॥१०१॥वह्यङ्करणम् ॥१०२॥ अर्य्यः स्वामिवैश्ययोः ॥१०३॥ उपसर्य्या काल्या प्रजने॥ १०४॥ अजर्य्यं सङ्गतम् ॥१०५॥ वदः 'सुपि क्यप्' च ॥१०६॥ भुवो 'भावे' ॥१०७॥ हनस्त च ॥१०८॥ एतिस्तुशास्वृदृजुषः 'क्यप्' ॥१०९॥ ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः ॥११०॥ ईच खनः ॥ १११ ॥ भृञोऽसंज्ञायाम् ॥११२॥ मृजेर्विभाषा ॥ ११३ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः । ॥११४॥ भिद्योद्यौ नदे ॥११५॥ पुष्यसिद्ध्यौ नक्षत्रे ॥११६॥ विपूयविनीयजित्यामुञ्जकल्कहलिषु॥११७॥ प्रत्यपिभ्यां ग्रहः ॥११८॥ पदास्वैरिबाह्या पक्षेषु च ॥११९॥ विभाषा कृवृषोः ॥ १२० ॥ युग्यञ्च पत्रे ॥१२१॥ अमावस्यदन्यतरस्याम् ॥१२२॥ छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्त्यसत्यार्ध्व-र्ध्यखन्यखान्यदेवयज्यापृछ्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्य-भाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि॥१२३॥ ऋहलो 'र्ण्यत् ॥ १२४ ॥ ओरावश्यके ॥ १२५ ॥ आसुयुवपि-रपिलपिचमश्च ॥ १२६ ॥ आनाय्योऽनित्ये ॥ १२७ ॥ प्रणाय्योऽसम्मतौ ॥ १२८ ॥ पाय्यसा-माय्यनिकाय्यधाय्या मानहविर्निवासासामिधेनी-षु ॥ १२९ ॥ क्रतौ कुण्डपाय्यसञ्चाय्यौ ॥१३०॥ अग्नौ' परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः ॥ १३१ ॥ चि-त्याग्निचित्ये च ॥ १३२ ॥ (ण्वुल्तृचोरधिकारः १३३-१५०) ण्वुल्तृचौ ॥१३३॥ नन्दिग्राहिपचादिभ्यो-ल्युणिन्यचः ॥ १३४ ॥ इगुपधज्ञाप्रीकिरः 'कः' ॥ १३५ ॥ आतश्चोपसर्गे ॥ १३६ ॥ पाघ्राध्मा-धेट्दृशः 'शः' ॥ १३७ ॥ अनुपसर्गाल्लिम्पविन्द-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

धारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च ॥१३८॥ ददातिदधात्योर्विभाषा' ॥ १३९ ॥ ज्वलितिकसन्तेभ्यो 'णः' ॥ १४० ॥ इयाद्व्यधामुसंस्रतीणवमावहलिहहिलषहृषसश्च ॥ १४१ ॥ दुन्योरनुपसर्गे ॥ १४२ ॥ विभाषा 'ग्रहः' ॥ १४३ ॥ गेहे कः ॥ १४४ ॥ 'शिल्पिनि' ष्वुन् ॥ १४५ ॥ 'ग'स्थकन् ॥ १४६ ॥ ण्युट्च ॥ १४७ ॥ हश्च व्रीहिकालयोः ॥ १४८ ॥ प्रसृत्वः समभिहारे 'वुन्' ॥ १४९ ॥ आशिषि च ॥ १५० ॥

(प्रत्ययो, मुण्ड, विदां, दीपजन, क्र्यादिभ्यो, ऽवद्य, युग्यञ्च, इयाद्व्यधा दश)

इति तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥ १ ॥

(सोपपदाद्धातोः प्रत्ययवि० १–१०३) 'कर्मण्यण्' ॥ १ ॥ हावामश्च ॥ २ ॥ आतो'ऽनुपसर्गे कः' ॥ ३ ॥ सुपि स्थः ॥ ४ ॥ तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः ॥ ५ ॥ प्रे दाज्ञः ॥ ६ ॥ समिख्यः ॥ ७ ॥ गापोष्टक्' ॥ ८ ॥ 'हरते' रनुद्यमने'ऽच्' ॥ ९ ॥ वयसि च ॥१०॥ आङि ताच्छील्ये ॥११॥ अर्हः ॥१२॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

स्तम्बकर्णयोरमिजपोः ॥ १३ ॥ शमिधातोः सञ्ज्ञायाम् ॥ १४ ॥ 'अधिकरणे' शेतेः ॥ १५ ॥ 'चरेष्टः' ॥ १६ ॥ भिक्षासेनादायेषु च ॥ १७ ॥ पुरोऽग्रतोऽग्रेषु 'सर्तेः' ॥ १८ ॥ पूर्वे कर्तरि ॥ १९ ॥ कृञो 'हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु' ॥ २० ॥ दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपिलिविबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुष्षु ॥ २१ ॥ कर्मणि भृतौ ॥ २२ ॥ न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु ॥ २३ ॥ स्तम्बशकृतो'रिन्' ॥ २४ ॥ हरतेर्द्वतिनाथयोः पशौ ॥ २५ ॥ फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च ॥ २६ ॥ छन्दसि वनसनरक्षिमथाम् ॥ २७ ॥ एजेः 'खश्' ॥ २८ ॥ नासिकास्तनयो'र्धमधेटोः' ॥ २९ ॥ नाडीमुष्ट्योश्च ॥ ३० ॥ उदि कूले रुजिवहोः ॥ ३१ ॥ वहाभ्रे लिहः ॥ ३२ ॥ परिमाणे 'पचः' ॥ ३३ ॥ मितनखे च ॥ ३४ ॥ विध्वरुषोस्तुदः ॥ ३५ ॥ असूर्यललाटयोर्दृशितपोः ॥ ३६ ॥ उग्रम्पश्येरम्मदपाणिन्धमाश्च ॥ ३७ ॥ प्रियवशे वदः 'खच्' ॥ ३८ ॥ जिषत्परयोस्तापेः ॥ ३९ ॥ वाचि यमो व्रते ॥४०॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुः सर्वयोर्दारिसहोः ॥ ४१ ॥ सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः ॥ ४२ ॥ मेघर्तिभयेषु 'कृञः' ॥ ४३ ॥ क्षेमप्रियमद्रेऽण् च ॥ ४४ ॥ आशिषि भुवः करणभावयोः ॥४५॥ 'सञ्ज्ञायां'भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः ॥४६ ॥ 'गमश्च' ॥४७॥ अन्तास्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु 'डः' ॥ ४८ ॥ आशिषि 'हनः' ॥ ४९ ॥ अपेक्षेशातमसोः ॥ ५० ॥ कुमारशीर्षयोर्णिनिः ॥ ५१ ॥ लक्षणे 'जायापत्योष्टक् ॥ ५२ ॥ अमनुष्यकर्तृके च ॥ ५३ ॥ शक्तौ हस्तिकपाटयोः ॥ ५४ ॥ पाणिघताडघौ शिल्पिनि ॥ ५५ ॥ 'आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वच्वौ' कृञः करणे ल्युट् ॥ ५६ ॥ कर्त्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ ॥ ५७ ॥ स्पृशोऽनुदके 'क्विन्' ॥ ५८ ॥ ऋत्विक्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चाञ्च ॥५९॥ त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च ॥६०॥ सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजां'उपसर्गेऽपि'क्विप् ॥ ६१ ॥ भजो 'णिवः ॥ ६२ ॥ 'छन्दसि' सहः ॥ ६३ ॥ वहश्च' ॥६४ ॥ कव्यपुरीषपुरीष्येषु'ण्युट्' ॥ ६५ ॥ हव्येऽनन्तः पादम् ॥६६॥ जनसनखनक्रमगमो विट् ॥६७॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'अदो'ऽनन्ने ॥ ६८ ॥ क्रव्ये च ॥ ६९ ॥ दुहःकप् घश्च ॥ ७० ॥ मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो 'णिन्' ॥ ७१ ॥ अन्ने 'यजः' । ७२ ॥ विजुपे 'छन्दसि' ॥ ७३ ॥ आतो मनिन्क्वनिब्वनिपश्च ॥ ७४ ॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते ॥ ७५ ॥ 'क्विप्' च ॥ ७६ ॥ स्थः क च ॥ ७७ ॥ सुप्यजातौ 'णिनि' स्ताच्छील्ये॥७८॥ कर्त्तर्युपमाने ॥७९॥ व्रते ॥८०॥ बहुलमाभीक्ष्ण्ये ॥८१॥ मनः॥८२॥ आत्ममाने खश्च ॥८३॥ (अ० ८४–१२२) 'भूते' ॥ ८४ ॥ करणे यजः ॥ ८५ ॥ 'कर्मणि हनः' ॥ ८६ ॥ ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु 'क्विप्' ॥ ८७ ॥ बहुलञ्छन्दसि ॥ ८८ ॥ सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः ॥ ८९ ॥ सोमे सुञः ॥ ९० ॥ अग्नौ 'चेः' ॥ ९१ ॥ कर्मण्यग्न्याख्यायाम् ॥ ९२॥ 'कर्मणीनि'र्विक्रियः॥ ९३ ॥ दृशेः 'क्नविप्' ॥ ९४ ॥ राजनि 'युधिकृञः' ॥ ९५ ॥ सहे च ॥ ९६ ॥ सप्तम्या 'ञ्जनेर्डः ॥ ९७ ॥ पञ्चम्यामजातौ ॥ ९८ ॥ उपसर्गे च सञ्ज्ञायाम् ॥ ९९ ॥ अनौ कर्मणि ॥ १०० ॥ अन्येष्वपि दृश्यते ॥ १०१ निष्ठा ॥ १०२ ॥ सुयजोर्ङ्वनिप् ॥ १०३ ॥ जीर्यतेरतृन् ॥ १०४ ॥ 'छन्दसि' लिट् ॥ १०५ ॥ 'लिटः' कानज्वा ॥ १०६ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'क्वसुश्च' ॥ १०७ ॥ भाषायां सदवसश्रुवः ॥ १०८ ॥ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च ॥ १०९ ॥ लुङ् ॥ ११० ॥ 'अनद्यतने' लङ् ॥ १११ ॥ 'अभिज्ञावचने लृट्' ॥ ११२ ॥ न यदि ॥ ११३ ॥ विभाषा साकाङ्क्षे ॥ ११४ ॥ 'परोक्षे लिट्' ॥ ११५ ॥ हश्वतो 'लङ्' च ॥ ११६ ॥ प्रश्ने चासन्नकाले ११७ ॥ 'लट् स्मे' ॥ ११८ ॥ अपरोक्षे च ॥ ११९ ॥ ननौ 'पृष्टप्रतिवचने' ॥ १२० ॥ नन्वोर्विभाषा ॥ १२१ ॥ पुरि लुङ् चास्मे ॥ १२२ ॥ (वर्तमानकालाधिकारः १२३–१८८) 'वर्तमाने' लट् ॥ १२३ ॥ लटः 'शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे' ॥ १२४ ॥ सम्बोधने च ॥ १२५ ॥ लक्षणहेत्वोः क्रियायाः ॥ १२६ ॥ तौ सत् ॥ १२७ ॥ पूङ्यजोः शानन् ॥ १२८ ॥ ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् ॥ १२९ ॥ इङ्धार्योः 'शत्रकृच्छ्रिणि' ॥ १३० ॥ द्विषोऽमित्रे ॥ १३१ ॥ सुञो यज्ञसंयोगे ॥ १३२ ॥ अर्हः प्रशंसायाम् ॥ १३३ ॥ (ताच्छीलिकप्रत्ययाः १३४–१७७) 'आकेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु' ॥ १३४ ॥ तृन् ॥ १३५ ॥ 'अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचर' इष्णुच् ॥ १३६ ॥ णे 'श्छन्दसि' ॥ १३७ ॥ 'भुवश्च'

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ १३८ ॥ ग्लाजिस्थश्च क्स्नुः ॥ १३९ ॥ त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः ॥ १४० ॥ शमित्यष्टाभ्यो 'घिनुण्' ॥ १४१ ॥ सम्पृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च ॥ १४२ ॥ 'वौ' कषलसकत्थस्रम्भः ॥ १४३ ॥ अपे च लषः ॥ १४४ ॥ प्रे लपसृद्रुमथवदवसः ॥ १४५ ॥ निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो 'वुञ्' ॥ १४६ ॥ दोषे क्रुशोऽचोपसर्गे ॥ १४७ ॥ चलनशब्दार्थाद्'कर्मकाद्युच्' ॥ १४८ ॥ अनुदात्तेतश्च हलादेः ॥ १४९ ॥ जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः ॥ १५० ॥ क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च ॥ १५१ ॥ 'न'यः ॥ १५२ ॥ सूददीपदीक्षश्च ॥ १५३ ॥ लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्य उकञ् ॥ १५४ ॥ जल्पभिक्षकुट्टलुण्ठवृङः षाकन् ॥ १५५ ॥ प्रजो'रिनिः' ॥ १५६ ॥ जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्च ॥ १५७ ॥ स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच ॥ १५८ ॥ दाधेट्सिशदसदोरुः ॥ १५९ ॥ सृघस्यदः

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

क्मरच् ॥ १६० ॥ भञ्जभासमिदो घुरच् ॥ १६१ ॥ विदिभिदिछिदेः कुरच् ॥ १६२ ॥ इण्नशजिसर्तिभ्यः क्वरप् ॥ १६३ ॥ गत्वरश्च ॥ १६४ ॥ जागुरूकः ॥ १६५ ॥ यजजपदशां यङः ॥ १६६ ॥ नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः ॥ १६७ ॥ सनाशंसभिक्ष उः ॥ १६८ ॥ विन्दुरिच्छुः ॥ १६९ ॥ क्या च्छन्दसि ॥ १७० ॥ आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च ॥ १७१ ॥ स्वपितृषोर्नजिङ् ॥ १७२ ॥ शॄवन्द्योरारुः ॥ १७३ ॥ भियः क्रुक्लुकनौ ॥ १७४ ॥ स्थेशभासपिसकसो वरच् ॥ १७५ ॥ यश्च यङः ॥ १७६ ॥ भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विप् ॥ १७७ ॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यते ॥ १७८ ॥ भुवः सञ्ज्ञान्तरयोः ॥ १७९ ॥ विप्रसम्भ्यो ड्वसञ्ज्ञायाम् ॥ १८० ॥ धः कर्मणि ष्ट्रन् ॥ १८१ ॥ दाञ्शीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे ॥ १८२ ॥ हलसूकरयोः पुवः ॥ १८३ ॥ अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः ॥ १८४ ॥ पुवः सञ्ज्ञायाम् ॥ १८५ ॥ कर्तरि चर्षिदेवतयोः ॥ १८६ ॥ जीतः क्तः ॥ १८७ ॥ मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च ॥ १८८ ॥

(कर्मणि, दिवा, पूः सर्व, सत्सू, बहुल, अन्येष्वपि, नन्दो शमिति, भञ्जभास, धः कर्मण्यष्टौ)

इति तृतीयाध्यायस्य द्वितीयःपादः ॥ २ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

उणादयो बहुलम् ॥ १ ॥ भूतेऽपि दृश्यन्ते ॥ २ ॥ (भविष्यदधिकारः ३–१५) 'भविष्यति' गम्यादयः ॥ ३ ॥ यावत्पुरानिपातयो 'लट्' ॥ ४ ॥ 'विभाषा' कदाकर्ह्योः ॥ ५ ॥ किंवृत्ते लिप्सायाम् ॥ ६ ॥ लिप्स्यमानसिद्धौ च ॥ ७ ॥ 'लोडर्थलक्षणे' च ॥ ८ ॥ लिङ्चोर्ध्वमौहूर्तिके ॥ ९ ॥ तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् ॥ १० ॥ भावचनाश्च ॥ ११ ॥ अण् कर्मणि च ॥ १२ ॥ लृट् शेषे च ॥ १३ ॥ लृटः सद्वा ॥ १४ ॥ अनद्यतने लुट् ॥ १५ ॥ (त्रैकालिकप्रत्ययवि० १६–१७६) (घञ्वि० १६–५५) पदरुजविशस्पृशो 'घञ्' ॥ १६ ॥ सृ स्थिरे ॥ १७ ॥ (अ० १८–१३०) भावे ॥ १८ ॥ 'अकर्तरि च कारके सञ्ज्ञायाम्' ॥ १९ ॥ परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः ॥ २० ॥ इङश्च ॥ २१ ॥ उपसर्गे रुवः ॥ २२ ॥ समियुद्रुदुवः ॥ २३ ॥ श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे ॥ २४ ॥ वौ क्षुश्रुवः ॥ २५ ॥ अवोदोर्नियः ॥ २६ ॥ प्रेद्रुस्तुस्रुवः ॥ २७ ॥ निरभ्योः पूल्वोः ॥ २८ ॥ 'उन्न्योर्ग्रः' ॥ २९ ॥ कॄ धान्ये ॥ ३० ॥ यज्ञे समि स्तुवः ॥ ३१ ॥ प्रेस्त्रोऽयज्ञे ॥ ३२ ॥ प्रथने वा,च शब्दे ॥ ३३ ॥ छन्दोनाम्नि

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

च ॥ ३४ ॥ उदि 'ग्रहः' ॥ ३५ ॥ समि मुष्टौ ॥ ३६ ॥ परिन्योर्नीणो र्यूताक्षेषयोः ॥ ३७ ॥ परावनुपात्ययइणः ॥ ३८ ॥ व्युपयोः शेतेः पर्य्याये ॥ ३९ ॥ हस्तादाने चेरस्तेये ॥ ४० ॥ निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्च 'कः' ॥ ४१ ॥ सङ्घे चानौत्तराधर्य्ये ॥ ४२ ॥ कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम् ॥ ४३ ॥ अभिविधौ भाव इनुण् ॥ ४४ ॥ आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः ॥ ४५ ॥ प्रेलिप्सायाम् ॥ ४६ ॥ परौ यज्ञे ॥ ४७ ॥ नौ वृ धान्ये ॥ ४८ ॥ उदि श्रयतियौतिपूद्रुवः ॥ ४९ ॥ विभाषा ङि रुप्लुवोः ॥ ५० ॥ अवे 'ग्रहो' वर्षप्रतिबन्धे ॥ ५१ ॥ 'प्रे' वणिजाम् ॥ ५२ ॥ रश्मौ च ॥ ५३ ॥ वृणोतेराच्छादने ॥ ५४ ॥ परौ भुवोऽवज्ञाने ॥ ५५ ॥ एरच् ॥ ५६ ॥ (अप्प्रत्ययवि० ५७–९३) ऋदोरप् ॥ ५७ ॥ ग्रहवृदनिश्चिगमश्च ॥ ५८ ॥ उपसर्गेऽदः ॥ ५९ ॥ नौ ण च ॥ ६० ॥ व्यधजपो 'रनुपसर्गे' ॥ ६१ ॥ स्वनहसो 'र्वा' ॥ ६२ ॥ यमः समुपनिविषु च ॥ ६३ ॥ 'नौ' गदनदपठस्वनः ॥ ६४ ॥ कणोतीणायाङ्च ॥ ६५ ॥ नित्यं पणः परिमाणे ॥ ६६ ॥ मदोऽनुपसर्गे ॥ ६७ ॥ प्रमदस-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

म्मदौ हर्षे ॥ ६८ ॥ समुद्रोरजः पशुषु ॥ ६९ ॥ अक्षेषु ग्लहः ॥ ७० ॥ प्रजने सर्तेः ॥ ७१ ॥ 'हुः सम्प्रसारणञ्च' न्यभ्युपविषु ॥ ७२ ॥ आङि युद्धे ॥ ७३ ॥ निपानमाहावः ॥ ७४ ॥ 'भावेऽनुपसर्गस्य' ॥ ७५ ॥ 'हनश्च' वधः ॥ ७६ ॥ मूर्त्तौ घनः ॥ ७७ ॥ अन्तर्घनो देशे ॥ ७८ ॥ अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च ॥ ७९ ॥ उद्घनोत्याधानम् ॥ ८० ॥ अपघनोऽङ्गम् ॥ ८१ ॥ 'करणे'ऽयोविद्रुषु ॥ ८२ ॥ स्तम्बे क च ॥ ८३ ॥ परौ घः ॥ ८४ ॥ उपघ्न आश्रये ॥ ८५ ॥ सङ्घोद्घौ गणप्रशंसयोः ॥ ८६ ॥ निघो निमितम् ॥ ८७ ॥ द्रुतिः क्तिः ॥ ८८ ॥ द्रुतिऽथुच् ॥ ८९ ॥ यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् ॥ ९० ॥ स्वपो नन् ॥ ९१ ॥ उपसर्गे 'घोः' किः ॥ ९२ ॥ कर्मण्यधिकरणे च ॥ ९३ ॥ (क्तिन्प्रत्ययवि० प्र० ९४—११३) 'स्त्रियां क्तिन्' ॥ ९४ ॥ स्थागापापचो 'भावे' ॥ ९५ ॥ मन्त्रे वृषषपचमनविदभूवीरा 'उदात्तः' ॥ ९६ ॥ ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्तयश्च ॥ ९७ ॥ व्रजयजोर्भावे 'क्यप्' ॥ ९८ ॥ सञ्ज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः ॥ ९९ ॥ कृञः श च ॥ १०० ॥ इच्छा ॥ १०१ ॥ 'अ' प्रत्ययात्

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥१०२॥गुरोश्च हलः ॥१०३॥ षिद्भिदादिभ्यो'ऽङ्' ॥१०४॥ चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च॥१०५॥आत श्चोपसर्गे ॥१०६॥ण्यासश्रन्थो युच् ॥१०७॥रोगा ख्यायां 'ण्वुल्'बहुलम्॥१०८॥सञ्ज्ञायाम् ॥१०९॥ 'विभाषा' ख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च ॥११०॥ पर्याया र्हणोत्पत्तिषु ण्वुच् ॥ १११ ॥ आक्रोशे नञ्यनिः ॥११२॥ कृत्यल्युटो बहुलम् ॥११३॥ 'नपुंसके भावे' क्तः ॥११४॥ 'ल्युट् च' ॥११५॥ कर्मणि च येन संस्प र्शात्कर्त्तुःशरीरसुखम् ॥११६॥ 'करणाधिकरणयो' श्च ॥ ११७ ॥ (घप्रत्ययवि० प्र० ११८—१२५) 'पुंसि सञ्ज्ञायां' घः प्रायेण॥११८॥ गोचरसञ्चरवहव्रज व्यजापणनिगमाश्च ॥ ११९ ॥ अवे तॄस्त्रोर्घञ् ॥१२०॥ हलश्च ॥ १२१॥ अध्यायन्यायोद्यावसंहा राश्च ॥१२२॥ उदङ्कोऽनुदके ॥१२३ । जालमानायः ॥१२४॥ खनो घ च ॥२२५॥ (खल्प्रत्ययवि०प्र०१२६–१३०)'हृषद्दुःसुषु'कृच्छ्रकृच्छ्रार्थेषु खल्'।१२६।कर्तृ-कर्मणोश्च भूकृञोः ॥१२७॥ आतो 'युच्' ॥१२८॥ 'छन्दसि' गत्यर्थेभ्यः ॥१२९॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यते ॥ १३० ॥ (लकारार्थः १३१—१७६) वर्त्तमानसामी प्ये 'वर्त्तमानवद्वा' ॥१३१॥ 'आशंसायां' भूतवच्च

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥१३२॥ क्षिप्रवचने लृट् ॥ १३३ ॥ आशंसावचने लिङ् ॥ १३४ ॥ 'नानद्यतनवत्क्रिया प्रबन्धसामीप्ययोः ॥१३५॥ भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् ॥१३६॥ 'कालविभागे चानहोरात्राणाम्' ॥१३७॥ परस्मिन्विभाषा ॥१३८। लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ॥१३९॥ 'भूते' च ॥ १४० ॥ 'वोताप्योः' ॥१४१॥ गर्हायां 'लङ' पिजात्वोः ॥१४२॥ विभाषा कथमि लिङ् च ॥ १४३ ॥ किंवृत्ते लिङ् लृटौ । १४४॥ 'अनवक्लृप्त्यमर्षयो'रकिंवृत्तेपि ॥ १४५ ॥ किङ्किलास्त्यर्थेषु लृट् ॥ १४६ ॥ जातुयदोर्लिङ् ॥१४७॥ 'यच्चयत्रयोः' १४८। गर्हायाञ्च ॥१४९॥ 'चित्रीकरणे' च ॥१५०॥ शेषे लृडयदौ ॥ १५१ ॥ उताप्योः समर्थयो 'र्लिङ्' ॥ १५२ ॥ कामप्रवेदने ऽकच्चिति ॥१५३॥ सम्भावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे ॥१५४॥ विभाषा धातौ सम्भावनवचनेऽयदि ॥१५५॥ हेतुहेतुमतोर्लिङ् ॥१५६॥ इच्छार्थेषु लिङ् लोटौ ॥१५७॥ 'समानकर्तृकेषु तुमुन्' ॥१५८॥ 'लिङ्' च ॥१५९॥ इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने ॥१६०॥ 'विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसम्प्रश्नप्रार्थनेषु' लिङ् ॥१६१॥ लोट् च॥ १६२ ॥'प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

कृत्याश्च' ॥ १६३ ॥ लिङ्चोर्ध्वमौहूर्तिके ॥ १६४॥ 'स्मेलोट्' ॥१६५॥ अधीष्टे च ॥१६६॥ 'कालसमयवेलासु'तुमुन् ॥१६७॥ लिङ्यदि॥१६८॥ अर्हेकृत्यतृचश्च ॥ १६९ ॥ 'आवश्यकाधमर्ण्ययो' र्णिनिः ॥१७०॥ 'कृत्याश्च' ॥१७१॥ शकि लिङ् च ॥१७२॥ आशिषि लिङ्लोटौ ॥ १७३ ॥ क्तिच् क्तौ च संज्ञायाम् ॥१७४॥ 'माङि लुङ्' ॥१७५॥ स्मोत्तरे लङ् च ॥१७६॥

(उणादय, इङो, निवास, व्यधजपो, रपघन, इच्छा हलश्च, वोताप्यो, र्विधि षोडश)

इति तृतीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥ ३ ॥

—०—

(धातुसम्बन्धप्र० १—६) 'धातुसम्बन्धे' प्रत्ययाः॥१॥ क्रियासमभिहारे 'लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोः' ॥ २ ॥ समुच्चये'ऽन्यतरस्याम्' ॥ ३ ॥ यथाविध्यनु' प्रयोगः' पूर्वस्मिन् ॥ ४ ॥ समुच्चये सामान्यवचनस्य ॥ ५ ॥ (वैदिकप्रत्ययवि० ६—१७) छन्दसि लुङ्लङ्लिटः ॥६॥ लिङर्थे 'लेट्' ॥७॥ उपसंवादाशङ्कयोश्च ॥ ८ ॥ (अव्ययप्रयविधिप्र० ९—६६) 'तुमर्थे'सेसेनसेअसेन्कसेकसेनध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यै-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

नूशध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः ॥ ९ ॥ प्रयैरोहिष्यैअव्यथिष्यै ॥ १० ॥ दृशे विख्ये च ॥ ११ ॥ शकि णमुल्कमुलौ ॥ १२ ॥ ईश्वरे तोसुन्कसुनौ ॥ १३ ॥ 'कृत्यर्थे' तवैकेन्केन्यत्वनः ॥ १४ ॥ अवचक्षे च ॥ १५ ॥ 'भावलक्षणे' स्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन् ॥ १६ ॥ सृपितृदोः कसुन् ॥ १७ ॥ (क्त्वाधिकारः १८–६४) अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा ॥ १८ ॥ उदीचाम्माङो व्यतीहारे ॥ १९ ॥ परावरयोगे च ॥ २० ॥ 'समानकर्तृकयोः पूर्वकाले' ॥ २१ ॥ आभीक्ष्ण्ये 'णमुल्' च ॥ २२ ॥ न यद्यनाकाङ्क्षे ॥ २३ ॥ विभाषाग्रे प्रथमपूर्वेषु ॥ २४ ॥ कर्मण्याक्रोशे 'कृञः' खमुञ् ॥ २५ ॥ स्वादुमि 'णमुल्' ॥ २६ ॥ अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत् ॥ २७ ॥ यथातथयोरसूयाप्रतिवचने ॥ २८ ॥ 'कर्मणि' दृशिविदोः साकल्ये ॥ २९ ॥ यावति विन्दजीवोः ॥ ३० ॥ चर्मोदरयोः 'पूरेः' ॥ ३१ ॥ 'वर्षप्रमाणऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम्' ॥ ३२ ॥ चेले क्नोपेः ॥ ३३ ॥ निमूलसमूलयोः कषः ॥३४॥ शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः ॥३५॥ समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः ॥३६॥ 'करणे'

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

हनः ॥ ३७ ॥ स्नेहने पिषः ॥ ३८ ॥ हस्ते वर्तिग्रहोः ॥ ३९ ॥ स्वे पुषः ॥ ४० ॥ अधिकरणे 'बन्धः' ॥ ४१ ॥ सञ्ज्ञायाम् ॥४२॥ 'कर्त्रो' जीवपुरुषयोर्नशिवहोः ॥ ४३ ॥ ऊर्ध्वे शुषिपूरोः ॥ ४४ ॥ उपमाने कर्मणि च ॥ ४५ ॥ कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः ॥ ४६ ॥ उपदंश 'स्तृतीयायाम् ॥४७॥ हिंसार्थानाञ्च समानकर्मकाणाम् ॥ ४८ ॥ सप्तम्याञ्चोपपीडरुधकर्षः ॥ ४९ ॥ समासत्तौ ॥ ५० ॥ प्रसागे च ॥ ५१ ॥ अपादाने 'परीप्सायाम्' ॥ ५२ ॥ 'द्वितीयायाञ्च' ॥ ५३ ॥ 'स्वाङ्गे' ऽध्रुवे ॥ ५४ ॥ परिक्लिश्यमाने च ॥ ५५ ॥ विक्षिपतिपादिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः ॥ ५६ ॥ अस्यतिवक्षोः क्रियान्तरे कालेषु ॥५७॥ नाम्न्या दिशिग्रहोः ॥५८॥ अव्यये ऽयथाभिप्रेताख्याने 'कृञः कण्वाणमुलौ' ॥ ५९ ॥ तिर्यच्यपवर्गे ॥ ६० ॥ स्वाङ्ग तस्प्रत्यये 'कृभ्वोः' ॥ ६१ ॥ नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे ॥ ६२ ॥ तूष्णीमि 'भुवः' ॥६३॥ अन्वच्यानुलोम्ये ॥ ६४ ॥ शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु 'तुमुन्' ।६५। पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु ॥ ६६ ॥ (कारकप्रत्ययानियमः ६७–७६) 'कर्तरि' कृत् ॥६७॥ भव्यगेयप्रवचनी-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

योपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा ॥ ६८ ॥ लः 'कर्मणि' च 'भावे' चाकर्मकेभ्यः ॥ ६९ ॥ तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः ॥ ७० ॥ आदिकर्मणि 'क्तः' कर्तरि च ॥ ७१ ॥ गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च ॥ ७२ ॥ दाशगोघ्नौ सम्प्रदाने ॥ ७३ ॥ भीसादयोऽपादाने ॥ ७४ ॥ ताभ्यामन्यत्रोणादयः ॥ ७५ ॥ क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः ॥७६॥ (आधि० ७७–११७) 'लस्य' ॥ ७७ ॥ (तिङ्प्रत्ययवि० ७८–११७) तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ् ॥ ७८ ॥ 'टित' आत्मनेपदानां टेरे ॥७९॥ थासस्से ॥ ८० ॥ 'लिट' स्तझयोरेशिरेच् ॥ ८१ ॥ 'परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः' ॥ ८२ ॥ विदो 'लटो वा' ॥८३॥ ह्रुवः पञ्चानामादित आहो ह्रुवः ॥ ८४ ॥ 'लोटो' लङ्वत् ॥ ८५ ॥ एरुः ॥ ८६ ॥ से 'र्ह्यपिच' ॥८७॥ वा च्छन्दसि ॥८८॥ मेर्निः ॥८९॥ 'आमेतः ॥ ९० ॥ सवाभ्यां वामौ ॥९१॥ 'आडुत्तमस्य' पिच ॥९२॥ एत ऐ ॥ ९३ ॥ 'लेटो'ऽडाटौ ॥ ९४ ॥ आत 'ऐ' ॥ ९५ ॥ वैतोऽन्यत्र ॥ ९६ ॥ इतश्च 'लोपः' परस्मैपदेषु ॥ ९७ ॥ 'स उत्तमस्य' (वा)

लङ्थेलिट् । शेषबहुलं लोटि । सिब्बहुलं णिद्वत्कृताः ।

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ९८ ॥ 'नित्यं ङितः' ॥ ९९ ॥ इतश्च ॥ १०० ॥ तस्थस्थमिपान्तान्तन्तामः ॥ १०१ ॥ 'लिङः' सीयुट् ॥१०२॥ 'यासुट्' परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च ।१०३। किदाशिषि ॥ १०४ ॥ झस्य रन् ॥१०५॥ इटोऽत् ॥ १०६ ॥ सुट् तिथोः ॥ १०७ ॥ 'झेर्जुस्' ॥१०८॥ सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च ॥ १०९ ॥ 'आतः' ॥११०॥ 'लङः शाकटायनस्यैव' ॥ १११ ॥ क्विप्च ॥ ११२ ॥ (सं० ११३–११७) 'तिङ्' शित्सार्वधातुकम् ॥११३॥ 'आर्धधातुकं' शेषः ॥११४॥ लिट् च॥११५॥ लिङाशिषि ॥ ११६ ॥ छन्दस्युभयथा ॥ ११७ ॥

(धातुसम्बन्धे, समाना, धिकरणे, स्वाङ्गे, लिट, स्तस्थस्थमिपां सप्तदश)

इति तृतीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ ३ ॥

——:०:——

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

१-अधिकारोऽयमापञ्चमाध्यायपरिसमाप्तेः 'ङ्याप्प्रातिपदिकात्' ॥ १ ॥ स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योःसुप् ॥ २ ॥ (अभि० स्त्रियां प्रत्ययविधिः ३-८१) 'स्त्रियाम्' ॥३॥ 'अजाद्यतष्टाप्॥४॥ ऋन्नेभ्यो 'ङीप्' ॥ ५ ॥ उगितश्च ॥ ६ ॥ वनो र च ॥ ७ ॥ 'पादोऽन्यतरस्याम्' ॥ ८ ॥ 'टाबृचि ॥ ९ ॥ 'न' षट्स्वस्रादिभ्यः ॥ १० ॥ मनः ॥ ११ ॥ अनोबहुव्रीहेः ॥१२॥ डावुभाभ्यामन्यतरस्याम् ॥१३॥'अनुपसर्ज्जनात्' ॥ १४ ॥ टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः ॥ १५ ॥ 'यञश्च' ॥ १६ ॥ प्राचां 'ष्फस्तद्धितः' ॥१७॥ सर्वत्र लोहितादिकतन्तेभ्यः ॥१८॥ कौरव्यमाण्डूकाभ्याञ्च॥१९॥ वयसि प्रथमे ॥२०॥ 'द्विगोः' ॥२१॥ अपरिमाणबिस्ताचितकम्बलेभ्यो 'न तद्धितलुकि' ॥ २२ ॥ कोण्डान्तात्क्षेत्रे ॥ २३॥ पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्याम् ॥ २४ ॥ बहुव्रीहेरूधसो

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ङीष् ॥ २५ ॥ 'सङ्ख्या' व्ययादेर्ङीप् ॥ २६ ॥ दाम-
हायनान्ताच्च ॥ २७ 'अन' 'उपधालोपिनो' ऽन्यत-
रस्याम् ॥ २८ ॥ 'नित्यं सञ्ज्ञाछन्दसोः ॥ २९ ॥
केवलमामकभागधेयपापापरसमानार्यकृतसुमङ्गल
भेषजाच्च ॥ ३० ॥ रात्रेश्चाजसौ ॥ ३१ ॥ अन्तर्व-
त्पतिवतोर्नुक् ॥ ३२ ॥ पत्युर्नो यज्ञसंयोगे ॥३३॥
विभाषा सपूर्वस्य ॥३४॥ नित्यं सपत्न्यादिषु ॥३५॥
पूतक्रतो 'रैच्' ॥३६॥ वृषाकप्यग्निकुसितकुसीदाना
'मुदात्तः' ॥ ३७ ॥ मनोरौ वा ॥ ३८ ॥ 'वर्णादनु-
दात्तात्तोपधात्तो नः ॥ ३९ ॥ अन्यतो 'ङीष्' ॥४०॥
षिद्गौरादिभ्यश्च ॥ ४१ ॥ जानपदकुण्डगोणस्थल
भाजनागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्यमश्वा-
वपनाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोवि-
कारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु ॥ ४२ ॥ शोणात्प्राचाम्
॥ ४३ ॥ 'वो' तो गुणवचनात् ॥४४॥ 'ब्रह्मादिभ्य'
श्च ॥ ४५ ॥ 'नित्यं छन्दसि' ॥ ४६॥ भुवश्च ॥ ४७॥
पुंयोगादाख्यायाम् ॥४८॥ इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृड-
हिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् ॥ ४९ ॥
क्रीतात्करणपूर्वात् ॥ ५० ॥ 'कात्' ल्पाख्यायाम्
॥ ५१ ॥ 'बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात्' ॥ ५२ ॥ अस्वा-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ङ्गपूर्वपदा 'द्वा' ॥ ५३ ॥ 'स्वाङ्गाच्चोपसर्जना' दसं-
योगोपधात् ॥ ५४ ॥ नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्त-
कर्णशृङ्गाच्च ॥ ५५ ॥ 'न' क्रोडादिबह्वचः ॥ ५६ ॥
सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च॥५७॥नखमुखात्सञ्ज्ञायाम्
॥ ५८ ॥दीर्घजिह्वी च 'च्छन्दसि' ॥ ५९ ॥ दिक्-
पूर्वपदान् ङीप् ॥ ६० ॥ वाहः ॥ ६१ ॥ सख्याशि-
श्वीति भाषायाम् ॥ ६२ ॥ 'जाते' रङ्गीविषया-
द्योपधात् ॥६३॥ पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलवालो-
त्तरपदाच्च॥६४॥इतो 'मनुष्यजातेः' ॥६५॥ 'ऊङुतः
॥ ६६ ॥ बाह्वन्तात्सञ्ज्ञायाम् ॥६७॥ पङ्गोश्च॥६८॥
'ऊरूत्तरपदादौपम्ये ॥ ६९ ॥ संहितशफलक्षण-
वामादेश्च ॥ ७० ॥ कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि ॥७१॥
संज्ञायाम् ॥ ७२ ॥ शार्ङ्गरवाद्यञोङीन् ॥ ७३ ॥
यङ'श्चाप्' ॥ ७४ ॥ श्रोत्रियाच्च ॥ ७५ ॥ (अधिकार
आपञ्चमाध्यायपरिसमाप्तेः) 'नद्धिताः' ॥ ७६ ॥ यूनस्तिः
॥ ७७ ॥ 'अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ्गोत्रे
॥ ७८ ॥ गोत्रावयवात् ॥ ७९ ॥ क्रौड्यादिभ्यश्च
॥८०॥ दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धि-
भ्योऽन्यतरस्याम् ॥८१॥ ('अधि० ८२ पञ्चमाध्यायस्य
द्वितीयपादावधि') समर्थानाम्प्रथमाद्वा ॥८२॥ 'अधि० ८३

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

एतदध्यायस्य तृतीयपादावधि) 'प्राग्दीव्यतोऽण्' ॥ ८३ ॥ अश्वपत्यादिभ्यश्च ॥ ८४ ॥ दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः ॥ ८५ ॥ उत्सादिभ्योऽञ् ॥ ८६ ॥ स्त्रीपुंसाभ्यान्नञ्स्नञौ भवनात् ॥ ८७ ॥ द्विगोर्लुगनपत्ये ॥८८॥गोत्रेऽलुग्'गचि'॥८९॥ 'यूनि लुक् ॥९०॥ फक्फिञो 'रन्यतरस्याम्' ॥ ९१ ॥ (अपत्यप्रत्ययवि० ९२–१७६) 'तस्यापत्यम्' ॥९२॥ एको गोत्रे ॥९३॥ गोत्राद्यून्यस्त्रियाम् ॥ ९४ ॥ अत 'इञ्' ॥ ९५ ॥ बाह्वादिभ्यश्च ॥ ९६ ॥ सुधातुरकङ् च ॥ ९७ ॥ 'गोत्रे' कुञ्जादिभ्यश्च्फञ्॥९८॥नडादिभ्यः 'फक्' ॥९९॥हरितादिभ्योऽञः॥१००॥यञिञोश्च ॥१०१॥ शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुवत्साग्रायणेषु ॥ १०२ ॥ द्रोणपर्वतजीवन्तादन्यतरस्याम् ॥१०३॥ अनृष्यानन्तर्ये बिदाभ्यो'ऽञ्' ॥१०४॥ गर्गादिभ्यो 'यञ्' ॥१०५॥ मधुबभ्रोर्ब्राह्मणकौशिकयोः॥१०६॥ कपिबोधा'दाङ्गिरसे' ॥ १०७ ॥ वतण्डाच्च' ॥ १०८ ॥ लुक् स्त्रियाम् ॥ १०९ ॥ अश्वादिभ्यः 'फञ्' ।११०। भर्गात् त्रैगर्ते ॥ १११ ॥ शिवादिभ्यो'ऽण्' ।११२। अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः ॥११३॥ अन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च ॥ ११४ ॥ मातुरुत्सङ्ग-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ख्यासम्भद्रपूर्वायाः ॥ ११५ कन्यायाः कनीन च ॥ ११६ ॥ विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु ॥ ११७ ॥ पीलाया 'वा' ॥ ११८ ॥ ढक् च मण्डूकात् ॥ ११९ ॥ 'स्त्रीभ्यो ढक्' ॥ १२० ॥ 'द्व्यचः' ॥ १२१ ॥ इतश्चानिञः ॥ १२२ ॥ शुभ्रादिभ्यश्च ॥ १२३ ॥ विकर्णकुषीतकात्काश्यपे ॥ १२४ ॥ भ्रुवो वुक् च ॥ १२५ ॥ कल्याण्यादीना 'मिनङ् च' ॥ १२६ ॥ कुलटाया वा ॥ १२७ ॥ चटकाया ऐरक् ॥ १२८ ॥ गोधाया ढ्रक् ॥ १२९ ॥ आरगुदीचाम् ॥ १३० ॥ क्षुद्राभ्यो वा ॥ १३१ ॥ पितृष्वसुश्छण् ॥ १३२ ॥ ढक्रि लोपः ॥ १३३ ॥ मातृष्वसुश्च ॥ १३४ ॥ चतुष्पाद्भ्यो 'ढञ्' ॥ १३५ ॥ गृष्ट्यादिभ्यश्च ॥ १३६ ॥ राजश्वशुराद्यत् ॥ १३७ ॥ चत्राद् घः ॥ १३८ ॥ 'कुला'त्खः ॥ १३९ ॥ अपूर्वपदा 'दन्यतरस्यां' यङ्ढकञौ ॥ १४० ॥ महाकुलादञ्खञौ ॥ १४१ ॥ दुष्कुलाड्ढक् ॥ १४२ ॥ स्वसु 'श्छः' ॥ १४३ ॥ भ्रातुर्व्यच्च ॥ १४४ ॥ व्यन्तसपत्ने ॥ १४५ ॥ रेवत्यादिभ्य 'ष्ठक्' ॥ ४६ ॥ गोत्रस्त्रियाः 'कुत्सने' ण च ॥ १४७ ॥ 'वृद्धाट्ठक् सौवीरेषु' बहुलम् ॥ १४८ ॥ फेश्छ च ॥ १४९ ॥ फाण्टाहृतिमिमताभ्यां णफिञौ

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ १५० ॥ कुर्वादिभ्यो 'ण्यः' ॥ १५१ ॥ 'सेनान्त-लक्षणकारिभ्यश्च' ॥ १५२ ॥ उदीचामिञ् ॥१५३॥ तिकादिभ्यः 'फिञ्'॥ १५४॥ कौशल्यकार्मार्याभ्याञ्च ॥ १५५ ॥ अणो द्व्यचः ॥ १५६ ॥ 'उदीचां' वृद्धादगोत्रात् ॥ १५७ ॥ वाकिनादीना 'कुक्' च ॥ १५८ ॥ पुत्रान्तादन्यतरस्याम् ॥ १५९ ॥ प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम् ॥ १६० ॥ मनोर्जातावञ्यतौ षुक् च ॥ १६१ ॥ (सं० १६२–१६५) अपत्यंपौत्रप्रभृति गोत्रम् ॥ १६२ ॥ 'जीवति' तु वंश्ये 'युवा' ॥ १६३ ॥ 'भ्रातरि' च ज्यायसि ॥ १६४ ॥ वाऽन्यस्मिन् सपिण्डे स्थविरतरे जीवति ॥ १६५ ॥ तद्राजप्रत्ययाः १६६–१७६) 'जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् ॥ १६६ ॥ साल्वयगान्धारिभ्याञ्च ॥ १६७ ॥ द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण् ॥१६८॥ वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ञ्यङ् ॥१६९॥ कुरुनादिभ्यो ण्यः ॥१७०॥ साल्वावयवप्रत्यग्रथकलकूटाश्मकादिञ् ॥ १७१ ॥ ते 'तद्राजाः' ॥ १७२ ॥ कम्बोजाल्लुक् ॥ १७३ ॥ 'स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यश्च॥१७४॥अतश्च।१७५। न प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः ॥ १७६ ॥

(ङ्याप्, द्विगोः, षिद्गौरादि, बाह्वो, दैवयज्ञि, यज्ञिञो, द्व्यचोमहाकुला, न्मनोर्जाताषोडश)

इतिचतुर्थाऽध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(रक्तार्थप्रत्ययवि० १–२) तेन रक्तं रागात् ॥ १ ॥ लाक्षारोचनाट्ठक् ॥ २ ॥ (नक्षत्रात्कालेप्रत्ययवि० ३–६) नक्षत्रेण युक्तः' कालः ॥ ३ ॥ 'लुब' विशेषे ॥ ४ ॥ संज्ञायां श्रवणाश्वत्थाभ्याम् ॥ ५ ॥ द्वन्द्वाच्छः ॥ ६ ॥ (दृष्टसामार्थप्रत्ययवि० ७–८) दृष्टं साम ॥ ७ ॥ वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ ॥ ८ ॥ (परिवृतरथार्थप्रत्ययवि० ९-११) 'परिवृतो रथः' ॥ ९ ॥ पाण्डुकम्बलादिनिः ॥१०॥ द्वैपवैयाघ्रादञ् ॥ ११ ॥ कौमारापूर्ववचने ॥ १२ ॥ 'तत्रो' दृधृतसमत्रेभ्यः॥१३॥ स्थण्डिलाच्छयितरि-व्रते ॥ १४ ॥ संस्कृतार्थप्रत्ययवि० १५–१९) 'संस्कृतं भक्षाः' ॥ १५ ॥ शूलोखाद्यत् ॥ १६ ॥ दध्नष्ठक्' ॥ १७ ॥ उदश्वितोऽन्यतरस्याम् ॥ १८ ॥ चीराड्ढञ्' ॥ १९ ॥ (पौर्णमास्यर्थप्रत्ययवि० २०–२२) सास्मिन्पौर्णमासीति' ॥ २० ॥ आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक्' ॥२१॥ विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः ॥ २२ ॥ (देवतार्थप्रत्ययवि० २३–२४) सास्य देवता ॥ २३ ॥ कस्येत् ॥२४॥ शुक्राद् घन् ॥२५॥ अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यां घः ॥२६॥ 'छ' च ॥ २७ ॥ महेन्द्राद् घाणौ च ॥ २८ ॥ सोमाट् ष्यण् ॥ २९ ॥ वाय्वृतुपित्रुषसो 'यत्' ॥ ३० ॥ द्यावापृथिवीशुनासीरम-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

रुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छ च ॥ ३१ ॥ अग्नेर्ढक् ॥ ३२ ॥ कालेभ्यो भववत् ॥ ३३ ॥ महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् ॥ ३४ ॥ पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः ॥ ३५ ॥ (समूहार्थप्रत्ययवि० ३६–५०) 'तस्यसमूहः' ॥३६॥ भिक्षादिभ्योऽण् ॥३७॥ गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद् 'वुञ्' ॥ ३८ ॥ 'कदारा'द्यञ्च ॥ ३९ ॥ ठञ् कवचिनश्च ॥४०॥ ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत् ॥ ४१ ॥ ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् ॥४२॥ अनुदात्तादेरञ् ॥ ४३ ॥ खण्डिकादिभ्यश्च ॥ ४४ ॥ चरणेभ्यो धर्मवत् ॥४५॥ अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् ॥४६॥ केशाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्याम् ॥ ४७ ॥ पाशादिभ्यो 'यः' ॥ ४८ ॥ 'खलगोरथात्' ॥ ४९ ॥ इनित्रकट्यचश्च ॥ ५० ॥ (विषयदेश्यर्थप्र० ५१–५३०) विषयो देशे ॥५१॥ राजन्यादिभ्यो वुञ् ॥ ५२ ॥ भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्यो विधल्भक्तलौ ॥ ५३ ॥ 'सोऽस्या'दिरिनिच्छन्दसः प्रगाथेषु ॥ ५४ ॥ संग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्यः ॥ ५५ ॥ तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडायांणः ॥५६॥ घञः सास्यां क्रियेतिञः ॥५७॥ (अधीतविदितार्थप्रत्यवि० ५८–६५) तदधीते तद्वेद ॥५८॥ क्रतूक्थादिसू-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

त्रान्ताद्ठक् ॥५९॥ क्रमादिभ्यो वुन् ॥६०॥ अनुब्राह्मणादिनिः ॥ ६१॥ वसन्तादिभ्यष्ठक् ॥ ६२ ॥ प्रोक्ता'ल्लुक्' ॥ ६३ ॥ सूत्राच्च कोपधात् ॥ ६४ ॥ छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि ॥ ६५ ॥ (चातुरर्थिकप्रत्ययाः ६६–९०) (अधि० ६६–६९) 'तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि, ॥ ६६ ॥ 'तेन निर्वृत्तम् ॥ ६७ ॥ 'तस्य निवासः' ॥ ६८ ॥ अदूरभवश्च ॥ ६९ ॥ ओरञ् ॥ ७० ॥ मतोश्च बह्वजङ्गात् ॥७१॥ बह्वचः 'कूपेषु' ॥ ७२ ॥ उदक्च विपाशः ॥ ७३ ॥ सङ्कलादिभ्यश्च ॥ ७४ स्त्रीषु सौवीरसालवप्राचु ॥ ७५ ॥ सुवास्त्वादिभ्योऽण् ॥ ७६ ॥ रोणी ॥७७॥ कोपधाच्च ॥ ७८ ॥ वुञ्छण्कठजिलसेनि रढञ्यक्यक्फक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोरिहणकृशाश्वर्यकुमुदकाशतृणप्रेक्षाश्मसाखिसङ्काशबलपक्षकर्णसुतङ्गमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः॥७९॥जन पदे'लुप्' ॥ ८० ॥ वरणादिभ्यश्च ॥ ८१ ॥ शर्करायां वा ॥८२॥ ठक्छौ च ॥८३॥ नद्यां 'मतुप्'॥८४॥ मध्वादिभ्यश्च ॥ ८५ ॥ कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप् ॥ ८६ ॥ नडशादाड्ड्वलच् ॥८७॥ शिखाया वलच् ॥८८॥ उत्कारादिभ्यश्छः ॥८९ ॥ नडादीनाङ्कुक् च ॥९०॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(अथशैषिकप्रत्ययास्तृतीयपादस्य चतुर्विंशतितमसूत्रावधि) शेषे ॥९१॥ राष्ट्रावारपाराद् घखौ ॥ ९२ ॥ ग्रामाद्यखञौ ॥ ९३ ॥ कत्र्यादिभ्यो 'ढकञ्' ॥ ९४ ॥ कुलकुक्षिग्रीवाभ्यःश्वास्यलङ्कारेषु ॥९५॥ नद्यादिभ्यो ढक् ॥ ९६ ॥ दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥ ९७ ॥ कापिश्याः ष्फक् ॥ ९८ ॥ रङ्कोरमनुष्येऽण् च ॥ ९९ ॥ द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यत् ॥ १०० ॥ 'कन्थाया' ष्ठक् ॥ १०१ ॥ वर्णौ वुक् ॥ १०२ ॥ अव्ययात्'त्यप्' ॥ १०३ ॥ ऐषमोह्यः श्वसोऽन्यतरस्याम् ॥१०४॥ तीररूप्योत्तरपदादञ्ञौ ॥ १०५ ॥ दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञः ॥ १०६ ॥ मद्रेभ्योऽञ् ॥ १०७ ॥ उदीच्यग्रामाच्च बह्वचोन्तोदात्तात् ॥१०८॥ प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् ॥१०९॥ कण्वादिभ्यो गोत्रे ॥ ११० ॥ 'इञश्च' ॥१११॥ नद्यृचः प्राच्यभरतेषु ॥ ११२ ॥ वृद्धाच्छः ॥ ११३ ॥ भवतष्ठक्छसौ ॥ ११४ ॥ काश्यादिभ्यष्ठ 'ञिठौ' ॥ ११५ ॥ 'वाहीकग्रामेभ्यश्च'॥११६॥ विभाषोशीनरेषु॥११७॥ 'ओर्देशे ठञ्' ॥११८॥ 'वृद्धा'त्प्राचाम्' ॥११९॥ धन्वयोपधाद्वुञ् ॥ १२० ॥ प्रस्थपुरवहान्ताच्च ॥ १२१ ॥ रोपधेतोः प्राचाम् ॥ १२२ ॥ 'जनपदतदवध्योश्च'

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ १२३ ॥ अवृद्धादपि बहुवचनविषयात् ॥ १२४॥ कच्छाग्निवक्त्रगर्तोत्तरपदात् ॥ १२५ ॥ धूमादिभ्यश्च ॥१२६॥ नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः ॥१२७॥ अरण्यान्मनुष्ये ॥ १२८ ॥ विभाषा कुरुयुगन्धराभ्याम् ॥१२९॥ मद्रवृज्योः कन् ॥१३०॥ कोपधा 'दण्' ॥ १३१ ॥ 'कच्छादिभ्यश्च' ॥ १३२ ॥ मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् ॥१३३॥ अपदातौ 'साल्वात्' ॥१३४॥ गोयवाग्वोश्च ॥१३५॥ गर्तोत्तरपदा 'च्छः'॥१३६॥ गह्वादिभ्यश्च ॥ १३७ ॥ प्राचां कटादेः ॥ १३८ ॥ राज्ञः क च॥१३९॥वृद्धादकेकान्तखोपधात् ॥१४०॥ कन्थापलद्नगरग्रामह्रदोत्तरपदात् ॥१४१॥ 'पर्वताच्च' ॥ १४२ ॥ विभाषाऽमनुष्ये ॥१४३॥ कृकणपर्णाद्भारद्वाजे ॥ १४४ ॥

(तेन, ग्रह, ब्राह्मणा, नुब्राह्मण, वरणादि, कन्थायाः, प्रस्थ, कन्थापलदचत्वारि)

इति चतुर्थाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ २ ॥

युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां 'खञ्च' ॥ १ ॥ 'तस्मिन्नणि' च युष्माकास्माकौ ॥ २ ॥ तवकममकावेकवचने ॥ ३॥ 'अर्द्धाद्यत्' ॥ ४ ॥ परावराधमोत्तमपूर्वाच्च ॥ ५ ॥ 'दिक्पूर्वपदाट्ठञ्च' ॥ ६ ॥ ग्राम-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

जनपदैकदेशादञ्ठञौ ॥ ७ ॥ 'मध्यान्मः' ॥ ८ ॥ असाम्प्रतिके ॥ ९ ॥ द्वीपादनुसमुद्रं यञ् ॥ १० ॥ 'कालाट्ठञ्' ॥११॥ श्राद्धे 'शरदः' ॥१२॥ 'विभाषा' रोगातपयोः ॥ १३ ॥ निशाप्रदोषाभ्याञ्च ॥१४॥ श्वसस्तुट् च ॥ १५ ॥ सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् ॥ १६ ॥ प्रावृषएण्यः ॥ १७ ॥ 'वर्षाभ्यष्ठक्' ॥१८॥ 'छन्दसि ठञ्' ॥१९॥ वसन्ताच्च ॥२०॥ 'हेमन्ताच्च' ॥ २१ ॥ सर्वत्राण् च तलोपश्च ॥ २२ ॥ सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्य 'ष्ट्यट्युलौतुट्' च ॥ २३ ॥ विभाषा पूर्वाह्णापराह्णाभ्याम् ॥२४॥ (अथ शैषिकार्थाः २५–१३०) (जाताधिकारः २५–५१) तत्र जातः॥२५॥ प्रावृषष्ठप् ॥ २६ ॥ सञ्ज्ञायां शरदोवुञ् ॥ २७ ॥ पूर्वाह्णापराह्णाऽऽद्र्यामूलप्रदोषावस्कराद्वुन् ॥ २८ ॥ पथः पन्थ च ॥ २९ ॥ 'अमावास्यायां' वा ॥३०॥ अ च ॥ ३१ ॥ 'सिन्ध्वपक्राभ्यां' कन् ॥ ३२ ॥ अणञौ च ॥ ३३ ॥ अविष्ठाफल्गुन्यनुराधास्वातितिष्यपुनर्वसुहस्तविशाखाषाढाबहुलाल्लुक् ॥३४॥ स्थानान्तगोशालखरशालाच्च ॥ ३५ ॥ वत्सशालाभिजिदश्वयुक्शतभिषजो वा ॥ ३६ ॥ नक्षत्रेभ्यो बहुलम् ॥ ३७ ॥ कृतलब्धक्रीतकुशलाः ॥ ३८ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'प्रायभवः' ॥३९॥ उपजानूपकर्णोपनीवेष्ठक् ॥४०॥ 'सम्भूते' ॥ ४१ ॥ क्रोशाद्ढञ् ॥ ४२ ॥ 'काला' त्साधुपुष्पत्पच्यमानेषु ॥ ४३ ॥ 'उप्त च' ॥ ४४ ॥ आश्वयुज्या वुञ्॥४५॥ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम् ॥ ४६ ॥ 'देयमृणे' ॥४७॥ कलाप्यश्वत्थयववुसाद् वुन् ॥ ४८ ॥ ग्रीष्मावरसमाद् 'वुञ्' ॥ ४९ ॥ संवत्सराग्रहायणीभ्यां ठञ् च॥ ५० ॥ व्याहरति मृगः ॥ ५१ ॥ तदस्य सोढम् ॥ ५२ ॥ 'तत्र भवः' ॥ ५३ ॥ दिगादिभ्यो 'यत्' ॥५४॥ शरीरावयवाच्च ॥ ५५ ॥ दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहे 'ढञ्' ॥५६॥ ग्रीवाभ्योण् च ॥ ५७ ॥ गम्भीराञ् 'ञ्यः' ॥ ५८ ॥ 'अव्ययीभावाच्च' ॥ ५९ ॥ अन्तः पूर्वपदाद् 'ठञ्' ॥ ६० ॥ ग्रामात् पर्यनुपूर्वात् ॥६१॥ जिह्वामूलाङ्गुले'श्छः' ॥ ६२ ॥ 'वर्षान्ता' च ॥ ६३ ॥ अशब्दे यत्खावन्यतरस्याम् ॥ ६४ ॥ कर्णललाटात्कनलङ्कारे ॥ ६५ ॥ 'तस्य व्याख्यान इति च व्याख्यातव्यनाम्नः' ॥ ६६ ॥ बह्वचोऽन्तोदात्ता'ढञ्' ॥ ६७ ॥ क्रतुयज्ञेभ्यश्च ॥ ६८ ॥ अध्यायेष्ववर्षेः ॥ ६९ ॥ पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन् ॥ ७० ॥ छन्दसो यदणौ ॥ ७१ ॥ ऋचज-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

दूब्राह्मणाद् प्रथमा ध्वरपुरश्चरण नामाख्याताद्ठक् ॥ ७२ ॥ अणृगयनादिभ्यः ॥ ७३ ॥ 'तत आगतः' ॥ ७४ ॥ ठगायस्थानेभ्यः ॥ ७५ ॥ शुण्डिकादिभ्योऽण् ॥ ७६ ॥ विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यो' वुञ् ॥ ७७ ॥ ऋत'ष्ठञ्' ॥ ७८ ॥ पितुर्यच्च ॥ ७९ ॥ गोत्रादङ्कवत् ॥ ८० ॥ 'हेतुमनुष्येभ्यो'-ऽन्यतरस्यां रूप्यः ॥ ८१ ॥ मयट् च ॥ ८२ ॥ 'प्रभवति' ॥ ८३ ॥ विदूराञ्ञ्यः ॥ ८४ ॥ 'तद्'गच्छति पथिदूतयोः ॥ ८५ ॥ अभिनिष्क्रामति द्वारम् ॥ ८६ ॥ 'अधिकृत्य कृते ग्रन्थे' ॥ ८७ ॥ शिशुक्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः ॥ ८८ ॥ 'साऽस्य' निवासः ॥ ८९ ॥ 'अभिजनश्च' ॥ ९० ॥ आयुधजीविभ्यश्छः पर्वते ॥ ९१ ॥ शाण्डिकादिभ्योञ्यः ॥ ९२ ॥ सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ ॥ ९३ ॥ तूदीशलातुरवर्मतीकूचवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः ॥ ९४ ॥ 'भक्तिः' ॥ ९५ ॥ अचित्ताद्देशकालाट्ठक् ॥ ९६ ॥ महाजाट्टञ् ॥ ९७ ॥ वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन् ॥ ९८ ॥ गोत्रक्षत्रियाख्येभ्यो बहुलं वुञ् ॥ ९९ ॥ जनप-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

दिनां जनपदवत्सर्वं जनपदेन समानशब्दानां बहुवचने ॥ १००. ॥ 'तेन प्रोक्तम्' ॥ १०१ ॥ तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखाच्छण् ॥ १०२ ॥ काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यां 'णिनिः' ॥ १०३ ॥ कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च ॥ १०४ ॥ पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु ॥ १०५ ॥ शौनकादिभ्यश्छन्दसि ॥ १०६ ॥ कठचरकाल्लुक् ॥१०७॥ कलापिनोऽण् ॥ १०८ ॥ छगलिनो ढिनुक् ॥१०९ पाराशर्यशिलालिभ्यां 'भिक्षुनटसूत्रयोः' ॥११०॥ कर्मन्दकृशाश्वादिनिः ॥ १११ ॥ 'तेनैकदिक्' ॥ ११२ ॥ 'तसिश्च' ॥ ११३ ॥ उरसो यच्च॥११४॥ उपज्ञाते ॥ ११५ ॥ 'कृते'-ग्रन्थे ॥ ११६ ॥ 'सञ्ज्ञायां' कुलालादिभ्यो वुञ् ॥ ११७ ॥ क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ् ॥ ११८ ॥ 'तस्येदम्' ॥ ११९ ॥ 'रथा'द्यत् ॥ १२० ॥ पत्रपूर्वा 'दञ्' ॥ १२१ ॥ पत्राध्वर्युपरिषदश्च ॥ १२२ ॥ हलसीराष्टक् १२३ ॥ द्वन्द्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोः ॥ १२४ ॥ गोत्रचरणाद्वुञ् ॥ १२५ ॥ 'सङ्घाङ्कलक्षणे' ष्वञ्यञिञा 'मण्' ॥ १२६ ॥ शाकलाद्वा ॥ १२७ ॥ छन्दोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः ॥ १२८ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

न दण्डमाणवान्तेवासिषु ॥ १२९ ॥ रैवतिकादिभ्यश्छः ॥ १३० ॥ (प्राग्दीव्यतीयप्रत्ययप्र०) 'तस्य विकारः' ॥ १३१ ॥ 'अवयवे' च प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः ॥ १३२ ॥ बिल्वादिभ्योऽण्' १३३ ॥ कोपधाच्च ॥ १३४ ॥ त्रपुजतुनोः षुक् ॥ १३५ ॥ ओ'रञ्' ॥ १३६ ॥ अनुदात्तादेश्च ॥ १३७ ॥ पलाशादिभ्यो वा ॥ १३८ ॥ शम्याष्ठलञ् ॥१३९॥ 'मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः'॥१४० ॥ नित्यं वृद्धशरादिभ्यः ॥ १४१ ॥ गोश्च पुरीषे ॥ १४२ ॥ 'पिष्टाच्च' ॥ १४३ ॥ संज्ञायां कन् ॥ १४४ ॥ व्रीहेः पुरोडाशे ॥ १४५ ॥ असञ्ज्ञायां तिलयवाभ्याम् ॥ १४६ ॥ द्व्यचश्छन्दसि ॥ १४७ ॥ नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात् ॥ १४८ ॥ तालादिभ्यो'ऽण्' ॥ १४९ ॥ जातरूपेभ्यः परिमाणे ॥ १५० ॥ प्राणिरजतादिभ्यो'ऽञ्' ॥ १५१ ॥ जितश्च तत्प्रत्यात् ॥ १५२ ॥ क्रीतवत्परिमाणात् ॥ १५३ ॥ उष्ट्रा'द्भुञ्' ॥१५४॥ उमोर्णयोर्वा ॥१५५॥ एण्याढञ्॥१५६॥ गोपयसो'र्यत्' ॥१५७॥ 'द्रो'श्च ॥१५८॥ माने वयः॥१५९॥ 'फले' लुक् ॥ १६० ॥ प्लक्षादिभ्यो 'ऽण्' ॥ १६१ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'जम्बा' वा ॥ १६२ 'लुप् च' ॥ १६३ ॥ हरीतक्यादिभ्यश्च ॥ १६४ ॥ कंसीयपरशव्ययोर्यञञौ लुक् च॥ १६५ ॥

(युष्म, ङेमन्ता, त्संभूते ग्रामा, ङेतु, तेन, पत्रपूर्वा, नित्यंवृद्ध, प्लक्षादिभ्यः पञ्च)

इति चतुर्थाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

—:०:—

(ठगधिकारप्र०१–७४) प्रा'ग्वहतेष्ठक्' ॥१॥ 'तेन, दीव्यतिखनति जयति जितम् ॥२॥ संस्कृतम्'॥३॥ कुलत्थकोपधादण् ॥ ४ ॥ 'तर'ति ॥ ५ ॥ गोपुच्छाट्ठञ् ॥६॥ नौद्व्यचष्ठन् ॥७॥ चरति'॥ ८ ॥ आकर्षात् ष्ठल् ॥ ९ ॥ पर्षादिभ्यः 'ष्ठन्' ॥ १० ॥ श्वगणाट्ठञ्च ॥ ११ ॥ वेतनादिभ्यो 'जीवति' ॥ १२ ॥ वस्नक्रयविक्रयादठन् ॥ १३ ॥ आयुधाच्छ च ॥ १४ ॥ 'हरत्यु'त्सङ्गादिभ्यः ॥ १५ ॥ भस्त्रादिभ्यः 'ष्ठन्' ॥ १६ ॥ विभाषा विवधात् ॥ १७ ॥ अण् कुटिलिकायाः ॥ १८ ॥ 'निर्वृत्ते'ऽक्षद्यूतादिभ्यः ॥ १९ ॥ त्रेर्मम् नित्यम् ॥ २० ॥ अपमित्ययाचिताभ्यां कक्कनौ ॥ २१ ॥ 'संसृष्टे' ॥ २२ ॥ चूर्णादिनिः ॥ २३ ॥ लवणाल्लुक् ॥ २४ ॥ मुद्गा-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

दण् ॥ २५ ॥ व्यञ्जनैरुपसिक्ते ॥ २६ ॥ ओजः-सहोम्भसा 'वर्त्तते' ॥ २७ ॥ 'तत्प्रत्यनुपूर्वमीप-लोमकूलम्' ॥ २८ ॥ परिमुखञ्च ॥ २९ ॥ 'प्रयच्छ-ति गर्ह्यम्' ॥ ३० ॥ कुसीदद्दशैकादशात्ष्ठन्ष्ठचौ ॥ ३१ ॥ उज्जाति ॥ ३२ ॥ रक्षति ॥ ३३ ॥ शब्द-दर्दुरङ्करोति ॥ ३४ ॥ पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति ॥३५॥ परिपन्थञ्च तिष्ठति ॥ ३६ ॥ माथोत्तरपदपदव्य-नुपद 'धावति' ॥ ३७ ॥ आक्रन्दाट्ठञ्च ॥ ३८ ॥ पदोत्तरपदं 'गृह्णाति' ॥३९॥ प्रतिकण्ठार्थललामं च ॥ ४० ॥ धर्मञ्चरति ॥ ४१ ॥ प्रतिप्रथमेति ठंश्च ॥ ४२ ॥ 'समवायान्समवैति' ॥ ४३ ॥ परिषदो-ण्यः' ॥ ४४ ॥ सेनाया वा ॥ ४५ ॥ संज्ञायां ललाटकुक्कुट्यौ पचति ॥ ४६ ॥ 'तस्य धर्म्यम्' ॥ ४७ ॥ अग्रमहिष्यादिभ्यः ॥ ४८ ॥ ऋतोऽञ् ॥ ४९ ॥ अवक्रयः ॥ ५० ॥ 'तदस्य पण्यम्' ॥५१॥ लवणाट्ठञ् ॥ ५२ ॥ किसरादिभ्यः 'छन्' ॥ ५३ ॥ शलालुनोऽन्यतरस्याम् ॥ ५४ ॥ 'शिल्पम्' ॥५५॥ मडुकझर्झराद्णन्यतरस्याम् ॥ ५६ ॥ 'प्रहरणम्' ॥ ५७ ॥ परश्वधाट्ठञ्च ॥५८॥ शक्तियष्ट्योरीकक् ॥ ५९ ॥ अस्तिनास्तिदिष्टं मतिः ॥ ६० ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'शीलम्' ॥६१॥ छत्रादिभ्यो णः ॥ ६२ ॥ 'कर्माध्ययने वृत्तम्' ॥ ६३ ॥ बह्वच्पूर्वपदाट्ठच् ॥ ६४ ॥ हितं भक्षाः ॥ ६५ ॥ 'तदस्मै दीयते नियुक्तम्' ॥ ६६ ॥ श्राणामांसौदनाट्टिठन् ॥ ६७ ॥ भक्तादणन्यतरस्याम् ॥ ६८ ॥ 'तत्र नियुक्तः' ॥ ६९ ॥ अगारान्ताट्ठन् ॥ ७० ॥ अध्यायिन्यदेशकालात् ॥ ७१ ॥ कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु ऽव्यवहरति ॥ ७२ ॥ निकटे 'वसति' ॥ ७३ ॥ आवसथात्ष्ठल् ॥ ७४ ॥ (प्राग्घितीयप्र०७५-१४४) 'प्राग्घिताद्यत्॥७५॥ 'तद्वहति' रथयुगप्रासङ्गम् ॥ ७६ ॥ धुरो यड्ढकौ ॥ ७७ ॥ खः सर्वधुरात् ॥ ७८ ॥ एकधुराल्लुक् च ॥ ७९ ॥ शकटादण् ॥८०॥ हलसीराट्ठक् ॥८१॥ संज्ञायाञ्जन्या ॥ ८२ ॥ विध्यत्यधनुषा ॥ ८३ ॥ धनुगणं 'लब्धा' ॥ ८४ ॥ अन्नाण्णः ॥ ८५ ॥ वशं गतः ॥ ८६ ॥ पदमस्मिन्दृश्यम् ॥ ८७ ॥ मूलमस्याबर्हि ॥ ८८ ॥ 'सञ्ज्ञयां' धेनुष्या॥ ८९ ॥ गृहपतिना संयुक्ते ञ्यः ॥ ९० ॥ नौवयोधर्म्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्यसमसमितसम्मितेषु ॥ ९१ ॥ धर्म्मपथ्यर्थन्यायादनपेते ॥ ९२ ॥ छन्दसो 'निर्मिते' ॥ ९३ ॥ उरसो

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ऽण् च ॥९४॥ 'हृदयस्य' प्रियः ॥९५॥ बन्धने चर्षौ ॥ ९६ ॥ मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु ॥९७॥ तत्र-साधुः ॥९८॥ प्रतिजनादिभ्यः खञ् ॥ ९९ ॥ भक्ता-ण्णः ॥ १०० ॥ परिषदो ण्यः ॥ १०१ ॥ कथादि-भ्यष्ठक् ॥ १०२ ॥ गुडादिभ्यष्ठञ् ॥ १०३ ॥ पथ्य-तिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् ॥१०४॥ सभाया यः ॥१०५॥ छन्दसि ॥ १०६ ॥ समानतीर्थे वासी ॥ १०७ ॥ समानोदरे शयित ओ चोदात्तः ॥१०८॥ सोदराद्यः ॥ १०९ ॥ 'भवेच्छन्दसि' ॥११०॥ पाथोनदीभ्यां ड्यण् ॥ १११ ॥ वेशन्तहिमवद्भ्यामण् ॥ ११२॥ स्रोतसो विभाषा ड्यड्ड्यौ ॥ ११३ ॥ संगर्भस-यूथसनुताद्यन् ॥ ११४ तुग्रादूघन् ॥ ११५ ॥ 'अग्रा-द्यत् ॥ ११६ ॥ घच्छौ च ॥११७॥ समुद्राभ्रादूघः ॥ ११८ बर्हिषि दत्तम् ॥ ११९ ॥ दूतस्य भाग-कर्म्मणी ॥ १२० ॥ रक्षोयातूनां हननी ॥ १२१ ॥ रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये ॥ १२२ ॥ 'असु-रस्य' स्वम् ॥१२३॥ मायायामण् ॥१२४॥ 'तद्धाना-सामुपधानो मन्त्र इतष्टिकासु तुक् च मतोः' ॥१२५॥ अश्विमानण् ॥ १२६ ॥ वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् ॥ १२७ ॥ 'मत्वर्थे' मासतन्वोः ॥ १२८ ॥ मधोर्ञ

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

च ॥ १२९ ॥ ओजसोऽहनि यत्खौ ॥ १३० ॥ 'वे-शोयशआदेर्भगा' द्यत् ॥ १३१ ॥ 'ख' च ॥१३२॥ पूर्वैः कृत मिनियौ च ॥ १३३ ॥ आद्भिः संस्कृतम् ॥ १३४ ॥ 'सहस्रेण' सम्मितौ 'घः' ॥ १३५ ॥ भृतौ च ॥ १३६ ॥ 'सोम' मर्हति 'यः' ॥ १३७ ॥ 'मये' च ॥१३८॥ मधोः ॥ १३९ ॥ वसोः समूहे च ॥ १४० ॥ नक्षत्राद्घः ॥ १४१ ॥ सर्वदेवा'त्ता-तिल्' ॥ १४२ ॥ 'शिवशमरिष्टस्य' करे ॥ १४३ ॥ भावे च ॥ १४४ ॥

(प्राग्वहत्य, पमित्य, धर्म, शीलं, बल, परिषदो, रक्षो, नक्षत्राच्चत्वारि)

इति चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

चतुर्थाध्यायः समाप्तः ॥ ४ ॥

———०———

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

(छयद्विधिप्र० १–१७) 'प्राक्क्रीताच्छः' ॥ १ ॥ 'उगवादिभ्यो यत्' ॥ २ ॥ 'कम्बलाच्च संज्ञायाम्' ॥ ३ ॥ 'विभाषा हविरपूपादिभ्यः' ॥ ४ ॥ 'तस्मै हितम्' ॥ ५ ॥ शरीरावयवाद् 'यत्' ॥ ६ ॥ खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च ॥७॥ अजाविभ्यां थ्यन् ॥ ८ ॥ आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः ॥ ९ ॥ सर्वपुरुषाभ्यां णढञौ ॥ १० ॥ माणवचरकाभ्यां खञ् ॥ ११ ॥ 'तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ' ॥ १२ ॥ छदिरुपधिबलेर्ढञ् ॥१३॥ ऋषभोपानहोर्ज्यः ।१४। चर्मणोऽञ् ॥ १५ ॥ 'तदस्य तदस्मिन्स्यादिति, ॥ १६ ॥ परिखाया ढञ् ॥ १७ ॥ 'प्राग्वतेष्ठञ्' ॥ १८ ॥ (आर्हीयप्रक० १९–७१) आर्हादगोपुच्छसङ्ख्यापरिमाणाट्ठक् ॥ १९ ॥ असमासे निष्कादिभ्यः ॥ २० ॥ शताच्च ठन्यतावशते ॥ २१ ॥ सङ्ख्याया अतिशदन्तायाः 'कन्' ॥ २२ ॥ वंशो रिङ्वा ॥ २३ ॥ विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुन्नसञ्ज्ञा-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

याम् ॥ २४ ॥ कंसाट्ठिठन् ॥ २५ ॥ शूर्पादञन्यतरस्याम् ॥२६॥ शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण् ॥ २७ ॥ 'अर्द्धपूर्वाद्धिगोर्लु' गसञ्ज्ञायाम् ॥२८॥ 'विभाषा' कार्षापणसहस्राभ्याम् ॥ २९ ॥ 'द्वित्रिपूर्वा' न्निष्कात् ॥ ३० ॥ विस्ताच्च ॥ ३१ ॥ विंशतिकात्खः ॥ ३२ ॥ खार्य्या ईकन् ॥ ३३ ॥ पणपादमाषशता 'द्यत्' ॥ ३४ ॥ 'शाणाद्वा' ॥ ३५ ॥ द्वित्रिपूर्वादण् च ॥ ३६ ॥ तेन क्रीतम् ॥ ३७ ॥ 'तस्य निमित्तं संयोगोत्पातौ ॥ ३८ ॥ गोद्व्यचोऽसङ्ख्यापरिमाणाश्वादे 'र्यत्' ॥ ३९ ॥ पुत्राच्छ च ॥ ४० ॥ 'सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञौ' ॥ ४१ ॥ तस्येश्वरः ॥ ४२ ॥ 'तत्र विदित इति च' ॥४३॥ लोकसर्वलोकाभ्यां ठञ् ॥ ४४ ॥ 'तस्य वापः' ॥ ४५ ॥ पात्रात्ष्ठन् ॥ ४६ ॥ 'तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदा दीयते' ॥४७॥ पूरणार्द्धा 'ड्वन्' ॥४८॥ भागाद्यच् ॥ ४९ ॥ तद्धरतिवहत्यावहति' भाराद्वंशादिभ्यः ॥५०॥ वस्तुद्रव्याभ्यां ठन्कनौ ॥ ५१ ॥ 'सम्भवत्यवहरतिपचति' ॥ ५२ ॥ आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्याम्' ॥ ५३ ॥ द्विगोष्ठञ् ॥ ५४ ॥ कुलिजाल्लुक्खौ च ॥ ५५ ॥ सोऽस्यांश

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

वस्न= मूल्यम्

वसभृतयः ॥ ५६ ॥ 'तदस्य परिमाणम्' ॥ ५७ ॥ सङ्ख्यायाः सञ्ज्ञासङ्घसूत्राध्ययनेषु ॥ ५८ ॥ पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम् ॥ ५९ ॥ पञ्चद्दशतौ 'वर्गे' वा ॥ ६० ॥ सप्तनोऽञ् छन्दसि ॥ ६१ ॥ त्रिंशच्चत्वारिंशतोर्ब्राह्मणे सञ्ज्ञायां डण् ॥ ६२ ॥ तदर्हति' ॥ ६३ ॥ छेदादिभ्यो 'नित्यम्' ॥ ६४ ॥ शीर्षच्छेदा 'द्यच्च' ॥ ६५ ॥ दण्डादिभ्यो यः ॥ ६६ ॥ छन्दसि च ॥ ६७ ॥ पात्राद्घंश्च ॥ ६८ ॥ कडङ्करदक्षिणा 'च्छ' च ॥ ६९ ॥ स्थालीबिलात् ॥ ७० ॥ यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञौ ॥ ७१ ॥ (ठञधिकारः प्र० ७२–११४) षाण्मासिकसांवत्सरिकाभ्यां यत्तः यति ॥ ७२ ॥ संशयमापन्नः ॥ ७३ ॥ योजनं 'गच्छति ॥ ७४ ॥ 'पथ'ष्कन्' ॥ ७५ ॥ पन्थो ण नित्यम् ॥ ७६ ॥ उत्तरपथेनाहृतञ्च ॥ ७७ ॥ कालात् ॥ ७८ ॥ 'तेन निर्वृत्तम्' ॥ ७९ ॥ 'तमधीष्टो भृतो भूतो भावी' ॥ ८० ॥ ॥ 'मासाद्वयसि' यत्खञौ ॥ ८१ ॥ द्विगोः 'यप्' ॥ ८२ ॥ षण्मासाण्ण्यच्च ॥ ८३ ॥ अवयसि ठंश्च ॥ ८४ ॥ 'समायाः खः' ॥ ८५ ॥ 'द्विगोर्वा' ॥ ८६ ॥ रात्र्य

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

हस्संवत्सराच्च ॥ ८७ ॥ 'वर्षाल्लुक्' च ॥ ८८ ॥ चित्तवति नित्यम् ॥ ८९ ॥ षष्टिकाः षष्टिरात्रेण पच्यन्ते ॥ ९० ॥ 'वत्सरान्ताच्छन्दसि' ॥ ९१ ॥ सम्परिपूर्वात् ख च ॥ ९२ ॥ तेन परिजय्यलभ्य-कार्य्यसुकरम् ॥ ९३ ॥ तदस्य ब्रह्मचर्य्यम् ॥ ९४॥ तस्य च दक्षिणा यज्ञाख्येभ्यः ॥ ९५ ॥ 'तत्र च दीयते कार्य्यं' भवं वत् ॥ ९६ ॥ व्युष्टादिभ्योऽण् ॥ ९७ ॥ 'तेन' यथाकथाचहस्ताभ्यां णयतौ ॥९८॥ 'सम्पादिनि' ॥ ९९ ॥ कर्मवेषाद्यत् ॥ १०० ॥ तस्मै 'प्रभवति' सन्तापादिभ्यः ॥ १०१ ॥ योगाद्यच्च ॥ १०२ ॥ कर्मण उकञ् ॥ १०३ ॥ समयस्तदस्य प्राप्तम् ॥ १०४ ॥ 'ऋतो' रण् ॥१०५॥ छन्दसि घस् ॥ १०६ ॥ कालाद्यत् ॥१०७॥ प्रकृष्टेठञ् ॥ १०८ ॥ 'प्रयोजनम्' ॥ १०९ ॥ विशाखाषाढादण्मन्थदण्डयोः ॥ ११०॥ अनुप्रवचनादिभ्यश्छः ॥ १११ ॥ समापनात्सपूर्वपदात् ॥ ११२ ॥ ऐकागारिकट् चौरे ॥ ११३ ॥ 'आकालिकडाद्यन्तवचने ॥ ११४ ॥ तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः' ॥ ११५ ॥ तत्र तस्येव ॥ ११६ ॥ तदर्हम् ॥ ११७ ॥ उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे ॥ ११८ ॥ (त्वतलोरधिकारप्र०

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

११९–१३६) 'तस्य भावस्त्वतलौ' ॥११९॥ 'आच त्वात्' ॥ १२० ॥ न नञ्पूर्वात्तत्पुरुषादचतुरसङ्गतलवणवट्युधकतरसलसेभ्यः ॥ १२१ ॥ पृथ्वादिभ्य 'इमनिज्वा' ॥ १२२ ॥ वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च ॥ १२३ ॥ गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च ॥ १२४ ॥ स्तेनाद्यन्नलोपश्च ॥ १२५ ॥ सख्युर्यः ॥ १२६ ॥ कपिज्ञात्योर्ढक् ॥ १२७ ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक् ॥ १२८ ॥ प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् ॥१२९॥ हायनान्तयुवादिभ्यो 'ऽण्' ॥ १३० ॥ इगन्ताच्च लघुपूर्वात् ॥ १३१ ॥ योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ॥ १३२ ॥ द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च ॥ १३३ ॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेषु ॥ १३४ ॥ 'होत्राभ्य'श्छः ॥ १३५ ॥ ब्रह्मणस्त्वः ॥ १३६ ॥

प्राक्क्रीता, च्छताच्च, सर्वभूमि, सप्तनोऽञ्, मासा, त्तस्मैप्रभवति, नञ्पूर्वात्–षोडश ॥

इति पञ्चमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥ १ ॥

(मत्वर्थीयप्रकरणमेतत्पादावधि)

धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् ॥ १ ॥ व्रीहिशा-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

त्योर्ढक् ॥ २ ॥ यवयवक्लृप्तिका 'यत्' ॥ ३ ॥ विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः ॥ ४ ॥ सर्वचर्मणः कृतः खखञौ ॥ ५ ॥ यथामुखसंमुखस्य दर्शनः 'खः' ॥ ६ ॥ तत्सर्वादेः पथ्यङ्गकर्मपत्रपात्रं व्याप्नोति ॥ ७ ॥ आप्रपदम्प्राप्नोति ॥ ८ ॥ अनुपदसर्वान्नायानयम्बद्धाभक्षयतिनेयेषु ॥ ९ ॥ परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति ॥ १० ॥ अवारपारात्यन्तानुकामङ्गामी ॥ ११ ॥ समांसमां 'विजायते' ॥ १२ ॥ अध्यङ्घीनाऽवष्टब्धे ॥ १३ ॥ आगवीनः ॥ १४ ॥ अनुगवमङ्गामी ॥ १५ ॥ 'अध्वनो यत्खौ' ॥ १६ ॥ अभ्यमित्राच्छ च ॥ १७ ॥ गोष्ठात्खञ् भूतपूर्वे ॥ १८ ॥ अश्वस्यैकाहगमः ॥ १९ ॥ शालीनकौपीने अधृष्टाकार्ययोः ॥ २० ॥ ब्रातेन जीवति ॥ २१ ॥ साप्तपदीनं सख्यम् ॥ २२ ॥ हैयङ्गवीनं संज्ञायाम् ॥ २३ ॥ 'तस्य पाकमूले' पील्वादिकर्णादिभ्यः कुणञ्जाहचौ ॥ २४ ॥ पक्षात्तिः ॥ २५ ॥ तेन वित्तश्चुञ्चुप्चणपौ ॥ २६ ॥ विनयभ्यां नानाञौ नसह ॥ २७ ॥ वेः शालच्छङ्कटचौ ॥ २८ ॥ संप्रोदश्च कटच् ॥ २९ ॥ 'अवा'त्कुटारच्च ॥ ३० ॥ नते नासिकायाः संज्ञायां ष्टीटन्नाटच्

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अटचः ॥ ३१ ॥ नेर्विडज्विरीसचौ ॥ ३२ ॥ इन-
च्पिटच्चिकचि च ॥ ३३ ॥ उपाधिभ्यां त्यकन्नास
नारूढयोः ॥ ३४ ॥ कर्मणि घटोऽठच् ॥ ३५ ॥
'तदस्य' सञ्जातन्तारकादिभ्य इतच्' ॥ ३६ ॥
'प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः' ॥ ३७ ॥ पुरुषहस्ति
भ्यामण् च ॥ ३८ ॥ यत्तदेतेभ्यः परिमाणे 'वतुप्'
॥ ३९ ॥ किमिदंभ्यां वो घः ॥ ४० ॥ किमः सङ्-
ख्यापरिमाणे डति च ॥ ४१ ॥ 'सङ्ख्यायाः अव-
यवे तयप्' ॥ ४२ ॥ द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा
॥ ४३ ॥ उभादुदात्तो नित्यम् ॥ ४४ ॥ 'तदस्मि-
न्नधिकमिति' दशान्ता'डः' ॥ ४५ ॥ शदन्तवि-
शतेश्च ॥ ४६ ॥ सङ्ख्यायागुणस्य निमाने मयट्
॥ ४७ ॥ 'तस्य पूरणे डट्' ॥ ४८ ॥ 'नान्तादसङ्-
ख्यादेर्मट्' ॥ ४९ ॥ थट् च छन्दसि ॥ ५० ॥ षट्-
कतिकतिपयचतुरां थुक् ॥ ५१ ॥ बहुपूगगणसङ्
घस्य तिथुक् ॥ ५२ ॥ वतोरिथुक् ॥ ५३ ॥ 'द्वेस्ती
यः' ॥ ५४ ॥ त्रेः सम्प्रसारणञ्च ॥ ५५ ॥ विंशत्या-
दिभ्यस्तमडन्यतरस्याम् ॥ ५६ ॥ नित्यं शतादि-
मासार्द्धमासंवत्सराच्च ॥ ५७ ॥ षष्ट्यादेश्चासं
ङ्ख्यादेः ॥ ५८ ॥ मतौ छः सूक्तसाम्नोः ॥ ५९ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अध्यायानुवाकयोर्लुक् ॥ ६० ॥ विमुक्तादिभ्योऽण् ॥ ६१ ॥ गोषदादिभ्यो 'वुन्' ॥ ६२ ॥ 'तत्र कुशलः' पथः ॥ ६३ ॥ आकर्षादिभ्यः 'कन्' ॥ ६४ ॥ धनहिरण्यात्कामे ॥६५॥ स्वाङ्गेभ्यः 'प्रसिते' ॥६६॥ उदराट्ठगाद्यूने ॥ ६७ ॥ सस्येन परिजातः ॥ ६८ ॥ अंशं हारी ॥ ६९ ॥ तन्त्रादचिरापहृते ॥ ७० ॥ ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम् ॥ ७१ ॥ शीतोष्णाभ्यां कारिणि ॥ ७२ ॥ अधिकम् ॥ ७३ ॥ अनुकाभिकाभीकः कामिता ॥ ७४ ॥ पार्श्वेना 'न्विच्छति' ॥७५॥ अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठञौ ॥ ७६ ॥ तावतिथं ग्रहणमिति लुग्वा ॥ ७७ ॥ स एषां ग्रामणीः ॥ ७८ ॥ शृङ्खलमस्य बन्धनं करभे ॥ ७९ ॥ उत्क उन्मनाः ॥ ८० ॥ कालप्रयोजनाद्रोगे ॥ ८१ ॥ 'तदस्मिन्नन्नं प्रायेण संज्ञायाम्' ॥८२॥ कुल्माषादञ् ॥८३॥ श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते ॥ ८४ ॥ श्राद्धमनेन भुक्तमिनिठनौ ॥ ८५ ॥ 'पूर्वादिभिः' ॥ ८६ ॥ सपूर्वाच्च ॥ ८७ ॥ इष्टादिभ्यश्च ॥ ८८ ॥ छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यायस्थातरि ॥ ८९ ॥ अनुपद्यन्वेष्टा ॥ ९० ॥ साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायाम् ॥ ९१ ॥ श्रोत्रियंछन्द-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

क्षेत्रे चिकित्स्यः ॥ ९२॥ इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्र-दृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमिति वा ॥ ९३ ॥ (मत्वर्थप्रत्ययाः ९४–१४०) 'तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप्' ॥ ९४ ॥ रसादिभ्यश्च ॥ ९५ ॥ प्राणिस्थादातो 'लजन्यतरस्याम्' ॥ ९६ ॥ सिध्मादिभ्यश्च ॥ ९७ ॥ वत्सांसाभ्यां कामबले ॥ ९८ ॥ फेनादिलच्च ॥ ९९ ॥ लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः ॥ १०० ॥ प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो र्णीः ॥ १०१ ॥ 'तपःसहस्राभ्यां' विनीनी ॥ १०२ ॥ 'श्रण' च ॥ १०३ ॥ 'सिकताशर्कराभ्या'श्च ॥ १०४ ॥ देशे लुबिलचौ च ॥ १०५ ॥ दन्तउन्नत उरच् ॥१०६॥ ऊषसुषिमुष्कमधो रः ॥ १०७ ॥ शुद्रुभ्यां मः ॥ १०८ ॥ केशा'द्वो'ऽन्यतरस्याम् ॥ १०९ ॥ गाण्डयजगात्सञ्ज्ञायाम् ॥ ११० ॥ काण्डाण्डादीरन्नीरचौ ॥१११॥ रजःकृष्यासुतिपरिषदो 'वलच्' ॥ ११२ ॥ दन्तशिखा'त्संज्ञायाम्' ॥ ११३ ॥ ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोर्जस्विनूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः ॥ ११४ ॥ अत'इनिठनौ' ॥ ११५ ॥ व्रीह्यादिभ्यश्च ॥११६॥ तुन्दादिभ्य इलच ॥११७॥ एकगोपूर्वा'ड्ड' नित्यम् ॥ ११८ ॥ शतसहस्रा-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

1172

न्ताच्च निष्कात् ॥११९॥ रूपादाहतप्रशंसयोर्यप् ॥ १२० ॥ अस्मायामेधास्रजो 'विनिः' ॥ १२१ ॥ बहुलं छन्दसि ॥ १२२ ॥ ऊर्णाया युस् ॥ १२३ ॥ 'वाचो' ग्मिनिः ॥ १२४ ॥ आलजाटचौ बहुभाषिणि ॥ १२५ ॥ स्वामिन्नैश्वर्य्ये ॥ १२६ ॥ अर्शआदिभ्योऽच् ॥ १२७ ॥ द्वन्द्वोपतापगर्ह्यात्प्राणिस्थादिनिः' ॥ १२८ ॥ वातातीसाराभ्यां कुक् च ॥ १२९ ॥ वयसि पूरणात् ॥ १३० ॥ सुखादिभ्यश्च ॥ १३१ ॥ धर्म्मशीलवर्णान्ताच्च ॥ १३२ ॥ हस्ताज्जातौ ॥१३३॥ वर्णाद् ब्रह्मचारिणि ।१३४। पुष्करादिभ्यो देशे ॥१३५॥ बलादिभ्यो मतुबन्यतरस्याम् ॥१३६॥ सञ्ज्ञायां मन्माभ्याम् ॥१३७॥ कंशंभ्यां बभयुस्तितुतयसः ॥ १३८ ॥ तुन्दिवलिवटेर्भः ॥ १३९ ॥ अहंशुभमोर्युस् ॥ १४० ॥

(धान्यानां, ब्रातेन, किमो, विमुक्तादिभ्यः, काल, प्रज्ञा, अस्मायामेधा विंशतिः)

इति पञ्चमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

———:o:———

(अव्ययतद्धितप्रत्ययविधिप्र० १–४६) 'प्राग्दिशो विभक्तिः' ॥ १ ॥ 'किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादि-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

भ्यः' ॥ २ ॥ 'इदम' इश् ॥ ३॥ एतेतौ रथोः ॥४॥ एतदोऽश् ॥ ५ ॥ सर्वस्य सो 'ऽन्यतरस्यां' दि ॥ ६ ॥ पञ्चम्या 'स्तसिल्' ॥ ७ ॥ तसेश्च ॥ ८ ॥ पर्य्यभिभ्याञ्च ॥ ९ ॥ 'सप्तम्या' स्त्रल् ॥ १० ॥ इदमो हः ॥ ११ ॥ 'किमो'ऽत् ॥ १२ ॥ वाह च छन्दसि ॥ १३ ॥ इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते ॥ १४ ॥ सर्वैकान्यकिंयत्तदः 'काले' दा ॥ १५ ॥ 'इदमो-र्हिल्' ॥ १६ ॥ अधुना ॥ १७ ॥ 'दानी' ञ ॥ १८ ॥ तदो दा च ॥ १९ ॥ तयोर्दार्हिलौ च छन्दसि ॥ २० ॥ अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम् ॥ २१ ॥ सद्यः परुत्परार्य्यैषमः परेद्यव्यद्यपूर्वेद्यु रन्येद्युरन्यतरेद्यु-रितरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः ॥ २२ ॥ प्र-कारवचने थाल् ॥ २३ ॥ इदमस्थमुः ॥ २४ ॥ किमश्च ॥ २५ ॥ था हेतौ च छन्दसि ॥ २६ ॥ दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्वस्तातिः ॥२७॥ दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् ॥ २८ ॥ विभाषा पराबराभ्याम् ॥ २९ ॥ अञ्चेर्लुक् ॥३०॥ उपर्य्युपरि-ष्टात् ॥ ३१ ॥ पश्चात् ॥३२॥ पश्च पश्चा च छन्दसि ॥ ३३ ॥ उत्तराधरदक्षिणादातिः ॥ ३४ ॥ एनब-न्यतरस्यामदूरे 'ऽपञ्चम्याः' ॥ ३५ ॥ 'दक्षिणादाच्'

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ३६ ॥ 'आहि' च दूरे ॥ ३७ ॥ उत्तराच्च ॥३८॥ 'पूर्वाधरावराणामसिपुरधवश्चै' षाम् ॥ ३९ ॥ 'अस्ताति' च ॥ ४० ॥ विभाषाऽवरस्य ॥ ४१ ॥ 'सङ्ख्याया विधार्थे धा' ॥ ४२ ॥ 'अधिकरणविचाले' च ॥ ४३ ॥ एकाद्धोध्यमुञ्'न्यतरस्याम्' ॥ ४४ ॥ 'द्वित्र्योश्च' धमुञ् ॥ ४५ ॥ एधाच्च ॥ ४६ ॥ (प्रागिवीयस्वार्थिकप्रत्ययविधिप्र० ४७–९९) यापये पाशप् ॥४७॥ 'पूरणाद्भागे' तीया 'दन्' ॥ ४८ ॥ प्रागेकादशभ्यो 'ऽच्छन्दसि' ॥ ४९ ॥ 'षष्ठाष्टमाभ्यां ञ च ॥५०॥ मानपश्वङ्गयोः कन्लुकौ च ॥ ५१ ॥ एकादाकिनिचासहाये ॥ ५२ ॥ 'भूतपूर्वे चरट्' ॥ ५३॥ षष्ठ्यारूप्य च ॥ ५४ ॥ 'अतिशायने तमबिष्ठनौ' ॥ ५५ ॥ 'तिङश्च' ॥ ५६ ॥ द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ ॥ ५७ ॥ 'अजादी' गुणवचनादेव ॥ ५८ ॥ तुरछन्दसि ॥ ५९ ॥ 'प्रशस्यस्य' श्रः ॥ ६० ॥ 'ज्य' च ॥ ६१ ॥ वृद्धस्य च ॥ ६२ ॥ अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ ॥ ६३ ॥ युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम् ॥ ६४ ॥ विन्मतोर्लुक् ॥ ६५ ॥ प्रशंसायां रूपप् ॥ ६६ ॥ 'ईषदसमाप्तौ' कल्पब्देश्यदेशीयरः ॥ ६७ ॥ विभाषा 'सुपो' बहुच् पुरस्तात्तु

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ६८ ॥ प्रकारवचने जातीयर् ॥ ६९ ॥ 'प्रागिवात्कः' ॥ ७० ॥ 'अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक्टेः' ॥ ७१ ॥ 'कस्य च दः' ॥ ७२ ॥ अज्ञाते ॥ ७३ ॥ 'कुत्सिते' ॥ ७४ ॥ सञ्ज्ञायां 'कन्' ॥ ७५ ॥ 'अनुकम्पायाम्' ॥ ७६ ॥ 'नीतौ च तद्युक्तात्' ॥ ७७ ॥ बह्वचो 'मनुष्यनाम्न' ष्ठज्वा ॥ ७८ ॥ 'घनिलचौ च ॥ ७९ ॥ प्राचामुपादेरडज्वुचौ च ॥ ८० ॥ जातिनाम्नः 'कन्' ॥ ८१ ॥ अजिनान्तस्योत्तरपद 'लोपश्च' ॥ ८२ ॥ 'ठाजादावूर्ध्वं' द्वितीया 'दचः' ॥ ८३ ॥ शेवलसुपरिविशालवरुणार्यमादीनां तृतीयात् ॥ ८४ ॥ अल्पे ॥ ८५ ॥ 'ह्रस्वे' ॥ ८६ ॥ सञ्ज्ञायां कन् ॥ ८७ ॥ कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः ॥ ८८ ॥ कुत्वा डुपच् ॥ ८९ ॥ कासूगोणीभ्यां 'ष्टरच्' ॥ ९० ॥ वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे ॥ ९१ ॥ 'किंयत्तदोर्निर्द्धारणे' द्वयो 'रेकस्यडतरच्' ॥ ९२ ॥ वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने 'डतमच्' ॥ ९३ ॥ एकाच्च प्राचाम् ॥ ९४ ॥ अवक्षेपणे 'कन्' ॥ ९५ ॥ (इवार्थप्रत्ययविधिप्र० ९६–१११) 'इवे' प्रतिकृतौ ॥ ९६ ॥ सञ्ज्ञायाञ्च ॥ ९७ ॥ लुम्मनुष्ये ॥ ९८ ॥ जीविकार्थे चापण्ये ॥ ९९ ॥ देवपथादिभ्यश्च ॥ १०० ॥ बस्तेर्ढञ् ॥ १०१ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

शिलाया ढः ॥१०२॥, शाखादिभ्यो यः ॥१०३॥ द्रव्यञ्च भव्ये ॥ १०४ ॥ कुशाग्रा'च्छः' ॥१०५॥ समासाच्च तद्विषयात् ॥ १०६ ॥ शर्करादिभ्योऽण् ॥ १०७ ॥ अङ्गुल्यादिभ्य'ष्ठक्' ॥ १०८ ॥ एकशालायाष्ठजन्यतरस्याम् ॥ १०९ ॥ कर्कलोहितादीकक् ॥ ११० ॥ प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल्छन्दसि ॥ १११ ॥ (तद्राजप्रत्ययविधिप्र० ११२–११९) पूगाञ्ञ'यो'ऽग्रामणीपूर्वात् ॥ ११२ ॥ ब्रातच्फञोरस्त्रियाम् ॥ ११३ ॥ 'आयुधजीविसङ्घा' ञ्यङ्ख्याहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात् ॥ ११४ ॥ वृकाट्टेयण् ॥११५॥ दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः ॥ ११६ ॥ पट्वर्यादियौधेयादिभ्यामञञौ ॥ ११७ ॥ अभिजिद्विदभृच्छालावच्छ्खावच्छमीवदर्थावच्छमदण्डायञ्॥११८॥ ञ्यादयस्तद्राजाः ॥ ११९ ॥

(प्राग्दिशो,ऽनद्यतने,विभाषा,ज्यच,जातिनाम्नो, वस्ते,रेकोनविंशतिः)

इति पञ्चमाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

———o———

(स्वार्थिकप्रत्ययविधिप्र० १-६७)'पादशतस्य सङ्ख्यादेर्वीप्सायां वुन् लोपश्च' ॥ १ ॥ दण्डव्यवसर्ग-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

योश्च ॥ २ ॥ स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने 'कन्' ॥ ३ ॥ अनत्यन्तगतौ 'क्तात्' ॥ ४ ॥ न सामिवचने ॥ ५ ॥ बृहत्या आच्छादने ॥ ६ ॥ अषडक्षाशितंग्वलंकर्मालंपुरुषाध्युत्तरप'दात्खः' ॥ ७ ॥ विभाषाऽञ्चेरदिक्स्त्रियाम् ॥ ८ ॥ जात्यन्ता'च्छ' बन्धुनि ॥ ९ ॥ स्थानान्ताद्विभाषा संस्थानेनेति चेत् ॥ १० ॥ 'किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे ॥ ११ ॥ अमु च छन्दसि ॥ १२ ॥ अनुगादिनष्ठक् ॥ १३ ॥ यचः स्त्रियामञ् ॥ १४ ॥ 'अग्नि'लुगः ॥ १५ ॥ विसारिणो मत्स्ये ॥ १६ ॥ 'सङ्ख्यायाःक्रियाऽभ्यावृत्तिगणने' कृत्वसुच् ॥ १७ ॥ द्वित्रिचतुर्भ्यः 'सुच्' ॥ १८ ॥ एकस्य सकृच्च ॥ १९ ॥ विभाषा बहोर्धाविप्रकृष्टकाले ॥ २० ॥ 'तत्प्रकृतवचने मयट् ॥ २१ ॥ समूहवच्च बहुषु ॥ २२ ॥ अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः ॥ २३ ॥ देवतान्ता'त्तादर्थ्ये' यत् ॥ २४ ॥ पादार्घाभ्याञ्च ॥ २५ ॥ अतिथेर्ञ्यः ॥ २६ ॥ देवात्तल् ॥ २७ ॥ अवेः कः ॥ २८ ॥ यावादिभ्यः 'कन्' ॥ २९ ॥ लोहिता'न्मणौ ॥ ३० ॥ 'वर्णे चानित्ये' ॥ ३१ ॥ 'रक्ते' ॥ ३२ ॥ कालाच्च ॥ ३३ ॥ विनयादिभ्यः

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'छक' ॥ ३४ ॥ 'वा'धो' 'व्याहृतार्थायाम्' ॥ ३५ ॥ तद्युक्तात्कर्मणो'ऽण्' ॥३६॥ ओषधेरजातौ ॥३७॥ प्रज्ञादिभ्यश्च ॥ ३८ ॥ 'शूद' स्तिकन् ॥ ३९ ॥ सस्नौ 'प्रशंसायाम्' ॥ ४० ॥ वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च च्छन्दसि ॥ ४१ ॥ बहुल्पार्था 'च्छ्वि' स्कारकादन्यतरस्याम् ॥ ४२ ॥ सङ्ख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम् ॥ ४३ ॥ प्रतियोगे 'पञ्चम्यास्तसिः' ॥ ४४ ॥ अपादाने चाहीयरुहोः ॥ ४५ ॥ अतिग्रहाव्यथनक्षेपे 'ष्वकर्तरि तृतीयायाः' ॥ ४६ ॥ हीयमानपापयोगाच्च ॥४७॥ 'षष्ठ्या' व्याश्रये ॥४८॥ रोगाच्चापनयने ॥ ४९ ॥ (अभूततद्भावे) कृभ्वस्तियोगे संपद्य कर्तरिच्विः' ॥ ५० ॥ अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च ॥ ५१ ॥ 'विभाषा साति' कार्त्स्न्ये ॥ ५२ ॥ अभिविधौ 'संपदा' च ॥ ५३ ॥ 'तदधीनवचने ॥ ५४ ॥ देये त्रा च ॥५५॥ देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम् ॥ ५६ ॥ अव्यक्तानुकरणाद्द्व्यजवरार्द्धादनितौ 'डाच्' ॥ ५७ ॥ 'कृञो' द्वितीयतृतीयशम्बबीजा'त्कृषौ' ॥५८॥ संख्यायाश्च गुणान्तायाः ॥ ५९ ॥ समयाच्च यापनायाम् ॥ ६० ॥ सपत्रनि-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

दपश्चादतिव्यथने ॥६१॥ निष्कुलान्निष्कोषणे॥६२॥ सुखप्रियादानुलोम्ये ॥ ६३ ॥ दुःखात्प्रातिलोम्ये ॥६४॥ शूलात्पाके ॥ ६५ ॥ सत्यादशपथे ॥ ६६ ॥ मद्रात्परिवापणे ॥ ६७ ॥ (समासान्तप्रत्ययविधिप्र० ६८–१९०) 'समासान्ताः' ॥ ६८ ॥'न' पूजनात् ॥६९॥ किमः क्षेपे ॥ ७० ॥ नञस्तत्पुरुषात्' ॥ ७१ ॥ पथो विभाषा ॥ ७२ ॥ बहुव्रीहौ सङ्ख्येये डजबहुगणात् ॥ ७३ ॥ ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे ॥ ७४ ॥ 'अच्' प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः ॥ ७५ ॥ अक्ष्णोऽदर्शनात् ॥ ७६ ॥ अचतुर विचतुर सुचतुर स्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुव दारगवो वष्ठीव पदष्ठीव नक्तन्दिव रात्रिन्दिवाहर्दिवं सरजस निःश्रेयस पुरुषायुष द्व्यायुष त्र्यायुष र्यजुष जातोक्ष महोक्ष वृद्धोक्षो पशुन गोष्ठश्वाः ॥ ७७ ॥ ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः ॥ ७८ ॥ अवसमन्धेभ्यस्तमसः ॥ ७९ ॥ इवसो वसीयः श्रेयसः ॥ ८० ॥ अन्ववतप्ताद्रहसः ॥ ८१ ॥ प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् ॥ ८२ ॥ अनुगवमायामे ॥८३॥ द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः ॥८४॥ उपसर्गादध्वनः ॥ ८५ ॥ 'तत्पुरुषस्या'ङ्गुलेः

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'संख्याव्ययादेः ॥ ८६ ॥ 'अहः' सर्वैकदेशसङ्ख्यातपुण्याच्च' रात्रेः ॥ ८७ ॥ 'अह्नोऽह्न' एतेभ्यः ॥ ८८ ॥ 'न' सङ्ख्यादेः समाहारे ॥ ८९ ॥ उत्तमैकाभ्याञ्च ॥ ९० ॥ राजाहःसखिभ्य 'ष्टच्' ॥ ९१ ॥ गोरतद्धितलुकि ॥ ९२ ॥ अग्राख्यायामुरसः ॥ ९३ ॥ अनोऽश्मायःसरसां 'जातिसञ्ज्ञयोः' ॥ ९४ ॥ ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः ॥ ९५ ॥ अतेः 'शुनः' ॥ ९६ ॥ 'उपमाना' 'दप्राणिषु ॥ ९७ ॥ उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः ॥ ९८ ॥ 'नावो' 'द्विगोः' ॥ ९९ ॥ 'अर्द्धाच्च' ॥ १०० ॥ खार्याः प्राचाम् ॥ १०१ ॥ द्वित्रिभ्यामञ्जलेः १०२ ॥ अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि ॥ १०३ ॥ 'ब्रह्मणो' जानपदाख्यायाम् ॥ १०४॥ कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम् ॥ १०५ ॥ द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे ॥ १०६ ॥ 'अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः ॥ १०७ ॥ 'अनश्च' ॥ १०८ ॥ नपुंसका 'दन्यतरस्याम्' ॥ १०९ ॥ नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः ॥ ११० ॥ भ्रुवः ॥ १११ ॥ गिरेश्च सेनकस्य ॥ ११२ 'बहुव्रीहौ' सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गा'त्षच्' ॥ ११३ ॥ अङ्गुलेर्दारुणि

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ११४ ॥ द्वित्रिभ्यां षमूर्द्धः ॥ ११५ ॥ अष्पू-
रणीप्रमाण्योः ॥ ११६ ॥ अन्तर्बहिर्भ्याञ्च
लोम्नः ॥ ११७ ॥ 'अञ्नासिकायाः' संज्ञायां
नसञ्चास्थूलात् ॥ ११८ ॥ उपसर्गाच्च ॥११९॥
सुप्रातसुश्वसुदिवशा रिकुक्षचतुरश्रेणीपदाजपद-
प्रोष्ठपदाः ॥ १२० ॥ 'नञ्दुःसुभ्यो' हलिस-
क्थ्योरन्यतरस्याम् ॥ १२१ ॥ नित्यमसिच् प्रजा-
मेधयोः॥१२२॥ बहुप्रजाश्छन्दसि ॥१२३॥ धर्माद-
निच् केवलात्॥१२४॥ जम्भासुहरिततृणसोमेभ्यः
॥१२५॥ दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे॥१२६॥ 'इच्' कर्मव्य-
तिहारे॥१२७॥ द्विदण्ड्यादिभ्यश्च ॥१२८॥ प्रसंभ्यां
'जानुनोर्ज्ञुः' ॥ १२९ ॥ ऊर्ध्वाद्विभाषा ॥ १३० ॥
ऊधसो'ऽनङ्' ॥ १३१ ॥ 'धनुषश्च' ॥ १३२ ॥
वा संज्ञायाम् ॥ १३३ ॥ जायाया निङ् ॥ १३४॥
गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः ॥ १३५ ॥ अल्पा-
ख्यायाम् ॥ १३६ ॥ 'उपमानाच्च ॥ १३७ ॥
'पादस्य लोपो'ऽहस्त्यादिभ्यः ॥ १३८ ॥ कुम्भ-
पदीषु च ॥१३९॥ सङ्ख्यासुपूर्वस्य ॥१४०॥ वयसि
दन्तस्य दतृ ॥१४१॥ छन्दसि च ॥ १४२ ॥ स्त्रियां
संज्ञायाम् ॥१४३॥ विभाषा श्यावारोकाभ्याम्

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ १४४ ॥ अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च ॥ १४५ ॥ ककुदस्यावस्थायां लोपः ॥ १४६ ॥ त्रिककुत्पर्वते ॥ १४७ ॥ उद्भिभ्यां काकुदस्य ॥ १४८ ॥ पूर्णाद्भिभाषा ॥ १४९ ॥ सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः ॥ १५० ॥ उरःप्रभृतिभ्यःकप् ॥ १५१ ॥ इनः स्त्रियाम् ॥ १५२ ॥ नद्यृतश्च ॥ १५३ ॥ शेषाद्भिभाषा ॥ १५४ ॥ न सञ्ज्ञायाम् ॥ १५५ ॥ ईयसश्च ॥ १५६ ॥ वन्दिते भ्रातुः ॥ १५७ ॥ ऋतश्छन्दसि ॥ १५८ ॥ नाडीतन्त्र्योः स्वाङ्गे ॥ १५९ ॥ निष्प्रवाणिश्च ॥ १६० ॥

(पादशतस्य, तत्प्रकृत, वृकज्येष्ठाभ्या,
सपत्रा, न्ववतप्ता, त्स्वार्या, नञ ।
दुःसुभ्यो, वयसि विंशतिः)

इति पञ्चमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥
पञ्चमाध्यायः समाप्तः ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अथ षष्ठोऽध्यायः ॥

(धातोर्द्वित्वप्र० १—१२) 'एकाचो द्वे प्रथमस्य' ॥ १ ॥ 'अजादेर्द्वितीयस्य' ॥ २ ॥ न न्द्राः संयोगादयः ॥ ३ ॥ पूर्वोऽभ्यासः ॥ ४ ॥ उभे 'अभ्यस्तम्' ॥ ५ ॥ जक्षित्यादयः षट् ॥ ६ ॥ तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य ॥ ७ ॥ लिटि 'धातोरनभ्यासस्य' ॥ ८ ॥ सन्यङोः ॥ ९ ॥ क्लृप्तौ ॥ १० ॥ चङि ॥ ११ ॥ दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च ॥ १२ ॥ (प्रकृतेः संप्रसारणप्र० १३—४४) व्यङः संप्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे ॥ १३ ॥ बन्धुनि बहुव्रीहौ ॥ १४ ॥ वचिस्वपियजादीनां 'किति' ॥ १५ ॥ ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचति वृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च ॥ १६ ॥ लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् ॥ १७ ॥ स्वापेश्चङि ॥ १८ ॥ स्वपिस्यमिव्येञां 'यङि' ॥ १९ ॥ न वशः ॥ २० ॥ चायः की ॥ २१ ॥ स्फायः स्फी 'निष्ठायाम्' ॥ २२ ॥ स्त्यः प्रपूर्वस्य ॥ २३ ॥ द्रवमूर्तिस्पर्शयोः 'श्यः'

१- अजिनीवीरीश्चैव वसिवेमूचैव इत्यपि
[illegible] श्वयतिश्चैव प्रजायाः स्मृरिश्चैव

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ २४ ॥ प्रतेश्च ॥ २५ ॥ 'विभाषा' भ्यवपूर्वस्य ॥ २६ ॥ भृतं पाके ॥ २७ ॥ 'प्यायः पी' ॥ २८ ॥ 'लिङ्यङोश्च' ॥ २९ ॥ 'विभाषा श्वेः' ॥ ३० ॥ 'णौ च संश्चङोः' ॥ ३१ ॥ 'ह्वः संप्रसारणम्' ॥ ३२ ॥ अभ्यस्तस्य च ॥ ३३ ॥ 'बहुलं छन्दसि' ॥ ३४ ॥ चायः की ॥ ३५ ॥ अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्रातास्रितमाशीराशीर्त्ताः ॥ ३६ ॥ न संप्रसारणे 'संप्रसारणम्' ॥ ३७ ॥ 'लिटि वयो यः' ॥ ३८ ॥ वश्चास्यान्यतरस्यां किति ॥ ३९ ॥ वेञः' ॥ ४० ॥ 'ल्यपि च' ॥ ४१ ॥ ज्यश्च ॥ ४२ ॥ 'व्य'श्च ॥ ४३ ॥ विभाषा परेः ॥ ४४ ॥ (प्रकृत्यवयवादेशप्र० ४५—६६) 'आदेच' उपदेशेऽ 'शिति' ॥ ४५ ॥ न व्यो लिटि ॥ ४६ ॥ स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि ॥ ४७ ॥ क्रीङ्जीनां 'णौ' ॥ ४८ ॥ मिद्यतेरपालौकिके ॥ ४९ ॥ प्रीणातिमिनोतिदीङां 'ल्यपि, च ॥ ५० ॥ 'विभाषा' लीयतेः ॥ ५१ ॥ खिदेश्छन्दसि ॥ ५२ ॥ अपगुरो णमुलि ॥ ५३ ॥ चिस्फुरो 'णौ' ॥ ५४ ॥ प्रजने वीयतेः ॥ ५५ ॥ बिभेतेर्हेतुभये ॥ ५६ ॥ नित्यं स्मयतेः ॥ ५७ ॥ सृजिदृशोर्झल्यमकिति ॥ ५८ अनुदात्तस्य चर्दु-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पधस्या 'न्यतरस्याम्' ॥ ५० ॥ 'शीर्षश्छन्दसि' ॥ ६० ॥ ये च 'तद्धिते' ॥ ६१ ॥ अचि शीर्षः ॥ ६२ पद्दन्नोमास्हृन्नि श,सन्यूषन्दोषन्यकञ्छक-ब्रुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु ॥ ६३ ॥ 'धात्वादेः' षः सः ॥ ६४ ॥ णो नः ॥ ६५ ॥ 'लोपो' व्योर्वलि ॥ ६६ ॥ प्रकृत्यवयवप्रत्ययलोपप्र० ६७–७०) वेरपृक्त-स्य ॥ ६७ ॥ हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्० सुतिस्यपृक्तं 'हल्' ॥ ६८ ॥ एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः ॥ ६९ ॥ शेश्छ-न्दसि बहुलम् ॥ ७० ॥ (प्रकृतेस्तुगागमविकारप्र० ७१–७६) 'ह्रस्वस्य, पिति'कृति 'तुक्' ॥ ७१ ॥ (अविकारः ७२) 'संहितायाम्' ॥ ७२ ॥ 'छे' च ॥ ७३ ॥ आङ्माङोश्च ॥ ७४ ॥ 'दीर्घात्' ॥ ७५ ॥ पदान्ताद्वा ॥ ७६ ॥ (प्रकृत्यवयवादेशप्र० ७६–१३३) इको यण् 'चि' ॥ ७७ ॥ 'एचो' ऽयवायावः ॥७८॥ 'वान्तो यि प्रत्यये ॥ ७९ ॥ धातोस्तन्निमित्तस्यैव ॥ ८० क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे ॥ ८१ ॥ क्ष्य्यस्तदर्थे ॥ ८२ ॥ भय्यप्रवय्ये च छन्दसि ॥ ८३ ॥ (एकादेशप्र० ८४–१११) 'एकः पूर्वपरयोः' ॥ ८४ ॥ 'अन्तादि-वच्च' ॥ ८५ ॥ षत्वतुको'रसिद्धः' ॥ ८६ ॥ 'आद्' गुणः ॥ ८७ ॥ 'वृद्धिरेचि' ॥ ८८ ॥ एत्येधत्यूठ्सु

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ८९ ॥ आटश्च ॥ ९० ॥ 'उपसर्गादृति धातौ ॥ ९१ ॥ वा 'सुप्या'पिशलेः ॥ ९२ ॥ औतोऽम्-शसोः ॥ ९३ ॥ एङि 'पररूपम्' ॥ ९४ ॥ ओमाङोश्च ॥ ९५ ॥ उस्य'पदान्तात्' ॥ ९६ ॥ अतो गुणे॥ ९७ ॥ 'अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ' ॥९८॥ नाऽम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा ॥ ९९ ॥ 'अकः सवर्णे दीर्घः' ॥ १०० ॥ प्रथमयोः 'पूर्वसवर्णः ॥ १०१ ॥ तस्माच्छसो नः पुंसि ॥ १०२ ॥ 'नादिचि' ॥ १०३ ॥ 'दीर्घाज्जसि च' ॥ १०४ ॥ 'वाच्छन्दसि' ॥ १०५ ॥ अमि 'पूर्वः' ॥ १०६ ॥ सम्प्रसारणाच्च ॥ १०७ ॥ 'एङः' पदान्तादति' ॥ १०८ ॥ 'ङसिङसो'श्च ॥ १०९ ॥ ऋत् 'उत्, ॥११०॥ख्यत्यात्परस्य॥१११॥अतोरोरप्लुताद'प्लुते ॥११२॥इशि च ॥११३॥ (प्रकृत्यास्थितिप्र० ११४–१२९) 'प्रकृत्यान्तः पाद' मव्यपरे ॥ ११४ ॥ अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च ॥११५॥ 'यजुष्युरः' ॥ ११६ ॥ आपो जुषाणोवृष्णोवर्षिष्ठेअम्बेअम्बालेअम्बिके पूर्वे ॥ ११७ ॥ अङ इत्यादौ च ॥११८॥ अनुदात्ते च कुधपरे ॥११९॥ अवपथासि च ॥१२०॥ सर्वत्र विभाषा 'गोः' ॥१२१॥ 'अवङ्'

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

स्फोटायनस्य ॥१२२॥ इन्द्रे च॥१२३॥ प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम् ॥१२४॥ आङोऽनुनासिकश्छन्दसि ॥१२५॥ इकोऽसवर्णे 'शाकल्यस्य ह्रस्वश्च' ॥१२६॥ ऋत्यकः ॥ १२७ ॥ 'अप्लुतवदु' पस्थिते ॥ १२८ ॥ ईश्चाक्रवर्म्मणस्य ॥ १२९ ॥ दिव उत् ॥ १३० ॥ एतत्तदोः 'सुलोपो'ऽकोरनञ्समासे 'हलि' ॥१३१॥ स्यश्छन्दसि बहुलम् ॥ १३२ ॥ सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम्॥१३३॥('प्रकृतेः सुडागमाविकारप्र० १३४-१५४) 'सुट् कात्पूर्वः' ॥१३४॥ सम्परिभ्यां करोतौ'भूषणे ॥ १३५ ॥ समवाये च ॥ १३६ ॥ 'उपा'त्प्रतियत्न वैकृतवाक्याध्याहारेषु च ॥१३७॥ 'किरतौ' लवने ॥ १३८ ॥ हिंसायां प्रतेश्च ॥ १३९ ॥ अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने ॥ १४० ॥ कुस्तुम्बुरूणि जातिः ॥ १४१ ॥ अपरस्पराः क्रियासातत्ये ॥ १४२ ॥ गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु ॥१४३॥ आस्पदं प्रतिष्ठायाम् ॥ १४४ ॥ आश्चर्य्यमनित्ये ॥ १४५ ॥ वर्चस्केऽवस्करः ॥१४६॥अपस्करो रथाङ्गम् ॥१४७॥ विष्किरः शकुनिर्विकिरो वा॥१४८॥ ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे ॥ १४९ ॥ प्रतिष्कशश्च कशेः ॥१५०॥ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी ॥१५१ ॥ मस्करमस्करिणौ

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

वेणुपरिव्राजकयोः ॥ १५२ ॥ कास्तीराजस्तुन्दे नगरे ॥ १५३ ॥ पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम् ॥१५४॥ (प १५५) अनुदात्तं पदमेकवर्जम् ॥१५५॥ ('प्रकृतेरन्तोदात्तस्वरप्र०' १५६–१८३) कर्षात्वतो घञो 'ऽन्त उदात्तः' ॥ १५६ ॥ उञ्छादीनाञ्च ॥ १५७ ॥ अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः ॥ १५८ ॥ धातोः ॥ १५९ ॥ 'चितः' ॥ १६० ॥ 'तद्धितस्य' ॥१६१॥ कितः ॥ १६२ ॥ तिसृभ्यो जसः ॥ १६३ ॥ चतुरः शसि ॥ १६४ ॥ 'सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः' ॥ १६५ ॥ 'अन्तोदात्ता'दुत्तरपदादन्यतरस्याम-नित्यसमासे ॥ १६६ ॥ ऋचेऽछन्दस्य 'सर्वनाम स्थानम्' ॥१६७॥ ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः ॥१६८॥ अष्टनोदीर्घात् ॥ १६९ ॥ शतुरनुमो 'नद्यजादी' ॥ १७० ॥ 'उदात्तयणो हल्पूर्वात्' ॥ १७१ ॥ नो-ऽङ्धात्वोः ॥ १७२ ॥ 'ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप्' ॥ १७३ ॥ नामन्यतरस्याम् ॥ १७४ ॥ ङ्याश्छन्दसि बहुलम् ॥१७५॥ 'षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादिः ॥१७६॥ 'झल्युपोत्तमम् ॥ १७७ ॥ विभाषा भाषायाम् ॥१७८॥ न गोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः ॥ १७९ ॥ दिवो झल् ॥ १८० ॥ नृचान्यतरस्याम् ॥ १८१ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

तित्स्वरितम् ॥१८२॥ तास्यनुदात्तेन्ङिददुपदेशा 'ल्लसार्वधातुक' मनुदात्तमह्न्विङोः ॥ १८३ ॥ ('प्रकृतेराद्युदात्तस्वरप्र०' १८४–२१६) 'आदिः' सिचो 'ऽन्यतरस्याम् ॥१८४॥ स्वपादिहिंसाम'च्यनिटि ॥ १८५ ॥ 'अभ्यस्तानामादिः' ॥ १८६ ॥ अनुदात्ते च ॥ १८७ ॥ सर्वस्य सुपि ॥ १८८ ॥ भीह्रीभृहु-मदजनधनदारिद्राजागरां 'प्रत्ययात्पूर्वं' पिति ॥१८९॥ लिति॥१९०॥ 'आदि'र्णमुल्य'न्यतरस्याम्' ॥ १९१ ॥ अचः कर्तृयकि ॥ १९२ ॥ थलि च सेटी डन्तो वा ॥ १९३ ॥ ञ्नि'त्यादि'र्नित्यम् ॥१९४॥ आमन्त्रितस्य च ॥ १९५ ॥ पथिमथोः सर्वनाम स्थाने ॥ १९६ ॥ अन्तश्च तवै युगपत् ॥ १९७ ॥ क्षियो निवासे ॥ १९८ ॥ जयः करणम् ॥ १९९ ॥ वृषादीनां च॥२००॥'सञ्ज्ञाया' मुपमानम् ॥२०१॥ निष्ठा च 'द्व्यज' नात् ॥२०२॥ शुष्कधृष्टौ ॥२०३॥ आशितः कर्त्ता ॥२०४॥ रिक्ते 'विभाषा' ॥२०५॥ 'जुष्टार्पिते च' छन्दसि॥२०६॥नित्यं मन्त्रे॥२०७॥ 'युष्मदस्म' दोर्ङसि ॥ २०८ ॥ ङयि च ॥ २०९ ॥ यतो नावः ॥ २१० ॥ ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः ॥ २११ ॥ 'विभाषा' वेणिवन्धानयोः ॥ २१२ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम् ॥ २१३ ॥ 'उपोत्तमं रिति ॥ २१४ ॥ चङ्यन्यतरस्याम् ॥ २१५ ॥ मतोः पूर्वमा 'त्सञ्ज्ञायां' स्त्रियाम् ॥२१६॥ (प्रकृतेरन्तोदात्तप्र० २१७–२२०) अन्तोऽवत्याः ॥ २१७ ॥ ईवत्याः ॥२१८॥ चौ ॥२१९॥ समासस्य ॥२२०॥

(एकाच, इचायो, ल्यपि च, ये च, क्षय्यजय्यौ, प्रथमयोः, सर्वत्र, कुस्तुम्बुरूणि, तद्धितस्य, नृचान्य, संज्ञायां विंशतिः)

इति षष्ठाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

(अथास्मिन् पादे पूर्वोत्तरपदस्वरविशेष विधिप्रकरणम्)

(पूर्वपदप्रकृतिस्वरप्र० १–६३) बहुव्रीहौ 'प्रकृत्या पूर्वपदम्' ॥ १ ॥ 'तत्पुरुषे' तुल्यार्थतृतीया सप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाः कृत्याः ॥ २ ॥ वर्णो वर्णेष्वनेते ॥ ३ ॥ गाधलवणयोः प्रमाणे ॥४॥ दायाद्यं दायादे ॥५॥ प्रतिबन्धिचिरकृच्छ्रयोः ॥ ६ ॥ पदेऽपदेशे ॥ ७ ॥ निवातं वातत्राणे ॥८॥ शारदेऽनार्त्तवे ॥ ९ ॥ अध्वर्य्युकषाययोर्जातौ ॥१०॥ सदृश

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

प्रतिरूपयोः सादृश्ये ॥११॥ द्विगौ प्रमाणे ॥१२॥ गन्तव्यपण्यं वाणिजे ॥ १३ ॥ मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये नपुंसके ॥ १४ ॥ सुखप्रिययोर्हिते ॥ १५ ॥ प्रीतौ च ॥ १६ ॥ स्वं स्वामिनि ॥ १७ ॥ पत्यावैश्वर्ये ॥ १८ ॥ न भुवाक्चिद्दिधिषु ॥ १९ ॥ वा भुवनम् ॥ २० ॥ आशङ्काबाधनेदीयस्सु सम्भावने ॥ २१ ॥ पूर्वे भूतपूर्वे ॥ २२ ॥ सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये ॥२३ ॥ विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु ॥ २४ ॥ अज्याऽवमकन्पापवत्सु भावे 'कर्मधारये' ॥ २५ ॥ कुमारश्च ॥२६॥ आदिः प्रत्येनसि ॥२७॥ पूगेष्वन्यतरस्याम् ॥२८॥ 'इगन्तकालकपालभगालशरावेषु' द्विगौ ॥ २९ ॥ बह्वन्यतरस्याम् ॥ ३० ॥ दिष्टिवितस्त्योश्च ॥३१॥ सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् ॥३२॥ परिप्रत्युपापावर्ज्यमानाऽहोरात्रावयवेषु ॥ ३३ ॥ राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु ॥ ३४ ॥ सङ्ख्या ॥ ३५ ॥ आचार्योपसर्जनश्चाऽन्तेवासी ॥ ३६ ॥ कार्तकौजपादयश्च ॥ ३७ ॥ 'महा' न्त्रीह्यपराह्णगृष्टीश्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु ॥ ३८ ॥ क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे ॥ ३९ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

उष्ट्रः सादिवाम्योः ॥ ४० ॥ गौः सादसादिसारथिषु ॥ ४१ ॥ कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपापारेवडवातैतिलकद्रूः पण्यकम्बलोदासीभाराणाञ्च ॥ ४२ ॥ 'चतुर्थी' तदर्थे ॥ ४३ ॥ अर्थे ॥ ४४ ॥ 'क्ते' च ॥ ४५ ॥ कर्म्मधारये निष्ठा ॥४६॥ अहीने द्वितीया ॥ ४७ ॥ तृतीया 'कर्मणि' ॥४८॥ 'गतिरनन्तरः' ॥४९॥ तादौ च निति कृत्यतौ ॥५०॥ तवै चान्तश्च युगपत् ॥५१॥ अनिगन्तो 'ऽञ्चतौ वप्रत्यये' ॥ ५२ ॥ न्यधी च ॥ ५३ ॥ ईषद्'न्यतरस्याम्' ॥ ५४ ॥ द्विरण्यपरिमाणन्धने ॥ ५५ ॥ प्रथमोऽचिरोपसम्पत्तौ ॥ ५६ ॥ कतरकतमौ 'कर्म्मधारये' ॥ ५७ ॥ आर्य्यो 'ब्राह्मणकुमारयोः' ॥५८॥ 'राजा' च ॥ ५९ ॥ षष्ठी प्रत्येनसि ॥ ६० ॥ क्ते नित्यार्थे ॥ ६१ ॥ ग्रामः 'शिल्पिनि' ॥ ६२ ॥ राजा च प्रशंसायाम् ॥ ६३ ॥ ('पूर्वपदाद्युदात्तप्र० ६४–९१) 'आदिरुदात्तः' ॥६४॥ सप्तमीहारिणौ धर्म्येऽहरणे ॥ ६५ ॥ युक्ते च ॥ ६६ ॥ 'विभाषा' ध्यक्षे ॥६७॥ पापञ्च शिल्पिनि ॥६८॥ गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे ॥ ६९ ॥ अङ्गानि मैरेये ॥ ७० ॥ भक्ताख्यास्तदर्थेषु ॥ ७१ ॥ गोविडालसिंहसैन्धवे

अन्नाख्या

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

बूपमाने ॥ ७२ ॥ 'अके' जीविकार्थे ॥ ७३ ॥ प्राचां क्रीडायाम् ॥ ७४ ॥ 'अणि' नियुक्ते ॥ ७५ ॥ शिल्पिनि चा'ऽकृञः' ॥ ७६ ॥ सञ्ज्ञायाञ्च ॥ ७७ ॥ गोतन्तियवम्पाले ॥ ७८ ॥ 'णिनि' ॥ ७९ ॥ उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव ॥ ८० ॥ युक्तारोह्यादयश्च ॥ ८१ ॥ दीर्घकाशतुषश्राष्ट्रवटज्जे ॥ ८२ ॥ अन्त्यात्पूर्वं बह्वचः ॥ ८३ ॥ ग्रामे निवसन्तः ॥ ८४ ॥ घोषादिषु च ॥ ८५ ॥ छात्र्यादयः शालायाम् ॥ ८६ ॥ "प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम् ॥ ८७ ॥ मालादीनाञ्च ॥ ८८ ॥ अमहन्नवन्नगरे ऽनुदीचाम् ॥ ८९ ॥ अर्म्मे चावर्णे द्व्यच् त्र्यच् ॥ ९० ॥ न भूताधिकसंजीवमद्राश्मकज्जलम् ॥ ९१ ॥ (पूर्वपदान्तोदात्तप्र० ९२–११०) "अन्तः" ॥ ९२ ॥ सर्वगुणकात्स्न्ये ॥ ९३ ॥ सञ्ज्ञायां गिरिनिकाययोः ॥ ९४ ॥ कुमार्य्यां वयसि ॥ ९५ ॥ उदके केवले ॥ ९६ ॥ द्विगौ क्रतौ ॥ ९७ ॥ सभायां नपुंसके ॥ ९८ ॥ 'पुरे' प्राचाम् ॥ ९९ ॥ अरिष्टगौडपूर्वे च ॥ १०० ॥ न हास्तिनफलकमार्देयाः ॥ १०१ ॥ कुसूलकूपकुम्भशालं बिले ॥ १०२ ॥ "दिक्शब्दा" ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु ॥ १०३ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

आचार्य्योपसर्ज्जनश्चान्तेवासिनि ॥१०४॥ उत्तर पदवृद्धौ सर्वञ्च ॥ १०५ ॥ बहुव्रीहौ विश्वं सञ्ज्ञायाम् ॥ १०६ ॥ उदराश्वेषुषु ॥ १०७ ॥ क्षेपे ॥ १०८ ॥ नदी बन्धुनि ॥ १०९ ॥ निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् ॥ ११० ॥ ('उत्तरपदाद्युदात्तम्र११५–१३६) उत्तरपदादिः ॥१११॥ (कर्णो) वर्णलक्षणात् ॥ ११२ (सञ्ज्ञौपम्ययोश्च) ॥ ११३ ॥ कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घञ्च ॥ ११४ ॥ शृङ्गमवस्थायाञ्च ॥११५॥ नञो जरमरमित्रमृताः ॥११६॥ सोर्मनसी अलोमोषसी ॥ ११७ ॥ क्त्वादयश्च ॥११८॥ 'आद्युदात्तं' द्व्यच्छन्दसि ॥ ११९ ॥ वीरवीर्य्यौ च ॥ १२० ॥ कूलतीरतूलमूलशालाऽक्षसमव्ययीभावे ॥१२१॥ कंसमन्थशूर्प्पपाय्यकाण्डं द्विगौ ॥ १२२ ॥ (तत्पुरुषे) शालायान्नपुंसके ॥ १२३ ॥ कन्था च ॥ १२४ ॥ आदिश्चिहणादीनाम् ॥ १२५ ॥ चेलखेटकटुकाण्डं गर्हायाम् ॥ १२६ ॥ चीरमुपमानम् ॥१२७॥ पललसूपशाकमिश्रे ॥१२८॥ कूलसूदस्थलकर्षाः सञ्ज्ञायाम् ॥ १२९ ॥ अकर्म्मधारये राज्यम् ॥ १३० ॥ वर्ग्यादयश्च ॥ १३१ ॥ पुत्रः-पुंभ्यः ॥ १३२ ॥ नाचार्य्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्या-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ख्येभ्यः ॥१३३॥ चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः ॥ १३४॥ षट् च काण्डादीनि ॥१३५॥ कुण्डं वनम् ॥१३६॥ ('उत्तरपदकृतिस्वरप्र० १३७–१३९) प्रकृत्या भगालम् ॥ १३७ ॥ शितेर्नित्या बह्वच् बहुव्रीहावभसत् ॥ १३८ ॥ गतिकारकोपपदात् कृत् ॥ १३९ ॥ ('उभयपदप्रकृतिस्वरप्र० १४०–१४२) उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् ॥ १४० ॥ देवताद्वन्द्वे च ॥ १४१ ॥ नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु ॥ ॥ १४२ ॥ (उत्तरपदान्तोदात्तप्र० १४३–१९९) अन्तः ॥ १४३ ॥ थाथघञ्क्ताजबित्रकाणाम् ॥ १४४ ॥ सूपमानात्क्तः ॥ १४५ ॥ संज्ञायामनाचितादीनाम् ॥ १४६ ॥ प्रवृद्धादीनाञ्च ॥ १४७ ॥ कारकादत्तश्रुतयोरेवाशिषि ॥ १४८ ॥ इत्थम्भूतेन कृतमिति च ॥ १४९ ॥ अनोभावकर्मवचनः ॥ १५० ॥ मन्क्तिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्रीताः ॥ १५१ ॥ सप्तम्याः पुण्यम् ॥ १५२ ॥ ऊनार्थकलहं तृतीयायाः ॥१५३॥ मिश्रञ्चानुपसर्गमसन्धौ ॥१५४॥ नञो गुणप्रतिषेधे सम्पाद्यर्हहितालमर्थास्तडिताः ॥ १५५ ॥ यथतोश्चाऽप्रत्ययादर्थे ॥१५६॥ अच्कावशक्तौ ॥१५७॥ आक्रोशे च ॥१५८॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

सञ्ज्ञायाम् ॥१५९॥ कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च ॥१६०॥ विभाषा तृन्नन्नतीक्ष्णशुचिषु ॥ १६१ ॥ बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने॥१६२॥ सङ्ख्यायाः स्तनः ॥ १६३ ॥ विभाषा च्छन्दसि ॥ १६४ ॥ सञ्ज्ञायां मित्राजिनयोः ॥ १६५ ॥ व्यवायिनोऽन्तरम् ॥१६६॥ सुखं स्वाङ्गम् ॥१६७॥ नाव्ययदिक्छब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः ॥ ॥ १६८ ॥ निष्ठोपमानादन्यतरस्याम् ॥ १६९ ॥ जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात् क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः ॥ १७० ॥ वा जाते ॥ १७१ ॥ नञ्सुभ्याम् ॥ १७२ ॥ कपि पूर्वम् ॥ १७३ ॥ ह्रस्वान्तेन्त्यात्पूर्वम् ॥ १७४ ॥ बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि ॥ १७५ ॥ न गुणादयोऽवयवाः ॥ १७६ ॥ उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु ॥१७७॥ वनं समासे ॥१७८॥ अन्तः ॥ १७९ ॥ अन्तश्च ॥ १८० ॥ न निविभ्याम् ॥ १८१ ॥ परेरभितोभावि मण्डलम् ॥१८२॥ प्रादस्वाङ्गं सञ्ज्ञायाम् ॥ १८३ ॥ निरुदकादीनि च ॥ १८४ ॥ अभेर्मुखम् ॥ १८५ ॥ अपाच्च ॥ १८६ ॥ स्फिगपूतवीणाञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनामनाम च ॥ १८७ ॥ अधेरुपरिस्थम् ॥ १८८ ॥ अनोरप्रधा-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

नकनीयसी ॥ १८९ ॥ पुरुषश्चान्त्वादिष्टः ॥१९०॥ अतेरकृत्पदे ॥ १९१ ॥ नेरनिधाने ॥ १९२ ॥ प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे ॥ १९३ ॥ उपाद् द्वयजजिनमगौरादयः ॥ १९४ ॥ सोरवक्षेपणे ॥ १९५ ॥ विभाषोत्पुच्छे ॥ १९६ ॥ द्वित्रिभ्यां पादन्मूर्द्धसु बहुव्रीहौ ॥ १९७ ॥ सक्थं चाक्रान्तात् ॥ १९८ ॥ परादिश्छन्दसि बहुलम् ॥ १९९ ॥

(बहुव्रीहा, वाशङ्का, गौसाद, क्तेनित्यार्थे, युक्ता, नहास्तिन, कूलतीर देवता, विभाषा, ननिव्येकोनविंशतिः)

इति षष्ठाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

('अथास्मिन्पादे परभूत उत्तरपदे पूर्वपदप्रकृतेर्विकारप्रकरणम्')

——:०:——

(अलुक्प्र० १–२४) 'अलुगुत्तरपदे' ॥ १ ॥ पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः ॥ २ ॥ ओजस्सहोम्भस्तमस 'स्तृतीयायाः' ॥ ३ ॥ 'मनसः' सञ्ज्ञायाम् ॥ ४ ॥ आज्ञायिनि च ॥ ५ ॥ 'आत्मनश्चेपूरणे ॥ ६ ॥ 'वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः' ॥ ७ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

परस्य च ॥ ८ ॥ 'हलदन्तात्सप्तम्याः' सञ्ज्ञायाम् ॥ ९ ॥ कारनाम्नि च प्राचां हलादौ ॥१० ॥ मध्याद्गुरौ ११ अमूर्द्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे ।१२। बन्धे च विभाषा ॥ १३ ॥ तत्पुरुषे कृति बहुलम् ॥ १४ ॥ प्रावृट्शरत्कालादिवा 'ञ्जे' ॥ १५ ॥ 'विभाषा' वर्षक्षरशरवरात् ॥ १६ ॥ घकालतनेषु कालनाम्नः ॥ १७ ॥ शयवासवासिष्वकालात् ॥ १८ ॥ 'ने' न्सिद्धवघ्नातिषु च ॥ १९ ॥ स्थे च भाषायाम् ॥ २० ॥ 'षष्ठ्या आक्रोशे' ॥ २१ ॥ पुत्रेऽन्यतरस्याम् ॥ २२ ॥ 'ऋतो विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यः ॥ २३ ॥ विभाषा स्वसृपत्योः ॥२४॥ 'आनङ्' ऋतो द्वन्द्वे ॥ २५ ॥ 'देवताद्वन्द्वे' च ॥ २६ ॥ ई 'दग्नेः' सोमवरुणयोः ॥ २७ ॥ इद्वृद्धौ ॥ २८ ॥ 'दिवो द्यावा' ॥ २९ ॥ दिवसश्च पृथिव्याम् ॥ ३० ॥ उषासोषसः ॥ ३१ ॥ मातरपितरावुदीचाम् ॥ ३२ ॥ पितराभ्रातरा च च्छन्दसि ॥ ३३ ॥ (स्त्रियाः पुंवत्प्र० ३४–४२) 'स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ्' समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु ॥ ३४ ॥ तसिलादिष्वाकृत्वसुचः ॥ ३५ ॥ क्यङ्मानिनोश्च ॥ ३६ ॥ 'न'

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

कोपधायाः ॥ ३७ ॥ सञ्ज्ञापूरण्योश्च ॥ ३८ ॥ वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तविकारे ॥ ३९ ॥ स्वाङ्गाच्चेतोऽमानिनि' ४० ॥ 'जातेश्च ॥ ४१ ॥ 'पुंवत्कर्म्मधारयजातीयदेशीयेषु' ॥ ४२ ॥ 'घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु' ङ्योऽनेकाचो 'ह्रस्वः' ॥ ४३ ॥ 'नद्याः' शेषस्या 'न्यतरस्याम्' ॥ ४४ ॥ उगितश्च ॥ ४५ ॥ 'आ' न्महतः समानाधिकरणजातीययोः ॥ ४६ ॥ द्व्यष्टनः 'सङ्ख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः' ॥४७॥ त्रेस्त्रयः ४८ विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वेषाम् ॥४९॥ 'हृदयस्य हृ' ल्लेखयदण्लासेषु ॥५०॥ वा शोकष्यञ्रोगेषु ॥५१॥ 'पादस्य' पदाज्यातिगोपहतेषु ॥ ५२ ॥ 'पद्य'त्यतदर्थे ॥ ५३ ॥ हिमकाषिहतिषु च ॥ ५४ ॥ ऋचः शे ॥ ५५ ॥ वा घोषमिश्रशब्देषु ॥५६॥ 'उदकस्योदः' सञ्ज्ञायाम् ॥ ५७ ॥ पेषंवासवाहनधिषु च ॥ ५८ ॥ एकहलादौ पूरयितव्ये 'ऽन्यतरस्याम्' ॥ ५९ ॥ मन्थौदनसक्तुविन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च ॥ ६० ॥ इको 'ह्रस्वो' ऽङ्यो गालवस्य ॥ ६१ ॥ एकतद्धिते च ॥ ६२ ॥ 'ङ्यापोः' सञ्ज्ञाछन्दसो 'र्बहुलम्' ॥ ६३ ॥ त्वे च ॥ ६४ ॥ इष्टकेषीकामा-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

लानां चिततूलभारिषु ॥ ६५ ॥ 'खित्यनव्ययस्य' ॥ ६६ ॥ अरुर्द्विषदजन्तस्य 'मुम्' ॥ ६७ ॥ इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च ॥ ६८ ॥ वाचंयमपुरन्दरौ च ॥ ६९ ॥ कारे सत्यागदस्य ॥ ७० ॥ श्येनतिलस्य पाते ञे ॥ ७१ ॥ रात्रेः कृति विभाषा ॥ ७२ ॥ नलोपो 'नञः' ॥७३॥ तस्मान्नुडचि ॥७४॥ नभ्राण्नपान्नवेदाञासत्यानमुचिनकुलनखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या ।७५। एकादिश्चैकस्य चादुक् ।७६। नगोप्राणिष्वन्यतरस्याम् ॥ ७७ ॥ 'सहस्य सः' सञ्ज्ञायाम् ॥ ७८ ॥ ग्रन्थान्ताधि के च ॥ ७९ ॥ द्वितीये चानुपाख्ये ॥ ८० ॥ अव्ययीभावे चाकाले ॥ ८१ ॥ वोपसर्जनस्य ॥ ८२ ॥ प्रकृत्याऽऽशिष्यगोवत्सहलेषु ॥ ८३ ॥ 'समानस्य' छन्दस्यमूर्द्धप्रभृत्युदर्केषु ॥ ८४॥ ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु ॥ ॥ ८५ ॥ चरणे ब्रह्मचारिणि ॥ ८६ ॥ तीर्थे 'ये' ॥ ८७ ॥ विभाषोदरे ॥ ८८ ॥ 'दृग्दृशवतुषु' ॥ ८९ ॥ इदंकिमोरीश्की ॥ ९० ॥ आ सर्वनाम्नः ॥ ९१ ॥ विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यञ्चतौ वप्रत्यये' ॥ ९२ ॥ समः समिः॥ ९३ ॥ निरसस्तिर्यलोपे

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ९४ ॥ 'सहस्य' सध्रिः ॥ ९५ ॥ सधमादस्थयो-
श्छन्दसि ॥ ९६ ॥ ह्र्यन्तरुपसर्गेभ्यो 'ऽप' ईत्
॥ ९७ ॥ ऊदनोर्देशे ॥ ९८ ॥ 'अष छ्यतृतीयास्थ-
स्थान्यस्य' दुर्गाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकार-
करागच्छेषु ॥ ९९ ॥ अर्थे विभाषा ॥ १०० ॥
'कोः कत्तत्पुरुषेऽचि ॥ १०१ ॥ रथवदयोश्च
॥ १०२ ॥ तीरे च जातौ ॥ १०३ ॥ 'का' पथ्य-
क्षयोः ॥ १०४ ॥ ईषदर्थे ॥ १०५ ॥ विभाषा'
पुरुषे ॥ १०६ ॥ 'कव' ञ्चोष्णे ॥ १०७ ॥ पथि
च च्छन्दसि ॥ १०८ । पृषोदरादीनि यथोप-
दिष्टम् ॥ १०९ ॥ सङ्ख्याविसायपूर्वस्यान्हस्या-
हनन्यतरस्यां ङौ ॥ ११० ॥ (पूर्वस्य दीर्घादेशप्र० १११
चतुर्थपादस्य १८ सूत्रावधि) 'ढ्लोपे' पूर्वस्य 'दीर्घो'-
ऽणः ॥ १११ ॥ सहिवहोरोदवर्णस्य ॥ ११२ ॥
साढ्यैसाढ्वासाढेति निगमे ॥ ११३ ॥ संहिता-
याम् ११४॥ कर्णेलक्षणस्याविष्टाष्टपञ्चमणिभि-
न्नछिन्नच्छिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य ॥ ११५ ॥ नहिवृति-
वृषिव्यधिरुचिसहि' तनिषुक्वौ ॥ ११६ ॥ वनगि-
र्योः 'सञ्ज्ञायां' कोटरकिंशुलकादीनाम् ॥११७ ॥
वले ॥ ११८ ॥ मतो बह्वचोऽनजिरादीनाम्

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ११९ ॥ शरादीनाञ्च ॥ १२० ॥ इको वहेऽपीलोः ॥ १२१ ॥ 'उपसर्गस्य' घञ्यमनुष्ये बहुलम् ॥ १२२ ॥ 'इकः' काशे ॥ १२३ ॥ दस्ति ॥ १२४ ॥ 'अष्टनः' सञ्ज्ञायाम् ॥ १२५ ॥ छन्दसि च ॥ १२६ ॥ चितेः कपि ॥ १२७ ॥ 'विश्वस्य' वसुराटोः ॥ १२८ ॥ नरे सञ्ज्ञायाम् ॥ १२९ ॥ मित्रे चर्षौ ॥ १३० ॥ मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ ॥ १३१ ॥ ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् ॥ १३२ ॥ ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् ॥ १३३ ॥ इकः सुञि ॥ १३४ ॥ द्व्यचोऽतस्तिङः ॥ १३५ ॥ निपातस्य च ॥ १३६ ॥ अन्येषामपि दृश्यते ॥ १३७ ॥ चौ ॥ १३८ ॥ सम्प्रसारणस्य ॥ १३९ ॥

(अलुगुत्तरपदे, षष्ठ्याजाते, रिको, ऽव्ययीभावे, कोः कत्तदिको वह, एकोऽनविंशतिः)

इति षष्ठाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

———

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(इत आरभ्यासप्तमाध्यायपरिसमाप्तेरङ्गाधिकारः)

'अङ्गस्य' ॥ १ ॥ हलः ॥ २ ॥ 'नामि' ॥ ३ ॥ न तिसृचतसृ ॥ ४ ॥ छन्दस्युभयथा ॥ ५ ॥ नृ च ॥ ६ ॥ नोपधायाः ॥ ७ ॥ सर्वनामस्थाने चाऽसम्बुद्धौ ॥ ८ ॥ वा षपूर्वस्य निगमे ॥ ९ ॥ सान्तमहतः संयोगस्य ॥ १० ॥ अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् ॥ ११ ॥ इन्हन्पूषार्यम्णां शौ ॥ १२ ॥ 'सौ' च ॥ १३ ॥ अत्वसन्तस्याऽधातोः ॥ १४ ॥ अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति ॥ १५ ॥ अज्झनगमां 'सनि' ॥ १६ ॥ तनोतेर्विभाषा ॥ १७ ॥ क्रमश्च क्त्वि ॥ १८ ॥ (इतः पादावधि प्रकृत्यवयवादेशप्रकरणम्) छ्वोः शूडनुनासिके च ॥ १९ ॥ ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च ॥ २० ॥ राल्लोपः ॥ २१ ॥ (अधिकारः पाङ्गवधि) असिद्धवदत्राभात् ॥ २२ ॥ श्नान्नलोपः ॥ २३ ॥ अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति ॥ २४ ॥ दंशसञ्जस्वञ्जां 'शपि' ॥ २५ ॥ रञ्जेश्च ॥ २६ ॥ घञि च भावकरणयोः ॥ २७ ॥ रुदो

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

जवे ॥ २८ ॥ अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः ॥२९॥
नाञ्चेः पूजायाम् ॥ ३० ॥ क्त्वि स्कन्दस्यन्दोः
॥३१॥जान्तनशां 'विभाषा'॥३२॥भञ्जेश्च चिणि
॥ ३३ ॥ 'शास' इदङ्हलोः ॥ ३४ ॥ शा
(हौ)॥३५॥हन्तेर्जः॥३६॥अनुदात्तोपदेशवनतितनो-
त्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति ॥ ३७ ॥
वा ल्यपि ॥ ३८ ॥ न क्त्विचि दीर्घश्च ॥ ३९ ॥
गमः क्वौ ॥ ४० ॥ विड्वनोरनुनासिकस्याऽत् ।४१।
जनसनखनां सञ्झलोः ॥४२॥ ये'विभाषा'॥४३॥
तनोतेर्यकि ॥ ४४ ॥ सनः क्त्विचि लोपश्चास्या
ऽन्यतरस्याम् ॥ ४५ ॥ (अधिकारः ४६–६८) 'आर्द्ध-
धातुके ' ॥ ४६ ॥ अस्जेरोपधस्योरमन्यतरस्याम्
॥ ४७ ॥ अतो 'लोपः' ॥४८॥ यस्य 'हलः' ॥४९॥
क्यस्य विभाषा ॥ ५० ॥ णेरनिटि ॥ ५१ ॥ नि-
ष्ठायां सेटि ॥ ५२ ॥ जनिता मन्त्रे ॥ ५३ ॥ शमिता
यज्ञे ॥५४॥ अयामन्ताऽल्वाय्योत्न्विष्णुषु ॥ ५५ ॥
'ल्यपि' लघुपूर्वात् ॥ ५६ ॥ विभाषाऽऽपः ॥५७॥
युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि ॥ ५८ ॥ क्षियः ॥ ५९ ॥
निष्ठायामण्यदर्थे ॥ ६० ॥ वाऽक्रोशदैन्ययोः ।६१।
स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झन-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च ॥ ६२ ॥ दीङो युडाचि क्ङिति ॥ ६३ ॥ 'आतो' लोप इटि च ॥ ६४ ॥ ईद्यति ॥ ६५ ॥ घुमास्थागापाजहातिसां हलि ॥ ६६ ॥ एर्लिङि ॥६७॥ वान्यस्य संयोगादेः ॥६८॥ न 'ल्यपि' ॥६९॥ मयतेरिदन्यतरस्याम् ॥ ७० ॥ (प्रकृतेरडागमप्र० ७१-७५) 'लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः' ॥ ७१ ॥ आडजादीनाम् ॥७२॥ छन्दस्यपि दृश्यते ॥ ७३ ॥ न माङ्योगे ॥ ७४ ॥ बहुलं 'छन्दस्य' माङ्योगेऽपि ॥ ७५ ॥ इरयो रे ॥ ७६ ॥ 'अचि' श्नुधातुभ्रुवां 'य्वोरियङुवङौ' ॥ ७७ ॥ अभ्यासस्यासवर्णे ॥ ७८ ॥ 'स्त्रियाः' ॥७९॥ वाऽम्शसोः ॥ ८० ॥ इणो 'यण्' ॥ ८१ ॥ एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य' ॥ ८२ ॥ श्रोः 'सुपि' ॥ ८३ ॥ वर्षाभ्वश्च ॥ ८४ ॥ न 'भूसुधियोः' ॥ ८५ ॥ छन्दस्युभयथा ॥ ८६ ॥ हुश्नुवोः सार्वधातुके ॥ ८७ ॥ भुवो वुग् लुङ्लिटोः ॥ ८८ ॥ 'ऊदुपधाया' गोहः ॥ ८९ ॥ 'दोषो णौ' ॥ ९० ॥ वा चित्तविरागे ॥ ९१ ॥ 'मितां' ह्रस्वः ॥ ९२ ॥ चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् ॥ ९३ ॥ खचि 'ह्रस्वः' ॥ ९४ ॥ ल्हादो निष्ठायाम् ॥ ९५ ॥ 'छादे' र्घे-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ऽदूव्युपसर्गस्य ॥ ९६ ॥ इस्मन्त्रन्क्विषु च ॥ ९७ ॥ गमहनजनखनघसां 'लोपः क्ङिति' अनङि ॥९८॥ तानिपत्यो 'श्छन्दसि ॥९९॥ घसिभसोर्हलि च ॥ १०० ॥ हुझल्भ्यो 'हेर्धिः' ॥ १०१ ॥ श्रुशृणुपृकृवृभ्य श्छन्दसि' ॥ १०२ ॥ अङितश्च ॥ १०३ ॥ चिणो'लुक्' ॥ १०४ ॥ अतो 'हेः' ॥ १०५ ॥ 'उतश्च प्रत्ययाद्' संयोगपूर्वात् ॥ १०६ ॥ लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः' ॥ १०७ ॥ 'नित्यं करोतेः' ॥ १०८ ॥ ये च ॥ १०९ ॥ अत 'उत्सार्वधातुके' ॥ ११० ॥ श्नसोरल्लोपः' ॥१११ ॥ 'श्नाभ्यस्तयोरातः' ॥ ११२ ॥ 'ईहल्यघोः ॥ ११३ ॥ 'इद' रिद्रस्य ॥ ११४ ॥ भियोऽन्यतरस्याम् ॥ ११५ ॥ 'जहातेश्च' ॥ ११६ ॥ आ च 'हौ' ॥ ११७ ॥ लोपो यि ॥ ११८ ॥ ध्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च' ॥ ११९ ॥ अत 'एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि' ॥ १२० ॥ 'थलि च सेटि' ॥ १२१ ॥ तृफलभजत्रपश्च ॥ १२२ ॥ राधो हिंसायाम् ॥ १२३ ॥ 'वा' जॄभ्रमुत्रसाम् ॥१२४॥ फणां च सप्तानाम् ॥ १२५ ॥ न शसददवादिगुणानाम् ॥ १२६ ॥ अर्वण'स्त्रसा'वनञः॥१२७ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

मघवा बहुलम् ॥ १२८ ॥ (अधिकारः १२९ पादावधि)
'भस्य' ॥ १२९ ॥ पादः पत् ॥ १३० ॥ वसोः
'संप्रसारणम्' ॥ १३१ ॥ वाह ऊठ् ॥ १३२ ॥
इवयुवमघोनामतद्धिते ॥ १३३ ॥ अल्लोपोऽनः'
॥ १३४ ॥ षपूर्वहन्धृतराज्ञामणि ॥ १३५ ॥
विभाषा ङिश्योः ॥ १३६ ॥ न संयोगाद्वमन्तात्
॥ १३७ ॥ 'अचः' ॥ १३८ ॥ उद ईत् ॥ १३९ ॥
आतो धातोः ॥ १४० ॥ मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः
॥ १४१ ॥ ॥ तिविंशते'र्डिति १४२ ॥ 'टेः' ॥१४३॥
न 'स्तद्धिते' ॥ १४४ ॥ अन्येहष्टखोरेव ॥ १४५ ॥
'ओ'र्गुणः ॥ १४६ ॥ ढे 'लोपो'ऽकद्वाः ॥ १४७ ॥
यस्येति च ॥१४८॥ सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां 'य'
उपधायाः ॥ १४९ ॥ 'हलस्त' द्धितस्य ॥ १५० ॥
'आपत्यस्य' च तद्धितेऽनाति ॥ १५१ ॥ क्यच्व्यो-
श्च ॥ १५२ ॥ बिल्वकादिभ्यश्छस्य लुक्
॥ १५३ ॥ तु'रिष्टेमेयस्सु' ॥ १५४ ॥ टेः ॥ १५५ ॥
स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्व-
स्य च गुणः ॥ १५६ ॥ 'प्रियस्थिरस्फिरोरुब
हुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणां' प्रस्थस्फवर्व-
हिगर्वार्षित्रब्द्राघिवृन्दाः ॥ १५७ ॥ 'बहो'र्लोपो

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

भू च बहोः ॥ १५८ ॥ इष्ठस्य यिट् च ॥ १५९ ॥ ज्यादादीयसः ॥ १६० ॥ 'रऋतो' हलादेर्लघोः ॥ १६१ ॥ विभाषर्जोश्छन्दसि ॥ १६२ ॥ 'प्रकृत्यैकाच्' ॥ १६३ ॥ 'इनण्यनपत्ये' ॥ १६४ ॥ गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्च ॥ १६५ ॥ संयोगादिश्च ॥ १६६ ॥ 'अन्' ॥ १६७ ॥ ये चाभावकर्म्मणोः ॥ १६८ ॥ आत्माध्वानौ खे ॥ १७९ ॥ न सपूर्वोऽपत्येऽवर्म्मणः ॥ १७० ॥ ब्राह्मो जातौ ॥ १७१ कार्म्मस्ताच्छील्ये ॥ १७२ ॥ औक्षमनपत्ये ॥ १७३ ॥ दाण्डिनायनहास्तिनायनाथर्वणिकजैह्माशिनेयवार्सिनायनिऔणहत्यधैवत्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेयहिरण्मयानि ॥ १७४ ॥ ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानिच्छन्दसि ॥ १७५ ॥

इति षष्ठाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

(अङ्गस्य, राल्लोपो, विड्वनो, वाक्रोशे, णो, हुझल्भ्य, स्थलिच, मन्त्रेषु, रऋतः पञ्चदश)

षष्ठाऽध्यायः समाप्तः ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अथ सप्तमोऽध्यायः ॥

(इत आरभ्य द्वितीयपादस्य ८३ सूत्रावधि प्रत्ययकार्यप्रकरणम्)

(प्रत्ययादेशप्र० १-४६) युवोरनाकौ ॥ १ ॥ आयनेयीनीयियः फढखच्छघां प्रत्ययादीनाम्' ॥ २ ॥ 'झो'ऽन्तः ॥ ३ ॥ 'अद' भ्यस्तात ॥ ४ ॥ आत्मनेपदेष्वनतः ॥ ५ ॥ शीङो 'रुट्' ॥ ६ ॥ वेत्तेर्विभाषा ॥ ७ ॥ बहुलं छन्दसि ॥ ८ ॥ 'अतो भिस ऐस्' ॥ ९ ॥ बहुलं छन्दसि ॥ १० ॥ नेदमदसोरकोः ॥ ११ ॥ टाङसिङसामिनात्स्याः ॥ १२ ॥ ङेर्यः ॥ १३ ॥ सर्वनाम्नः' स्मै ॥ १४ ॥ 'ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ' ॥ १५ पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा ॥ १६ ॥ जसः 'शी' ॥१७॥ 'औङ' आपः ॥ १८ ॥ 'नपुंसकाच्च' ॥ १९ ॥ 'जश्शसोः' शिः ॥ २० ॥ अष्टाभ्य औश् ॥ २१ ॥ षड्भ्यो 'लुक्'

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ २२ ॥ 'स्वमोर्नपुंसकात्' ॥२३॥ अतोऽम् ॥२४ ॥ 'अदड्डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः ॥ २५ ॥ नेतराच्छन्दसि ॥ २६ ॥ 'युष्मदस्मद्भ्यां' ङसोऽश्॥२७ ॥ ङेप्रथमयोरम् ॥ २८ ॥ शसो न ॥ २९ ॥ 'भ्यसो', ऽभ्यम् ॥ ३० ॥ 'पञ्चम्या अत्' ॥ ३१ ॥ एकवचनस्य च ॥ ३२ ॥ साम आकम् ॥ ३३ ॥ आत औ णलः ॥ ३४ ॥ तुह्योस्तातङ्ङाशिष्यन्यतरस्याम् ॥ ३५ ॥ विदेः शतुर्वसुः ॥ ३६ ॥ 'समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्' ॥ ३७ ॥ क्त्वापि 'छन्दसि' ॥ ३८ ॥ सुपां सु लुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः ३९ ॥ अमो मश् ॥ ४० ॥ लोपस्त आत्मनेपदेषु ॥ ४१ ॥ ध्वमो ध्वात् ॥ ४२ ॥ यजध्वैनमिति च ॥ ४३ ॥ 'तस्य' तात् ॥ ४४ ॥ 'तस्मनसनथनाश्च ॥ ४५ ॥ इदन्तो मसि ॥ ४६ ॥ क्त्वो यक् ॥ ४७ ॥ इष्ट्वीनमिति च ॥ ४८ ॥ स्नात्व्यादयश्च ॥ ४९ ॥ (प्रत्ययागम प्र०—५०—८३) 'आज्जसेरसुक्' ॥ ५० ॥ अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौ क्यचि ॥ ५१ ॥ 'आमि' सर्वनाम्नः सुट् ॥ ॥५२ ॥ त्रेस्त्रयः ॥ ५३ ॥ ह्रस्वनद्यापो 'नुट्' ॥ ५४ ॥ षट्चतुर्भ्यश्च ॥ ५५ ॥ श्रीग्राम-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ण्यो'ऽछन्दसि' ॥ ५६ ॥ गोः पादान्ते ॥ ५७ ॥ (नुमागम' प्र० ५८–८३) इदितो 'नुम्धातोः' ॥५८॥ शो मुचादीनाम् ॥ ५९ ॥ मस्जिनशोर्झलि ॥ ६० ॥ रधिजभो'रचि' ॥ ६१ ॥ ने'ऽयलिटि' रधेः ॥ ६२ ॥ रभे'रशब्लिटोः ॥ ६३ ॥ 'लभेश्च' ॥ ६४ ॥ आङो'यि' ॥ ६५ ॥ उपात्प्रशंसायाम् ॥ ६६ ॥ उपसर्गा'त्खल्घञोः' ॥ ६७ ॥ न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् ॥ ६८ ॥ विभाषा चिण्णमुलोः ॥ ६९ ॥ उगिदचां 'सर्वनामस्थाने'ऽधातोः ॥७० ॥ युजेरसमासे ॥ ७१ ॥'नपुंसकस्य' झलचः ॥७२ ॥ 'इकोऽचि विभक्तौ' ॥ ७३ ॥ 'तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्गालवस्य ॥ ७४ ॥ 'अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङ्दात्तः' ॥ ७५ ॥ 'छन्दस्य'पि दृश्यते ॥ ७६ ॥ ई च द्विवचने ॥ ७७ ॥ ना'भ्यस्ताच्छतुः' ॥७८॥'वा'नपुंसकस्य॥७९॥'आच्छीनद्योर्नुम्'॥८०॥ शप्श्यनोर्नित्यम् ॥ ८१ ॥ 'सा'वनडुहः ॥ ८२ ॥ दृक्स्ववस्स्वतवसां छन्दसि ॥ ८३ ॥ ('प्रत्याश्रयेणप्रकृत्यादेशप्र'० ८४–१०३) दिव औत् ॥ ८४ ॥ 'पथिमथ्यृभुक्षा'मात् ॥ ८५ ॥ इतोऽ'त्सर्वनामस्थाने' ॥ ८६ ॥ थोन्थः ॥ ८७ ॥ भस्य टेर्लोपः ॥ ८८ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुंसोऽसुङ् ॥८९॥ गोतो 'णित्' ॥ ९० ॥ णलुत्तमो वा ॥ ९१ ॥ 'सख्युरसम्बुद्धौ' ॥ ९२ ॥ 'अनङ् सौ' ॥९३॥ मृदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसाञ्च॥९४॥ 'तृज्वत्क्रोष्टुः ॥ ९५ ॥ स्त्रियाञ्च ॥ ९६ ॥ विभाषा तृतीयादिष्वचि ॥ ९७ ॥ चतुरनडुहोरामुदात्तः ॥ ९८ ॥ अम् सम्बुद्धौ ॥९९॥ 'ऋत इद्धातोः' ॥ १०० ॥ उपधायाञ्च ॥ १०१ ॥ 'उदोऽन्यपूर्वस्य ॥ १०२ ॥ बहुल छन्दसि ॥ १०३ ॥

(युवा, रष्टाभ्यो, लोपस्त, रधिजभोः,
शप् श्यनो, रुपधायास्त्रीणि)
'इति सप्तमाध्यायस्य प्रथमः पादः' ॥

('प्रत्ययाश्रयेण प्रकृतेर्वृद्धिप्र०' १–७) 'सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु' ॥ १ ॥ अतो ल्रान्तस्य ॥ २ ॥ वदव्रजहलन्तस्याचः' ॥ ३ ॥ 'नेटि' ॥ ४ ॥ ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् ॥ ५ ॥ ऊर्णोते 'र्विभाषा' ॥ ६ ॥ अतो हलादेर्लघोः ॥ ७ ॥ ('प्रत्ययस्येडागमविधिनिषेधप्र'० ८–७८) 'नेड्' वशि 'कृति' ॥ ८ ॥ तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च ॥ ९ ॥ 'एकाच' उपदेशेऽनुदात्तात् ॥ १० ॥ श्र्युकः किति ॥ ११ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

सनि ग्रहगुहोश्च ॥ १२ ॥ कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि ॥ १३ ॥ इवीदितो 'निष्ठायाम्' ॥ १४ ॥ यस्य विभाषा ॥ १५ ॥ 'आदितश्च' ॥ १६ ॥ विभाषा भावादिकर्म्मणोः ॥ १७ ॥ क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मन्थमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु ॥ १८ ॥ धृषिशसी वैयात्ये ॥ १९ ॥ दृढः स्थूलबलयोः ॥ २० ॥ प्रभौ परिवृढः ॥ २१ ॥ कृच्छ्रगहनयोः कषः ॥ २२ ॥ घुषिरविशब्दने ॥ २३ ॥ 'अर्देः' सन्निविभ्यः ॥ २४ ॥ अभेश्चाविदूर्य्ये ॥ २५ ॥ 'णेर'ध्ययने वृत्तम् ॥ २६ ॥ 'वा' दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः ॥ २७ ॥ रुष्यमत्वरसङ्घुषास्वनाम् ॥ २८ ॥ हृषेर्लोमसु ॥ २९ ॥ अपचितश्च ॥ ३० ॥ हुह्वरेश्छन्दसि ॥ ३१ ॥ अपरिहृताश्च ॥ ३२ ॥ सोमे ह्वरितः ॥ ३३ ॥ ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ता विशस्तृ शंस्तृ शास्तृ तरुतृ तरूतृ वरुतृ वरूतृ वरूत्री रुज्ज्वलिति क्षरिति क्षमिति वमित्यमिती ति च ॥ ३४ ॥ 'आर्द्धधातुकस्येड्वलादेः' ॥ ३५ ॥ स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते ॥ ३६ ॥ ग्रहो'ऽलिटि

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

दीर्घः' ॥ ३७ ॥ 'वृतो' वा ॥ ३८ ॥ 'न' लिङि ॥ ३९ ॥ सिचि च परस्मैपदेषु ॥ ४० ॥ 'इट्' सनि वा ॥ ४१ ॥ 'लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु' ॥ ४२ ॥ ऋतश्च संयोगादेः ॥ ४३ ॥ स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो 'वा' ॥ ४४ ॥ रधादिभ्यश्च ॥ ४५ ॥ 'निरः कुषः' ॥ ४६ ॥ 'इण' निष्ठायाम् ॥ ४७ ॥ तीषसहलुभरुषरिषः ॥ ४८ ॥ सनीवन्तर्द्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम् ॥ ४९ ॥ क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः ॥ ५० ॥ पूङश्च ॥ ५१ ॥ वसतिक्षुधो 'रिट्' ॥ ५२ ॥ अञ्चेः पूजायाम् ॥ ५३ ॥ लुभो विमोहने ॥५४॥ जॄव्रश्च्योः 'क्त्वि' ॥५५॥ उदितो 'वा' ॥ ५६ ॥ 'से'ऽसिचि कृतचृतच्छृदतृदनृतः ॥ ५७ ॥ गमेरिट् 'परस्मैपदेषु' ॥ ५८ ॥ नृवृद्भ्यश्चतुर्भ्यः ॥ ५९ ॥ तासि च क्लृपः ॥६०॥ 'अचस्तास्वत्थल्यनिटो' 'नित्यम्' ॥ ६१ ॥ उपदेशेऽत्वतः ॥ ६२ ॥ ऋतो भारद्वाजस्य ॥ ६३ ॥ बभूथाततन्थजगृम्भववर्थेति निगमे ॥ ६४ ॥ विभाषा सृजिदृशोः ॥ ६५ ॥ 'इड' त्यर्तिव्ययतीनाम् ॥६६॥ 'वस्वे'काजाद्घसाम् ॥६७॥ विभाषा गमहनविदविशाम् ॥ ६८ ॥ सनिंससनिवांसम्

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ६९ ॥ ऋद्धनोः स्ये ॥ ७० ॥ अञ्जेः 'सिचि' ॥ ७१ ॥ स्तुसुधूञ्भ्यः 'परस्मैपदेषु' ॥ ७२ ॥ यमरमनमातां सक्च ॥ ७३ ॥ स्मिपूङ्रञ्ज्वशां 'सनि' ॥ ७४ ॥ किरश्च पञ्चभ्यः ॥ ७५ ॥ रुदादिभ्यः 'सार्वधातुके' ॥ ७६ ॥ ईशः 'से' ॥ ७७ ॥ ईड्जनोर्ध्वे च ॥ ७८ ॥ लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य ॥ ७९ ॥ 'अतो' ये 'यः' ॥ ८० ॥ आतो ङितः ॥ ८१ ॥ 'आने' मुक् ॥ ८२ ॥ ईदासः ॥८३॥ (विभक्त्याश्रयेण प्रकृतिकार्यप्र० ८४–११३) अष्टन 'आ विभक्तौ' ॥ ८४ ॥ रायो हलि' ॥ ८५ ॥ 'युष्मदस्मदोरनादेशे' ॥ ८६ ॥ द्वितीयायाञ्च ॥८७॥ प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम् ॥ ८८ ॥ योऽचि ॥ ८९ ॥ शेषे लोपः ॥ ९० ॥ 'मपर्यन्तस्य' ॥९१॥ युवावौ द्विवचने ॥ ९२ ॥ यूयवयौ जसि ॥९३॥ त्वाहौ सौ ॥ ९४ ॥ तुभ्यमह्यौ ङयि ॥ ९५ ॥ तवममौ ङसि ॥ ९६ ॥ 'त्वमावेकवचने ॥ ९७ ॥ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च ॥ ९८ ॥ त्रिचतुरोः स्त्रियां 'तिसृचतसृ' ॥ ९९ ॥ 'अचि' र ऋतः ॥ १०० ॥ जराया जरसन्यतरस्याम् ॥ १०१ ॥ 'त्यदादीनामः ॥ १०२ ॥ 'किमः' कः ॥ १०३ ॥ कु तिहोः

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ १०४ ॥ क्वाति ॥ १०५ ॥ तदोः सः 'सा' वनन्त्ययोः ॥ १०६ ॥ अदस औ सुलोपश्च ॥ १०७ ॥ 'इदमो मः ॥ १०८ ॥ 'द'श्च ॥ १०९ ॥ यः 'सौ' ॥ ११० ॥ इदोऽय् पुंसि ॥ १११ ॥ ॥ अना'प्यकः ॥ ११२ ॥ हलि लोपः ॥ ११३ ॥ (इतस्तृतीयपादस्य ३५ सूत्रावधि प्रत्ययाश्रयेण प्रकृतेर्वृद्धिप्रकरणम्) सृजे 'वृद्धिः ॥ ११४ ॥ 'अचो ञ्णिति' ॥ ११५ ॥ अत उपधायाः ॥ ११६ ॥ तद्धितेष्वचामादेः' ॥ ११७ ॥ 'किति' च ॥ ११८ ॥ (सिचि, प्रभा, विट्सन्य, च स्तास्वदा, तो, जरायाअष्टादश)

इति सप्तमाध्यायस्य द्वितीयः पादः

देविकाशिंशपादिभ्यवाड्दीर्घसत्रश्रेयसामात् ॥ १ ॥ केकयमित्रयु प्रलयानां यादेरियः ॥ २ ॥ 'न ध्वाभ्यां' पदान्ताभ्यां 'पूर्वौ तुताभ्यामैच्' ॥ ३ ॥ द्वारादीनाञ्च ॥ ४ ॥ न्यग्रोधस्य च केवलस्य ॥ ५ ॥ न कर्मव्यतिहारे ॥ ६ ॥ स्वागतादीनाञ्च ॥ ७ ॥ 'इवादे'रिञि ॥ ८ ॥ पदान्तस्यान्यतरस्याम् ॥ ९ ॥ 'उत्तरपदस्य' ॥ १० ॥ अवयवादृतोः ॥ ११ ॥ सुसर्वार्द्धाज्जनपदस्य ॥ १२ ॥ 'दिशो'ऽमद्राणाम् ॥ १३ ॥ प्राचां ग्राम-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

नगराणाम् ॥ १४ ॥ 'सङ्ख्यायाः' संवत्सरसङ्ख्यस्य च ॥ १५ ॥ वर्षस्याभविष्यति ॥ १६ ॥ परिमाणान्तस्यासञ्ज्ञाशाणयोः ॥ १७ ॥ जे प्रोष्ठपदानाम् ॥ १८ ॥ हृद्भगसिन्ध्वन्ते'पूर्वपदस्य' च ॥ १९ ॥ अनुशतिकादीनाञ्च ॥ २० ॥ देवताद्वन्द्वे च ॥ २१ ॥ 'नेन्द्रस्य परस्य ॥ २२ ॥ दीर्घाच्च वरुणस्य ॥ २३ प्राचां नगरान्ते ॥ २४ ॥ जङ्गलधेनुबलजान्तस्य विभाषितमुत्तरम् ॥ २५ ॥ 'अर्द्धात्परिमाणस्य पूर्व्वस्य तु वा' ॥ २६ ॥ नातः परस्य ॥ २७ ॥ 'प्रवाहणस्य ढे ॥ २८ ॥ तत्प्रत्ययस्य च ॥ २९ ॥ 'नञः' शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानाम् ॥ ३० ॥ यथातथयथापुरयोःपर्य्यायेण ॥ ३१ ॥ हनस्तोऽचिण्णलोः ॥ ३२ ॥ आतो युक् 'चिण्कृतोः' ॥ ३३ ॥ नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः ॥ ३४ ॥ जनिवध्योश्च ॥ ३५ ॥ (प्रकृतेर्विकारप्र० ३६–१२०) अर्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुङ् 'णौ' ॥ ३६ ॥ शाच्छासाह्वाव्यावेषां युक् ॥ ३७ ॥ वो विधूनने जुक् ॥ ३८ ॥ लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहविपातने ॥ ३९ ॥ भियो हेतुभये षुक् ॥ ४० ॥ स्फायो वः ॥ ४१ ॥ शदेरगतौ

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

तः ॥ ४२ ॥ रुहः पोन्यतरस्याम् ॥ ४३ ॥ 'प्रत्यय-स्थात्कात्पूर्वस्याऽत इदाप्यसुपः' ॥ ४४ ॥ न यासयोः ॥ ४५ ॥ 'उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः ॥ ४६ ॥ अस्त्रैषाजाज्ञाह्वस्वानव्पूर्वाणामपि ॥ ४७ ॥ अभाषितपुंस्काच्च' ॥ ४८ ॥ आदाचार्य्याणाम् ॥ ४९ ॥ 'ठस्ये'कः ॥ ५० ॥ इसुसुक्तान्तात्कः ॥ ५१ ॥ चजोः 'कु'घिण्ण्यतोः ॥ ५२ न्यङ्क्वादीनाञ्च ॥ ५३ ॥ हो हन्ते'र्ञ्णिन्नेषु ॥ ५४ ॥ 'अभ्यासाच्च' ॥ ५५ ॥ हेरचङि ॥ ५६ ॥ 'सन्लिटो'र्जेः ॥ ५७ ॥ विभाषा चेः ॥ ५८ ॥ 'न क्वादेः ॥ ५९ ॥ अजिव्रज्योश्च ॥ ६० ॥ भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः ॥ ६१ ॥ प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे ॥ ६२ ॥ वञ्चेर्गतौ ॥ ६३ ॥ ओकः उचः के ॥ ६४ ॥ प्य' आवश्यके ॥ ६५ ॥ यजयाचरुचप्रवचर्चश्च ॥ ६६ ॥ वचोऽशब्दसञ्ज्ञायाम् ॥ ६७ ॥ प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे ॥ ६८ ॥ भोज्यं भक्ष्ये ॥ ६९ ॥ घो'र्लोपो' लेटि वा ॥ ७० ॥ आतः ङ्यनि ॥ ७१ ॥ 'क्सस्या' चि ॥ ७२ ॥ लुग्वादुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये ॥ ७३ ॥ शमामष्टानां 'दीर्घः' ङ्यनि ॥ ७४ ॥ ष्ठिवुक्लमुचमां शिति' ॥ ७५ ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

क्रमः परस्मैपदेषु ॥ ७६ ॥ इषुगमियमां छः ॥७७॥ पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्तिसर्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदाः ॥ ७८ ॥ ज्ञाजनोर्जा ॥ ७९ ॥ प्वादीनां 'ह्रस्वः' ॥ ८० ॥ मीनातेर्निगमे ॥ ८१ मिदेर्गुणः ॥ ८२ ॥ जुसि च ॥ ८३ ॥ 'सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः' ॥ ८४ ॥ जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु ॥ ८५ ॥ पुगन्त'लघूपधस्य' च ॥ ८६ ॥ 'ना'भ्यस्तस्याचि 'पिति सार्वधातुके' ॥ ८७ ॥ भूसुवोस्तिङि ॥ ८८ ॥ उतो वृद्धिर्लुकि 'हलि' ॥ ८९ ॥ 'ऊर्णोते'र्विभाषा ॥ ९० ॥ गुणोऽपृक्ते ॥९१॥ तृणह इम् ॥९२॥ ब्रुव 'ईट्' ॥ ९३ ॥ यङो वा ॥ ९४ ॥ तुरुस्तुशम्यमः 'सार्वधातुके' ॥ ९५ ॥ अस्तिसिचोऽपृक्ते ॥९६॥ बहुलञ्छन्दसि ॥ ९७ ॥ रुदश्च पञ्चभ्यः ॥ ९८ ॥ 'अङ्गा'र्य्यगालवयोः॥९९॥ ऋदः सर्वेषाम्।१००। 'अतो दीर्घो यञि'।१०१। 'सुपि' च।१०२। बहुवचने झल्ये'त्' ॥ १०३ ॥ ओसि च ॥ १०४ ॥ आङि 'चापः' ॥ १०५ ॥ 'सम्बुद्धौ च ॥ १०६ ॥ अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः ॥ १०७ ॥ 'ह्रस्वस्य गुणः ॥ १०८ ॥ जसि च ॥ १०९ ॥ ऋतो ङि सर्वनामस्थानयोः

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ११० ॥ घे'र्ङिति' ॥ १११ ॥ आण् नद्याः ॥ ११२ ॥ या'डापः' ॥ ११३ ॥ सर्वनाम्न'स्स्याड्ढ्रस्व'श्च ॥ ११४ ॥ विभाषा द्वितीयातृतीयाभ्याम् ॥ ११५ ॥ 'ङेराम्नद्याम्नीभ्यः ॥ ११६ ॥ इदुद्भ्याम्' ॥ ११७ ॥ 'औत्' ॥ ११८ ॥ अच 'घेः' ॥११९ ॥ आङो ना स्त्रियाम् ॥ १२० ॥

(देविका, देवता, स्फायो, भुजन्युर्ब्जौ, मीनाते, रतो दीर्घो विंशतिः)

'इति सप्तमाध्यायस्य तृतीयः पादः' ॥

(प्रकृतेर्नानाविकारप्रकरणं पादावधि)

'णौ च ङ्युपधाया ह्रस्वः ॥१॥ नाग्लोपिशास्वृदिताम् ॥ २ ॥ आजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम् ॥३॥ लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य ॥ ४ ॥ तिष्ठते'रित्' ॥ ५ ॥ जिघ्रते'र्वा' ॥ ६ ॥ उर्ऋत् ॥ ७ ॥ नित्यं छन्दसि ॥ ८ ॥ दयतेर्दिगि 'लिटि' ॥ ९ ॥ ऋतश्च संयोगादे'र्गुणः' ॥ १० ॥ मृच्छत्यृताम् ॥ ११ ॥ गृहप्रां ह्रस्वोवा ॥ १२ ॥ के'ऽणः' ॥ १३ ॥ न 'कपि' ॥ १४ ॥ आपोऽन्यतरस्याम् ॥ १५ ॥ ऋहशो'ऽङि' गुणः ॥ १६ ॥ अस्यतेस्थुक् । १७ ॥ श्वयतेरः ॥ १८ ॥ पतः पुम्

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥१९॥ वच उम् ॥२०॥ 'शीङः' सार्वधातुके गुणः ॥ २१ । अयङ् 'यि क्ङिति' ॥ २२॥ 'उपसर्गाद्'-स्व ऋहतेः ॥ २३ ॥ एतेर्लिङि ॥२४॥ 'अकृत्सार्व-धातुकयो' 'र्दीर्घः' ॥२५ ॥ 'च्वौ' च ॥ २६ ॥ री-'ङृतः' ॥ २७ ॥ रिङ् श'यग्लिङ्'क्षु ॥२८॥ 'गुणो-र्तिसंयोगाद्योः ॥ २९ ॥ 'यङि' च ॥३०॥ 'ई' घ्रा-ध्मोः ॥ ३१ ॥ 'अस्य' च्वौ ॥३२॥ 'क्यचि' च॥३३॥ अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्द्धेषु॥३४॥ न छन्दस्यपुत्रस्य ॥३५॥ दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यति ॥ ३६ ॥ अश्वाघस्या 'त्' ॥ ३७ ॥ देवसुम्नयोर्यजुषि काठके ॥ ३८ ॥ कव्यध्वरपृत-नस्यर्चि लोपः ॥ ३९ ॥ व्यत्यस्यतिमास्था 'मिति-कीति' ॥ ४० ॥ शाच्छोरन्यतरस्याम्' ॥ ४१ ॥ दधाते'र्हिः' ॥ ४२ ॥ 'जहातेश्च क्त्वि' ॥ ४३ ॥ विभाषा च्छन्दसि ॥ ४४ ॥ सुधितवसुधितनेम-धितधिष्वधिषीय च ॥ ४५ ॥ 'दो' दद् 'घोः' ॥४६॥ अच उपसर्गा'त्तः ॥४७॥ अपो भि ॥४८॥ 'सः स्या'र्द्धधातुके ॥४९॥ 'तासस्त्योर्लोपः ॥५०॥ रि च ॥ ५१ ॥ हएति ॥५२ ॥ यीवर्णयोर्दीर्घीवे व्योः ॥ ५३ ॥ 'सनि' मीमाघुरभलभशकपतप-

उपस्थितः

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

दामच इस् ॥ ५४ ॥ आप्ज्ञप्यृधा'मीत्' ॥ ५५ ॥ दम्भइच्च ॥ ५६ ॥ मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा ॥५७॥ अत्र लोपोऽभ्यासस्य ॥ ५८ ॥ ह्रस्वः ॥ ५९ ॥ हलादिः 'शेषः' ॥ ६० ॥ शर्पूर्वाः खयः ॥ ६१ ॥ कुहोश्'चुः' ॥ ६२ ॥ नुक्वने'र्यङि'॥६३॥ कृषे'श्छन्दसि' ॥ ६४ ॥ दाधर्त्तिदर्द्धर्तिदर्द्धर्षिबोभूतुतेतिक्तेऽलर्ष्याऽपनीफणत्संसनिष्यदत्कण्टिकत्कनिक्रदद्धरिभ्रद्दाविधर्धतोदाविद्युतत्तरित्रतः सरीसृपतंवरीवृजन्मर्मृज्यागनीगन्तीति च ॥ ६५ ॥ उरत् ॥ ६६ ॥ द्युतिस्वाप्योः 'सम्प्रसारणम्' ॥ ६७ ॥ व्यथो 'लिटि' ॥ ६८ ॥ दीर्घ इणः किति ॥ ६९ ॥ अत आदेः ॥ ७० ॥ तस्मान्नुड्'द्विहलः' ॥ ७१ ॥ अश्नोतेश्च ॥ ७२ ॥ भवतेरः ॥ ७३ ॥ सस्थुवेति निगमे ॥ ७४ ॥ निजान्'त्रयाणां' गुणः 'श्लौ' ॥ ७५ ॥ भृञा'मित्' ॥ ७६ ॥ अर्त्तिपिपर्त्योश्च ॥ ७७ ॥ बहुलं छन्दसि ॥ ७८ ॥ 'सन्य' तः ॥७९॥ 'ओः' पुयण्'ज्यपरे' ॥ ८० ॥ स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा ॥ ८१ ॥ गुणो 'यङ्लुकोः' ॥ ८२ ॥ दीर्घोऽकितः ॥८३॥ नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम् ॥८४॥ नुगतोऽनु-

१ णिजिर् शौच पोषणयोः २ विजिर् पृथग्भावे
३- निपूर्वः आप्लृ

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

नासिकान्तस्य ॥ ८५ ॥ जंपजभदहदशभञ्जपशाञ्च ॥ ८६ 'चरफलोश्च ॥८७॥ 'उत्प'रस्या'ऽतः' ॥ ८८ ॥ ति च ॥ ८९ ॥ 'रीगृदुपधस्य' च ॥ ९० ॥ 'रुग्रिकौ च लुकि' ॥ ९१ ॥ ऋतश्च ॥ ९२ ॥ सन्वल्लघुनि 'चङ्परे'ऽनग्लोपे ॥ ९३ ॥ दीर्घो लघोः ॥ ९४ ॥ 'अ'त्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तॄस्पशाम् ॥ ९५ ॥ 'विभाषा' वेष्टि चेष्ट्योः ॥९६॥ ई च गणः ॥९७॥ (णौच, शीङः, शाच्छो, दशपूर्वाः, सवति सप्तदश) 'इति सप्तमाध्यायस्य चतुर्थः पादः' ॥

सप्तमाध्यायः समाप्तः

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अथाष्टमोऽध्यायः ॥

('शब्दमात्रस्य द्वित्वप्र०' १–१५) 'सर्वस्य द्वे' ॥ १ ॥ 'तस्य परमाम्रेडितम्' ॥ २ ॥ 'अनुदात्तञ्च' ॥३॥ नित्यवीप्सयोः ॥ ४ ॥ परेर्वर्जने ॥५॥ प्रसमुपोदः पादपूरणे ॥ ६ ॥ उपर्यध्यधसः सामीप्ये ॥ ७ ॥ वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु ॥ ८ ॥ एकं 'बहुव्रीहिवत्' ॥ ९ ॥ आबाधे च ॥ १० ॥ 'कर्मधारयवदुत्तरेषु' ॥ ११ ॥ प्रकारगुणवचनस्य ॥ १२ ॥ अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतरस्याम् ॥ १३ ॥ यथास्वे यथायथम् ॥ १४ ॥ द्वन्द्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु ॥ १५ ॥ ('पदात्परस्य पदस्यानुदात्तप्र० १६–७४') 'पदस्य' ॥ १६ ॥ 'पदात्' ॥ १७ ॥ 'अनुदात्तं सर्वमपादादौ' ॥ १८ ॥ आमन्त्रितस्य च ॥ १९ ॥ 'युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्बान्नावौ ॥ २० ॥ बहुवचनस्य वस्नसौ ॥२१॥ तेमया 'बेकवचनस्य' ॥ २२ ॥ त्वामौ द्वितीयायाः

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ २३ ॥ नचवाहाहैव 'युक्ते' ॥ २४ ॥ पश्यार्थैश्चा-नालोचने ॥ २५ ॥ सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा ॥ २६ ॥ तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः ॥ २७ ॥ 'तिङ्ङतिङः' ॥ २८ ॥ न लुट् ॥ २९ ॥ निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चण् कच्चिद्यत्र 'युक्तम्' ॥ ३० नह प्रत्यारम्भे ॥ ३१ ॥ सत्यम्प्रश्ने ॥ ३२ ॥ अङ्गा 'प्रातिलोम्ये' ॥ ३३ ॥ 'हि' च ॥३४ ॥ छन्द-स्यनेकमपि साकाङ्क्षम् ॥३५॥ 'यावद्यथाभ्याम्' ॥ ३६ ॥ 'पूजायां ना' नन्तरम् ॥३७॥ उपसर्गव्य-पेतञ्च ॥३८॥ तुपश्यपश्यताहैः 'पूजायाम्' ॥३९॥ 'अहो' च ॥ ४० ॥ शेषे 'विभाषा' ॥ ४१ ॥ पुरा च परीप्सायाम् ॥ ४२ ॥ नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् ॥ ४३ ॥ किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् ॥ ४४ ॥ लोपे विभाषा ॥ ४५ ॥ एहिमन्ये प्रहासे लृट् ।४६। जात्व 'पूर्वम्' ।४७। किंवृत्तञ्च चिदुत्तरम् ४८ 'आहो उताहो' चाऽनन्तरम् ४९ शेषे विभाषा ॥ ५० ॥ 'गत्यर्थलोटा लृण् न चेत्कारकं सर्वा-न्यत् ॥ ५१ ॥ लोट् च ॥ ५२ ॥ 'विभाषितं सो-पसर्गमनुत्तमम्' ॥ ५३ ॥ हन्त च ॥ ५४ ॥ आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके ॥ ५५ ॥ यद्धितुपरं

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

छन्दसि ॥ ५६ ॥ चनाचिदिवगोत्रादितद्धिताऽम्रेडिते 'ष्वगतेः' ॥ ५७ ॥ चादिषु च ॥ ५८ ॥ चवायोगे 'प्रथमा' ॥ ५९ ॥ हेति 'क्षियायाम्' ॥ ६० ॥ अहेति विनियोगे च ॥ ६१ ॥ चाहलोप एवेत्यवधारणम् ॥ ६२ ॥ चादिलोपे 'विभाषा' ॥ ६३ ॥ वैवावेति च छन्दसि ॥ ६४ ॥ एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् ॥ ६५ ॥ यद्वृत्तान्नित्यम् ॥ ६६ ॥ 'पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः' ॥ ६७ ॥ 'सगतिरपि तिङ्' ॥ ६८ ॥ कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ ॥ ६९ ॥ गतिर्गतौ ॥ ७० ॥ तिङि चोदात्तवति ॥ ७१ ॥ 'आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत्' ॥ ७२ ॥ ना'मन्त्रिते समानाधिकरणसामान्यवचनम् ॥ ७३ ॥ विभाषितं विशेषवचने ॥ ७४ ॥

(सर्वस्य' बहुवचनस्य, शेषे, अहेतिचतुर्दश)

इत्यष्टमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

(अस्मिन्पादे सामान्यतयादेशविधानप्रकरणम्)

(अधिकारस्त्रिपाद्याम्) 'पूर्वत्रासिद्धम्' ॥ १ ॥ नलोपः सुप्स्वरसञ्ज्ञातुग्विधिषु कृति ॥ २ ॥ न मु

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ने ॥ ३ ॥ उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितो'ऽनुदात्तस्य' ॥ ४ ॥ 'एकादेश उदा'त्तेनोदात्तः ॥ ५ ॥ स्वरितो वानुदात्ते पदादौ ॥ ६ ॥ 'न लोपः प्रातिपदिकान्तस्य ॥ ७ ॥ न ङिसम्बुद्ध्योः ॥ ८ ॥ मादुपधायाश्च 'मतोर्वो'ऽयवादिभ्यः ॥ ९ ॥ क्षयः ॥ १० ॥ सञ्ज्ञायाम् ॥ ११ ॥ आसन्दीवदष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वच्चर्मण्वती ॥ १२ ॥ उदन्वानुदधौ च ॥ १३ ॥ राजन्वान्सौराज्ये ॥ १४ ॥ 'छन्द'सीरः ॥ १५ ॥ अनो नुट् ॥ १६ ॥ नादुपधस्य ॥ १७ ॥ कृपो 'रोलः ॥ १८ ॥ उपसर्गस्यायतौ ॥ १९ ॥ 'ओ'यङि ॥ २० ॥ अचि 'विभाषा' ॥ २१ ॥ परेश्च घाङ्कयोः ॥ २२ ॥ 'संयोगान्तस्य लोपः ॥ २३ ॥ रात्सस्य ॥ २४ ॥ धि च ॥ २५ ॥ झलो 'झलि' ॥ २६ ॥ हुझल्भ्यो हेर्धिः ॥ २७ ॥ इट ईटि ॥ २८ ॥ स्कोः, संयोगाद्योरन्ते च ॥ २९ ॥ चोः कुः ॥ ३० ॥ 'हो'ढः ॥ ३१ ॥ दादेर्धातो'र्घः' ॥ ३२ ॥ वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहाम् ॥ ३३ ॥ नहो धः ॥ ३४ ॥ आहस्थः ॥ ३५ ॥ ब्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः ॥ ३६ ॥ एकाचो 'बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः ॥ ३७ ॥ दधस्तथोश्च

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ३८ ॥ झलां जशोऽन्ते ॥ ३९ ॥ झषस्तथोर्धो धः ॥ ४० ॥ षढोः कः सि ॥ ४१ ॥ (निष्ठादेश प्र० ४२–६७) रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः ॥ ४२ ॥ संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः ॥ ४३ ॥ ल्वादिभ्यः ॥ ४४ ॥ श्योदितश्च ॥ ४५ ॥ क्षियो दीर्घात् ॥ ४६ ॥ इयोऽस्पर्शे ॥ ४७ ॥ अञ्चोऽनपादाने ॥ ४८ ॥ दिवोऽविजिगीषायाम् ॥ ४९ ॥ निर्वाणोऽवाते ॥ ५० ॥ शुषः कः ॥ ५१ ॥ पचो वः ॥ ५२ ॥ चायो 'मः' ॥ ५३ ॥ प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् ॥ ५४ ॥ अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः ॥ ५५ ॥ लुदविदोन्दत्रीग्राहीभ्योऽन्यतरस्याम् ॥ ५६ ॥ म ध्याख्यापॄमूर्च्छिमदाम् ॥ ५७ ॥ वित्तो भोगप्रत्यययोः ॥ ५८ ॥ भित्तंशकलम् ॥ ५९ ॥ ऋणमाऽधमर्ण्ये ॥ ६० ॥ नक्षत्रनिषत्तानुत्तप्रतूर्त्तसूर्तगूर्तानि छन्दसि ॥ ६१ ॥ क्तिन्प्रत्ययस्य 'कुः' ॥ ६२ ॥ नशेर्वा ॥ ६३ ॥ 'यो नो भ्रातः' ॥ ६४ ॥ म्योश्च ॥ ६५ ॥ (रुत्वविधिप्र० ६६–८१) 'स'सजुषो 'रुः' ॥ ६६ ॥ अवयाःश्वेतवाःपुरोडाश्च ॥ ६७ ॥ 'अहन्' ॥ ६८ ॥ रोऽसुपि ॥ ६९ ॥ अम्नरूधरवरि'त्युभयथा छन्दसि' ॥ ७० ॥ भुव-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

श्च महाव्याहृतेः ॥ ७१ ॥ वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहा-
न्दः ॥ ७२ ॥ तिप्तनस्तेः ॥ ७३ ॥ 'सिपिधातो-
रुर्वा' ॥ ७४ ॥ दश्च ॥ ७५ ॥ 'र्वोरुपधाया दीर्घ
इकः ॥ ७६ ॥ 'हलि' च ॥ ७७ ॥ उपधायाञ्च
॥ ७८ ॥ न भकुर्छुराम् ॥ ७९ ॥ 'अदसोऽसेर्दादु-
दाम:' ॥ ८० ॥ एत ईद्बहुवचने ॥ ८१ ॥
(प्लुत प्र० ८२–१८०) 'वाक्यस्य टेः प्लुत उदात्तः
॥ ८२ ॥ प्रत्यभिवादेऽशूद्रे ॥ ८३ ॥ दूराद्धूते च
॥८४॥ हैहेप्रयोगे हैहयोः ॥८५॥ गुरोरनृतोऽनन्त्य-
स्याप्येकैकस्य प्राचाम् ॥ ८६ ॥ ओमभ्यादाने
॥ ८७ ॥ ये 'यज्ञकर्मणि ॥ ८८ ॥ प्रणवष्टेः ॥ ८९ ॥
याज्यान्तः ॥ ९० ॥ बहिष्पेष्यऔषड्वौषडावहा-
नामा 'देः' ॥ ९१ ॥ अग्नीत्प्रेषणे परस्य च ॥ ९२ ॥
'विभाषा' पृष्टप्रतिवचने हेः ॥ ९३ ॥ निगृह्यानुयोगे
च ॥ ९४ ॥ आम्रेडितम्भर्त्सने ॥ ९५ ॥ अङ्गर्युक्त-
न्तिङाऽकाङ्क्षम् ॥ ९६ ॥ 'विचार्यमाणानाम्
॥ ९७ ॥ पूर्वन्तु भाषायाम् ॥९८॥ प्रतिश्रवणे च
॥ ९९ ॥ 'अनुदात्तं' प्रश्नान्ताभिपूजितयोः ॥१००॥
चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने ॥ १०१ ॥ उपरि-
स्विदासीदिति च ॥ १०२ ॥ 'स्वरित' माम्रेडि-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

तेऽसूयासम्मतिकोपकुत्सनेषु ॥ १०३ ॥ चियाशीः प्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् ॥१०४॥ अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः ॥१०५॥ प्लुतावैचइदुतौ ॥ १०६ ॥ एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्द्धस्यादुत्तरस्ये'दुतौ ॥ १०७ ॥ तयोर्य्वावचि 'संहितायाम्' ॥१०८॥

(पूर्वत्रा, चि, षढो, र्नसत्तै, तई, चिदित्यष्टौ)

इत्यष्टमाध्यायस्य द्वितीयः पादः॥

(रुत्वविसर्गप्रकरणम् १–५४) मतुवसो 'रुः' सम्बुद्धौ छन्दसि ॥ १ ॥ 'अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु' वा ॥ २ ॥ आतोऽटि नित्यम् ॥ ३ ॥ अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः ॥ ४ ॥ समः सुटि ॥ ५ ॥ पुमः खय्य'म्परे' ॥ ६ ॥ 'नश्छव्य' प्रशान् ॥ ७ ॥ 'उभयथर्क्षु' ॥ ८ ॥ दीर्घादटि समानपादे ॥ ९ ॥ नूम्पे ॥ १० ॥ स्वतवान्पायौ ॥ ११ ॥ कानाम्रेडिते ॥ १२ ॥ ढो ढे 'लोपः' ॥ १३ ॥ रोरि ॥ १४ ॥ खरवसानयोर्विसर्जनीयः ॥ १५ ॥ 'रोः' सुपि ॥ १६ ॥ 'भोभगोअघोअपूर्वस्य' यो' ऽशि' ॥ १७ ॥ 'व्यो' र्लघुप्रयत्नतरः शाकटायन-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

स्य ॥ १८ ॥ 'लोपः' शाकल्यस्य ॥ १९ ॥ ओतो गार्ग्यस्य ॥ २० ॥ उञि च पदे ॥ २१ ॥ 'हलि' सर्वेषाम् ॥ २२ ॥ 'मोऽनुस्वारः' ॥ २३ ॥ नश्चाऽपदान्तस्य झलि ॥ २४ ॥ 'मो' राजि 'समः क्वौ ॥ २५ ॥ हे मपरे वा ॥ २६ ॥ नपरे नः ॥ २७ ॥ ङ्णोः कुक्टुक् शरि ॥ २८ ॥ डः 'सि धुट्' ॥२९॥ 'नश्च' ॥ ३० ॥ शि तुक् ॥ ३१ ॥ ङमो ह्रस्वादचि ङमुण् नित्यम् ॥ ३२ ॥ मय उञो वो वा ॥ ३३ ॥ 'विसर्जनीयस्य' सः ॥ ३४ ॥ शर्परे 'विसर्जनीयः' ॥ ३५ ॥ वा शरि ॥ ३६ ॥ 'कुप्वोः ᳵ कᳵ पौ' च ॥ ३७ ॥ 'सोऽपदादौ' ॥ ३८ ॥ 'इणः षः' ॥ ३९ ॥ नमस्पुरसोर्गत्योः ॥ ४० ॥ इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य ॥ ४१ ॥ तिरसो 'ऽन्यतरस्याम्' ॥ ४२ ॥ द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे ॥ ४३ ॥ 'इसुसोः' सामर्थ्ये ॥ ४४ ॥ नित्यं 'समासेऽनुत्तरपदस्थस्य' ॥ ४५ ॥ अतः कृकमिकंसकुम्भपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य ॥ ४६ ॥ अधः शिरसी पदे ॥ ४७ ॥ कस्कादिषु च ॥ ४८ ॥ 'छन्दसि वाऽप्राम्रेडितयोः ॥ ४९ ॥ कः करत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः ॥ ५० ॥ 'पञ्चम्याः' परावध्यर्थे

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ ५१ ॥ पातौ च बहुलम् ॥ ५२ ॥ 'षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु' ॥ ५३ ॥ इडायावा ॥ ५४ ॥ (षत्वप्रकरणम्–५५–११९) 'अपदान्तस्य मूर्द्धन्यः' ॥ ५५ ॥ सहेः साडः 'सः' ॥ ५६ ॥ 'इणकोः' ॥ ५७ ॥ नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेपि ॥ ५८ ॥ आदेशप्रत्यययोः ॥ ५९ ॥ शासिवसिघसीनाञ्च ॥ ६० ॥ स्तौति 'ण्योरेव' षणयमयाजात् ॥ ६१ ॥ सः स्विदिस्वादिसहीनाञ्च ॥ ६२ ॥ 'प्राक्सितात्' दड्व्यवायेऽपि' ॥ ६३ ॥ स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य ॥ ६४ ॥ उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम् ॥६५॥ सदिरप्रतेः ॥ ६६ ॥ 'स्तन्भेः' ॥ ६७ ॥ 'अवाच्चा'ऽलम्बनाऽविदूर्ययोः ॥ ६८ ॥ वेश्च स्वनो भोजने ॥ ६९ 'परिनिविभ्यः' सेवसितसय'सिवुसहसुटस्तुस्वञ्जाम्' ॥ ७० ॥ सिवादीनां 'वा' ड्व्यवायेपि ॥ ७१ ॥ अनुविपर्यभिनिभ्यःस्यन्दतरप्राणिषु ॥७२॥ वेः 'स्कन्दे'रनिष्ठायाम् ॥ ७३ ॥ परेश्च ॥७४॥ परिस्कन्दःप्राच्यभरतेषु ॥७५॥ स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्यः ॥७६॥ वेः स्कभ्नातेर्नित्यम् ॥७७॥ 'इणःषीध्वंलुङ्लिटां धो'ऽ-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ङ्गात् ॥ ७८ ॥ विभाषेटः ॥ ७९ ॥ 'समासे'ऽङ्गुलेः सङ्गः ॥ ८० ॥ भीरोः स्थानम् ॥ ८१ ॥ अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः ॥ ८२ ॥ ज्योतिरायुषः स्तोमः ॥ ८३ ॥ मातृपितृभ्यां 'स्वसा' ॥ ८४ ॥ मातुः पितुर्भ्या'मन्यतरस्याम्' ॥ ८५ ॥ अभिनिसस्तनः शब्दसञ्ज्ञायाम् ॥ ८६ ॥ उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः ॥ ८७ ॥ सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः ॥ ८८ ॥ निनदीभ्यां स्नातःकौशले ॥ ८९ ॥ सूत्रं प्रतिष्णातम् ॥ ९० ॥ कपिष्ठलो गोत्रे ॥ ९१ ॥ प्रष्ठोऽग्रगामिनि ॥ ९२ ॥ वृक्षासनयो 'र्विष्टरः' ॥ ९३ ॥ छन्दोनाम्नि च ॥ ९४ ॥ गविशुभिभ्यां स्थिरः ॥ ९५ ॥ विकुशमिपरिभ्यः स्थलम् ॥ ९६ ॥ अम्बाऽम्बगोभूमिसव्यापद्भिस्त्रिकुशंकुशङ्कङ्गुमञ्जिपुञ्जिपरमेबर्हिर्दिक्यग्निभ्यः स्थः ॥ ९७ ॥ सुषामादिषु च ॥ ९८ ॥ 'एति सञ्ज्ञायामगात्' ॥ ९९ ॥ नक्षत्राद्वा ॥ १०० ॥ ह्रस्वात्तादौ तद्धिते ॥ १०१ ॥ निसस्तपतावनासेवने ॥ १०२ ॥ 'युष्मत्तत्ततक्षुःष्वन्तः पादम्' ॥ १०३ ॥ यजुष्ये'कषाम्' ॥ १०४ ॥ स्तुतस्तोमयो'श्छन्दसि ॥ १०५ ॥ 'पूर्वपदात्' ॥ १०६ ॥ सुञः ॥ १०७ ॥ सनोतेरनः

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

॥ १०८ ॥ सहेः पृतनर्त्ताभ्याञ्च ॥ १०९ ॥ 'न' रपरसृपिसृजिस्पृशिस्पृहिसृवनादीनाम् ॥ ११० ॥ सात्पदाद्योः ॥ १११ ॥ सिचो यङि ॥ ११२ ॥ सेधतेर्गतौ ॥ ११३ ॥ प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च ॥ ११४ ॥ सोढः ॥ ११५ ॥ स्तम्भुसिवुसहां चङि ॥११६॥ सुनोतेः स्यसनोः ॥ ११७ ॥ सदेः परस्य लिटि ॥ ११८ ॥ निव्यभिभ्योऽङ्व्यवाये वा च्छन्दसि ॥ ११९ ॥

(अनुवसो, रुञ्चिचे, दुदुपधस्य, स्तौतिण्यो, र्णौरो, ह्रस्वात्तादावेकोनविंशतिः)

इत्यष्टमाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

(णत्वप्रकरणम्—१–३८) 'रषाभ्यां नो णः समानपदे' ॥ १ ॥ अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ॥ २ ॥ 'पूर्वपदात्संज्ञायामगः' ॥ ३ ॥ 'वनं' पुरगामिश्रकासिध्रकासारिकाकोटराग्रेभ्यः ॥ ४ ॥ प्रान्तिरन्तः शरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्यो ऽसंज्ञायामपि ॥ ५ ॥ विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः ॥ ६ ॥ अह्नोऽदन्तात् ॥ ७ ॥ वाहनमाहितात् ॥ ८ ॥ 'पानं' देशे ॥ ९ ॥ 'वा भावकरणयोः ॥ १० ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु' च ॥ ११ ॥ एका-
जुत्तरपदे 'णः' ॥ १२ ॥ कुमति च ॥ १३ ॥ 'उप-
सर्गाद्' समासेऽपि णोपदेशस्य ॥१४॥ हिनुमीना
॥ १५ ॥ आनि लोट् ॥ १६ ॥ 'नेर्गदनदपतपदघु-
मास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहति-
शाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च ॥१७॥ शेषे विभाषा
कखादावषान्तउपदेशे ॥१८॥ अनिटस्तन्तः ॥१९॥
उभौ साभ्यासस्य ॥ २० ॥ 'हन्तेरत्पूर्वस्य' ॥२१॥
व्योर्वा ॥ २२ ॥ 'अन्तर'देशे ॥ २३ ॥ अयनञ्च
॥ २४ ॥ 'छन्दस्यृ' दवग्रहात् ॥ २५ ॥ नश्च' धा-
तुस्थोरुषुभ्यः ॥ २६ ॥ 'उपसर्गा' दृबहुलम् ॥२७॥
कृत्यचः ॥ २८ ॥ णेर्विभाषा' ॥ २९ ॥ हलश्चेजु-
पधात् ॥ ३० ॥ इजादेः सनुमः ॥ ३१ ॥ वा निं-
सनिक्वनिन्दाम् ॥ ३२॥ 'न'भाभूपूकमिगमिप्या-
यीवेपाम् ॥ ३३ ॥ षात्पदान्तात् ॥ ३४ ॥ नश्चः
षान्तस्य ॥ ३५ ॥ पदान्तस्य ॥३६॥ पदव्यवाये-
ऽपि ॥ ३७ ॥ क्षुभ्नादिषु च ॥ ३८ ॥ '(सामान्यादेश-
विधिप्रकरणम् ३९–६७)' 'स्तोः' श्चुना श्चुः ॥३९॥
ष्टुना 'ष्टुः' ॥ ४० ॥ 'न पदान्ताद्टोरनाम् ॥४१॥
'तोः' षि ॥ ४२ ॥ शात् ॥ ४३ ॥ यरोऽनुनासिके-

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ऽनुनासिको 'वा' ॥४४॥ 'अचो' रहाभ्यां 'द्वे' ॥४५॥ अनचि च ॥४६॥ 'ना'दिन्याक्रोशे ऽपुत्रस्य ॥४७॥ शरोऽचि ॥४८॥ त्रिप्रभृतिषु शाकटायनस्य ॥४९॥ सर्वत्र शाकल्यस्य ॥५०॥ दीर्घादाचार्याणाम् ॥५१॥ 'झलां जश्' झशि ॥५२॥ अभ्यासे चर्च ॥५३॥ खरि च ॥५४॥ 'वावसाने' ॥५५॥ अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः ॥५६॥ अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः ॥५७॥ वा 'पदान्तस्य' ॥५८॥ तोर्लि ॥५९॥ उदः स्थास्तम्भोः 'पूर्वस्य ॥६०॥ 'झयो' होन्य'तरस्याम् ॥६१॥ शश्छोऽटि ॥६२॥ 'हलः' यमां यमि लोपः ॥६३॥ झरो झरि सवर्णे ॥६४॥ उदात्ताद'नुदात्तस्य' स्वरितः ॥६५॥ नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम् ॥६६॥ अ अ ॥६७॥

(रषाभ्यां, हन्ते, र्नपदान्ताद्, झयः सप्त)

इत्यष्टमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

इत्यष्टमाध्यायः समाप्तः ॥

समाप्तश्चायं ग्रन्थः ॥

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

अथ पाणिनीयाष्टकसूत्राणां सङ्ख्यापरिमाणम् ।

अ०	पा०१	पा०२	पा०३	पा०४	योगः
१	८९,	७३,	९३,	१०९,	३६४
२	७१,	३८,	७३,	८५,	२६७
३	१९०,	१८८,	१७६,	११७,	६३१
४	१७६,	१४४,	१६५,	१४४,	६२९
५	१३६,	१४०,	११९,	१६०,	५५५
६	२२०,	१९९,	१३९,	१७६,	७३३
७	१०३,	११८,	१२०,	९७,	४३८
८	७४,	१०८,	११९,	६७,	३६८
				सूत्र समष्टिः	३९८५

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Gurukula Publications.

१ अष्टाध्यायी, तत्त्वप्रकाशिकया सहिता (पूर्वार्द्धम्) २)

२ अष्टाध्यायी, तत्त्वप्रकाशिकया सहिता (उत्तरार्द्धम्) १॥)

३ नामिकः .... =)॥

४ सन्धिविषयः .... =)

५ अष्टाध्यायी (मूलमात्रम्) .... ।)

६ संस्कृत-प्रथम पुस्तकम् .... -)

७ संस्कृत प्रवेशिका .... =)

८ संस्कृताङ्कुरः .... =)

९ आर्य्यसूक्तिसुधा .... ।)

१० आख्यातिकः .... ॥)

११ काव्यलतिका (अत्र किरातार्जुनीयाद्: माघाच्च छात्रोपयोगिनः श्लोकाः संगृहीताः, मल्लिनाथ टीका सहिताः ॥)

१२ धातुपाठः .... ।)

१३ संक्षिप्त मनुस्मृतिः .... ॥)

१४ बालनीति-कथा-माला .... =)

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

आर्य्यभाषा।

१ भौतिकी विज्ञानप्रवेशिका ....॥)
२ आर्य्यभाषापाठावली प्रथम भाग ....)
३ आर्य्यभाषापाठावली द्वितीय भाग ....)
४ रसायन प्रवेशिका (छप रही है) ....
५ प्राचीन भारतवर्ष का इतिहास ....१।)

English.

1 Ideal of Education: Ancient and Modern by Prof. Ram Deva ... ... Price Rs. 0-1-0

2 The Arya Samaj, a paper read by Prof. Ram Deva in the convention of religions held at Allahabad Price As. -/1/-

3 The Gurukul System of Education and its Critics. By Professor Balkrishna M. A., Vice-Principal Gurukul Kangri ... Price Rs. 0-1-6

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

1172

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0.Panini Kanya Maha Vidyalaya Collection.